

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Emelie Kardell

Från främlingar till söner av foster- landet

En rättshistorisk undersökning av argumentationen
bakom den judiska emancipationen i Sverige

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Per Nilsén

Termin: VT26

Innehåll

Innehåll.....	2
Summary	4
Sammanfattning	5
Förord.....	6
Förkortningar	7
1 Inledning	8
1.1 Bakgrund	8
1.2 Syfte och frågeställningar.....	9
1.3 Avgränsningar	9
1.4 Teori och metod.....	10
1.5 Material.....	10
1.6 Forskningsläge.....	11
1.7 Disposition.....	11
2 Historisk bakgrund.....	12
2.1 Historisk antisemitism.....	12
2.2 Judiska befolkningens rättsliga ställning i Sverige före 1782 13	
2.3 Judereglementet 1782.....	14
2.3.1 Judereglementets införande.....	14
2.3.2 Judereglementets innehåll	15
3 Avskaffandet av judereglementet	17
3.1 Införandet av juniförordningen 1838.....	17
3.2 Reaktionerna mot införandet av juniförordningen	19
4 Debatten om ett återinförande av judereglementet 1840—1841	20
4.1 Motioner	20
4.2 Lag- samt allmänna- besvärs och- ekonomiutskottens betänkande	22
4.3 Debatter i ståndsriksdagen.....	24
4.3.1 Prästeståndet.....	24
4.3.2 Borgarståndet	33
4.3.3 Adelsståndet	39
5 Sammanfattning av reformer i lagstiftningen om judars rättigheter 1840–1870.....	45
6 1870 års ändring av 28 § RF.....	46
6.1 Förslaget antas 1870.....	47
6.1.1 Första kammaren.....	48

6.1.2	Andra kammaren	58
7	Analys	80
7.1	Debatten om judars medborgerliga rättigheter 1870	80
7.1.1	Skäl för grundlagsändringen	80
7.1.2	Skäl mot grundlagsändringen	84
7.2	Jämförelse mellan debatten 1840 och 1870	86
8	Käll- och litteraturförteckning	92

Summary

During the 18th and 19th centuries, the rights of Jews in Sweden were severely restricted. Under the Jew Statute of 1782, Jews were permitted to settle in Sweden under certain conditions, while at the same time being subject to extensive restrictions. During the 19th century, the question of Jewish rights and Jewish emancipation was a heavily debated topic in the Swedish parliament. In 1838, Jews were granted expanded rights through the June Decree, which was met with strong reactions and a desire within the parliament to return to the Jew Statute of 1782. In 1870, Jews were granted what was regarded as full civil rights through the ability to hold nearly all public offices.

The purpose of this thesis is to examine the development of the legal status of Jews in Sweden between 1782 and 1870, and particularly the motives behind the 1870 amendment to Article 28 of the Instrument of Government. Particular focus is also placed on the 1840 debate about a reinstatement of the Jew Statute of 1782 and an immigration ban for Jews, to compare the debates and analyze the development over these 30 years.

To answer the research questions, the legal-historical method has been applied. Through the analysis of historical legal sources in the form of legislation, parliamentary debates and other parliamentary documents, the method enables an understanding of the legal and political factors that influenced the legal development over time. The thesis also uses critical discourse analysis to examine the language and argumentation used in the debates.

The thesis shows that the difference between the debates of 1840 and 1870 was significant. The 1840 debate was largely characterized by various forms of antisemitism, suspicion and perceptions of Jews as a foreign and harmful people. Jews were repeatedly portrayed as economically harmful, disloyal and incapable of integrating into the Swedish nation. Religion and the state were regarded as closely linked and Jews were viewed as a potential threat to the religious order of the country. At the same time, there were liberal speakers who advocated for tolerance, justice and love for humanity.

The debate of 1870 was dominated by liberal and Enlightenment ideas of tolerance, freedom of religion, justice and equality before the law. Many speakers regarded Jews as Swedish, rather than as foreigners. Christianity was often used as an argument for the rights of people of different faiths through references to Christian love and the idea that faith should come from inner conviction. Among opponents of the reform, views from 30 years earlier persisted, but in less extreme forms, and Jews were mainly considered unsuitable as teachers and judges because of their faith.

Sammanfattning

Under 1700- och 1800-talet var judars rättigheter i Sverige starkt begränsade. Genom 1782 års judereglemente tilläts judar bosätta sig i Sverige under särskilda villkor samtidigt som de var föremål för omfattande restriktioner. Under 1800-talet blev frågan om judars rättigheter och den judiska emancipationen ett omdebatterat ämne i Sveriges riksdag. År 1838 fick judar utökade rättigheter genom juniförordningen, vilket mötte kraftiga reaktioner och en vilja hos riksdagen att återgå till judereglementet. År 1870 erhöll judar vad som betraktades som fulla medborgerliga rättigheter genom möjligheten att inneha nästan alla statliga ämbeten.

Syftet med denna uppsats är att undersöka utvecklingen av judars rättsliga ställning i Sverige mellan 1782 och 1870 och framför allt de motiv som låg bakom 1870 års ändring av 28 § Regeringsformen. Särskilt fokus riktas även på debatten 1840 om ett återinförande av judereglementet och ett invandringsförbud för judar, för att jämföra debatterna och analysera utvecklingen under dessa 30 år.

För att besvara frågeställningarna har en rättshistorisk metod tillämpats. Genom analys av historiska rättskällor i form av lagstiftning, riksdagsdebatter och annat riksdagstryck möjliggörs en förståelse för de rättsliga och politiska faktorer som påverkade den rättsliga utvecklingen över tid. Uppsatsen använder även en kritisk diskursanalys för att analysera språkbruket och argumentationen i debatterna.

Uppsatsen visar att skillnaden mellan debatterna 1840 och 1870 var mycket stor. Debatten 1840 präglades i hög grad av olika former av antisemitism, misstänksamhet och föreställningar om judar som ett främmande och skadligt folk. Judar framställdes återkommande som ekonomiskt skadliga, illojala och oförmögna att integreras i den svenska nationen. Religion och stat betraktades som nära sammankopplade och judar ansågs kunna hota den religiösa ordningen i landet. Samtidigt fanns det liberala talare som förespråkade tolerans, rättvisa och människokärlek.

Debatten 1870 dominerades av liberalismens och upplysningens idéer om tolerans, religionsfrihet, rättvisa och likhet inför lagen. Många talare betraktade judar som svenskar, i stället för som främlingar. Kristendomen användes dessutom ofta som argument för främmande trosbekännares rättigheter genom hänvisningar till kristlig kärlek och föreställningen att tron skulle komma från den inre övertygelsen. Hos reformmotståndare levde uppfattningar från 30 år tidigare kvar, men i mindre extrema former och främst ansågs judar olämpliga som lärare och domare på grund av deras religion.

Förord

Jag vill tacka mina föräldrar och min lillasyster Ella för att ni alltid finns där för mig i vått och torrt.

Och så Lollo såklart.

Tack mormor och morfar för ert stöd och er värme. Nu kan du skryta om mig ännu mer morfar!

Jag vill även rikta ett stort tack till min handledare Per Nilsén för din hjälp och kunskap.

Tack löparbanan och tidiga mornar i spåret, utan er hade jag aldrig kunnat sitta still så pass mycket. Ett stort tack till mig själv för styrkan att ta mig igenom allt livet kastat på mig under dessa år.

Jag älskar dig Lund!

Förkortningar

RF
RO

Regeringsformen
Riksdagsordningen

1 Inledning

1.1 Bakgrund

”Alltid jude, aldrig svensk”. Så lät det under en debatt om judars rättigheter 1840.¹ Idag är det judiska folket en av Sveriges fem erkända nationella minoriteter och jiddisch ett nationellt minoritetsspråk.² Det svenska samhället bygger samtidigt på religionsfrihet och likhet inför lagen, och Sverige brukar beskrivas som ett av världens mest sekulära länder.³ Historiskt sett har emellertid judars rättigheter i Sverige varit starkt begränsade och religionen har under en lång period fått styra lagstiftningen.

1800-talet var en tid präglad av liberalismens och upplysningens idéer om frihet och jämlikhet, men även av nationalismens framväxt.⁴ När judar i Frankrike och Nederländerna erhöll lika rättigheter och jämställdes med övriga medborgare redan 1791 respektive 1796, och i vårt grannland Danmark 1814, var judar i Sverige fortfarande starkt begränsade.⁵ De fick bland annat endast bosätta sig i tre städer och kunde inte bli svenska medborgare.⁶

I Sverige dröjde det fram till 1870 innan judar erhöll vad som då betraktades som fulla medborgerliga rättigheter genom möjligheten att inneha nästan alla statliga ämbeten.⁷ Under 1800-talet var judars rättigheter, restriktioner och emancipation konstant föremål för debatt i Sveriges riksdag.

Mot bakgrund av 1800-talets föränderlighet och starka ideologiska laddning anser jag att det framstår som särskilt intressant att undersöka vilka argument och motiv som låg bakom utvecklingen av judars rättigheter i Sverige. Samtidigt som denna uppsats behandlar en historisk fråga som ligger mer än 150 år tillbaka i tiden är ämnet fortfarande högst aktuellt. Antisemitismen har under de senaste åren ökat kraftigt i Europa och Sverige och har beskrivits som den högsta sedan Förintelsen⁸, vilket aktualiserar frågor om hur judar historiskt har framställts och vilka argument som använts i debatter om judars rättigheter.

¹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 514.

² Nationalencyklopedin ‘nationell minoritet’.

³ Institutet för framtidsstudier ‘Sverige, världens mest extrema land’.

⁴ Nationalencyklopedin ‘liberalism’, ‘nationalism’ och ‘upplysningen’.

⁵ Det jødiske samfund i Danmark ‘About The Jewish Community in Denmark’, Joods monument ‘The emancipation of 1796’ och Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution” ‘Admission of Jews to rights of citizenship,” 27 September 1791’.

⁶ Se avsnitt 2.3.2 Judereglementets innehåll.

⁷ Först 1952 blev det möjligt för personer som inte tillhörde den evangelisk-lutherska läran att inneha statsrådsämbeten.

⁸ Brå ‘Antisemitiska hatbrott’, Tamsut DW 2026-04-14 och UNESCO ‘UNESCO survey finds antisemitism present in three quarters of EU classrooms’.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka motiven och argumenten bakom vägen till judars fulla medborgerliga rättigheter 1870, både de för och mot ett utökande av judars rättigheter. Därför kommer jag undersöka riksdagsdebatten bakom 1870 års ändring av 28 § Regeringsformen. För att se hur debatten förändrades under 1800-talet kommer jag även undersöka debatten 1840 om ett återinförande av 1782 års judereglemente och ett förbud mot judisk inflyttning. Mina frågeställningar är därmed:

- Vilka motiv och argument låg bakom ändringen av 28 § RF när judar tilläts inneha nästan alla statliga tjänster och därmed ansågs ha fått fulla medborgerliga rättigheter?
- Vilka argument användes mot ändringen av 28 § RF?
- Hur såg debatten 1870 ut i jämförelse med debatten 1840 om ett återinförande av 1782 års judereglemente samt invandringsförbud för judar?

1.3 Avgränsningar

Frågan om judars rättigheter och emancipation var föremål för återkommande debatter och lagändringar under en stor del av 1800-talet. Det finns därmed rikt material även vad gäller angränsande frågeställningar. På grund av brist på tid och plats har jag behövt avgränsa uppsatsen till två specifika debatter. Jag har valt dessa eftersom 1838 års juniförordning, som debatten 1840 handlar om, och 1870 års grundlagsändring betraktas som avgörande steg i den judiska emancipationen i Sverige.

Även de debatter som undersöks i uppsatsen har mycket omfattande material. Lagförarbetena och debatterna från 1867, då lagförslaget om ändring av 28 § RF bifölls vilande, har jag därför valt att inte undersöka noggrannare.

Under arbetets gång har jag vidare identifierat flera angränsande frågor som hade varit intressanta att undersöka närmare, exempelvis präste- och borgarståndets förändrade hållning till judars rättigheter mellan 1840 och 1867. Prästeståndet gick från att tillhöra ett av de mer toleranta ständerna till de minst toleranta, medan utvecklingen i borgarståndet gick i motsatt riktning. På grund av uppsatsens begränsade omfång har inte dessa frågor kunnat behandlas.

Jag är medveten om att uppsatsen trots dessa avgränsningar har blivit omfattande. För att begränsa omfånget har jag bland annat behövt korta ned bakgrundsnittet om judars historia och rättsliga ställning i Sverige före 1782. Jag har även behövt korta ner riksdagsledamöternas anföranden och återge dem mer summariskt än vad jag inledningsvis gjorde, samtidigt som jag inte velat mista nyanserna i debatten. För att ge en rättvisande bild av perioden, besvara mina frågeställningar korrekt och behålla trohet mot källmaterialet

har jag inte kunnat begränsa framställningen ytterligare. Vidare är jag medveten om att särskilt 1840—1841 års debatt är mycket omfattande. Då det finns många olika argumentationslinjer och nyanser i debatten samt att jag finner materialet särskilt intressant har jag inte velat korta ner materialet ytterligare.

1.4 Teori och metod

För att undersöka utvecklingen av judars rättsliga ställning i Sverige mellan 1782 och 1870 samt de motiv som låg bakom dessa rättsregler har en rättshistorisk metod tillämpats. Genom analys av historiska rättskällor, såsom lagstiftning, riksdagsdebatter och annat riksdagstryck, möjliggör metoden en förståelse för de rättsliga och politiska faktorer som påverkade lagstiftningens utveckling över tid.⁹

För att besvara frågeställningarna har även en kritisk diskursanalys använts. Kritisk diskursanalys utgår från att språk inte är neutralt, utan både påverkas av och påverkar samhälleliga maktförhållanden och normer. Metoden används här för att undersöka hur judar och judendomen framställdes i lagstiftning och riksdagsdebatter samt hur språkbruket användes för att motivera inkludering, exkludering och olika rättsliga ståndpunkter. Genom analysen blir det även möjligt att undersöka hur språkbruk, argumentation och föreställningar förändrades över tid.¹⁰

I uppsatsen används olika historiska benämningar för den judiska befolkningen, exempelvis de uttryck som förekommer i lagtext och riksdagsdebatter. Originalbeteckningar används för att återge källmaterialet korrekt och synliggöra samtidens språkbruk. Dessa beteckningar kan i vissa fall uppfattas som nedsättande och kränkande, men används här i ett historiskt och analytiskt syfte.

1.5 Material

Som grund för uppsatsen har främst äldre riksdagstryck använts. Jag har hämtat material från Kungliga bibliotekets digitaliserade riksdagstryck från ståndsriksdagen och tvåkammarriksdagen. Dessa har tillämpats för att analysera utvecklingen i lagstiftningen och framför allt argumentationen i debatterna.

Även sekundärkällor i form av litteratur har använts. Den huvudsakliga sekundärkällan är Hugo Valentins *Judarnas historia i Sverige*. Det är en mycket omfattande bok som detaljrikt sammanfattar judarnas rättsliga ställning i Sverige fram till 1924 och det som låg bakom denna utveckling. Källan har framför allt använts för bakgrundsinformation och perioden före 1840. Valentin har samlat relevanta historiska författningar i *Urkunder till judarnas historia*

⁹ Musson och Stebbings s. 1—5.

¹⁰ Idevall Hagren och Westberg s. 15.

i Sverige, som jag har använt som källa till författningstexterna. Per Carlssons mer summariska *Judarnas historia i Sverige* har också använts, just när innehållet har varit mer summariskt.

Till kapitlet om historisk antisemitism har jag hämtat information från United States Holocaust Memorial Museums 'Holocaust Encyclopedia' och Sveriges museum om Förintelsens text 'Vad är antisemitism?'. Jag har bedömt dessa som lämpliga och tillförlitliga källor eftersom de är framtagna av etablerade institutioner med särskild kunskap inom antisemitismens historia.

1.6 Forskningsläge

Den judiska emancipationen har främst behandlats av Hugo Valentin i *Judarnas historia i Sverige*, vilket utgör det mest centrala verket inom forskning om judars historia i Sverige. Valentin behandlar bland annat utvecklingen av judars rättsliga ställning i Sverige. Framställningen om riksdagsdebatterna är dock huvudsakligen kortfattad och översiktlig, och innehåller ingen mer djupgående analys av de specifika debatter och argumentationsmönster som denna uppsats undersöker.

Jens Carleson Magalhães, doktorand i historia vid Göteborgs universitet, forskar om judisk emancipation i Sverige under 1800-talet. Hans forskning behandlar dock emancipationens utveckling ur ett bredare perspektiv och har inte samma rättsliga fokus som denna uppsats. Han har genom konferensbidrag presenterat material om den judiska emancipationen åren 1838—1870, men detta har jag inte haft tillgång till.

1.7 Disposition

Följande avsnitt behandlar en historisk bakgrund, där historisk antisemitism först redogörs för. Detta material syftar till att skapa en förståelse för lagstiftningen om judar i Sverige och de tillhörande debatterna. Jag uppmuntrar läsaren att ha detta kapitel i åtanke vid läsning av resten av uppsatsen. Därefter redogörs kortfattat för judars rättsliga ställning fram till 1782 samt för 1782 års judereglemente. I avsnitt 3 behandlas juniförordningens införande och därmed judereglementets avskaffande. Detta görs för att skapa en förståelse för debatten som följde och som presenteras i avsnitt 4.

I avsnitt 4 och 6 behandlas det huvudsakliga materialet för att besvara uppsatsens frågeställningar. Där redovisas riksdagstryck från debatten om judereglementets återinförande 1840 samt från debatten om ändringen av 28 § RF 1870. Avsnitt 5 innehåller en sammanfattning av de reformer som genomfördes mellan dessa debatter, för att ge en översikt över utvecklingen av judars rättsliga ställning mellan 1840 och 1870 och de förändringar som ledde fram till att judar erhöll fulla medborgerliga rättigheter 1870. Slutligen innehåller det avslutande avsnittet en analys där uppsatsens frågeställningar besvaras.

2 Historisk bakgrund

2.1 Historisk antisemitism

Antisemitism kan definieras som fientliga attityder, föreställningar eller handlingar riktade mot judar som grupp. Det är ett flera tusen år gammalt fenomen vars rötter kan spåras till den tidiga kristendomen och som särskilt utvecklades i medeltida Europa. Antisemitismen har ofta kommit till uttryck genom konspirationsteorier samt genom att judar utpekats som syndabockar för samhällsproblem.¹¹

Många stereotyper och konspirationsteorier som präglar antisemitismen har sitt ursprung i det medeltida kristna Europa. I samband med kristendomens framväxt spreds och förankrades antijudaismen. Judar framställdes i negativa och demoniserade termer, bland annat eftersom de inte erkände Jesus som Messias och höll fast vid sin egen tro. Inom den kristna läran lärdes tidigt ut att kristendomen hade ersatt judendomen och att judar därmed inte längre var guds utvalda folk. Kyrkan och den kristna läran gav upphov till och spred många fördomar och konspirationsteorier om judar. Judarna anklagades bland annat för att ha dödat Jesus, stå i förbund med djävulen, begå ritualmord på kristna samt för att förgifta brunnar för att sprida pesten. Med hänvisning till aposteln Judas svek mot Jesus anklagades även judar för förräderi och girighet.¹²

Trots att reformationen på många håll, däribland i Sverige, innebar en övergång från katolicismen till protestantismen skedde ingen brytning med antijudaismen. Martin Luther, som startade reformationen, uttryckte starkt fientliga uppfattningar om judar och författade flera djupt antisemitiska skrifter, däribland skriften ”om judar och deras lögnar”.¹³

En annan sorts antisemitism är ekonomisk antisemitism, där judar utmålas som giriga, snåla och som att de har ett särskilt sinne för pengar. Detta har sina rötter i medeltida och tidigmoderna Europa, där judar ofta förbjöds att bedriva jordbruk, äga land och syssla med andra hantverk, samtidigt som den ekonomiska aktiviteten ofta uppmuntrades av makthavare. Därmed blev många judar tvungna att arbeta med penningutlåning, handel eller valutaväxling. I enstaka fall blev judiska familjer förmögna på att låna ut till furstehov och kungadömen, vilket bidrog till att skapa myter och föreställningar om

¹¹ Holocaust encyclopedia ‘Antisemitism: An introduction’.

¹² Holocaust encyclopedia ‘Antisemitism: An introduction’ och Bachner ‘Vad är antisemitism?’.

¹³ Holocaust encyclopedia ‘Antisemitism: An introduction’ och Bachner ‘Vad är antisemitism?’.

judisk rikedom. Dessa föreställningar gav i sin tur upphov till konspirationsteorier om att judar använder sin rikedom för att utöka sin makt.¹⁴

Nationalistisk antisemitism innebär att judar framställs som främlingar eller illojala medborgare. I samband med nationalismens framväxt kring år 1800 ifrågasattes ofta om judar kunde bli medlemmar av en nation.¹⁵

Ett återkommande drag inom antisemitismen är att judar används som syndabockar, något som kan spåras tillbaka till den tidiga kristendomen. Genom historien har judar ofta beskyllts för olika samhällsproblem och kriser. Antisemitiska föreställningar uttrycks ofta i konspirationsteorier där världshändelser förklaras som resultatet av hemliga judiska sammansvärjningar.¹⁶

Ordet antisemitism myntades i slutet av 1800-talet, men används ändå för att beskriva antisemitism under tidigare tidsperioder. Ordet åsyftar rasistisk eller ideologiskt motiverad fientlighet mot judar. Antijudaism avser fientlighet mot judar och judendomen som grundar sig i religiösa föreställningar.¹⁷ I denna uppsats används båda begreppen, men främst antisemitism eftersom det täcker fler negativa föreställningar om judar än enbart religiösa föreställningar. Även begreppet judefientlig används, eftersom det ordet användes under den aktuella tidsperioden.

2.2 Judiska befolkningens rättsliga ställning i Sverige före 1782

Den judiska bosättningen i Sverige var sen i ett europeiskt perspektiv, vilket är en av förklaringarna till att den judiska befolkningen i Sverige alltid har varit relativt liten. Trots att judar länge saknade faktisk närvaro i landet, framställdes de i folks medvetande som ett hot mot samhället, kyrkan och befolkningen.¹⁸

Den första föreskriften rörande judar i Sverige utfärdades år 1685 genom ett brev från Karl XI till överståthållaren. I detta beordrade kungen att de judar som uppehöll sig i Stockholm skulle utvisas och förkunnade att inga judar skulle få bo i landet. Motiveringen var religiös.¹⁹

Under 1700-talet var lagstiftningen motsägelsefull: judar kunde i vissa fall tillåtas vistas i riket, men betraktades som oönskade och likställdes i förordningar med ”löst folk”.²⁰

¹⁴ Holocaust encyclopedia ‘Antisemitism: An introduction’.

¹⁵ Holocaust encyclopedia ‘Antisemitism: An introduction’.

¹⁶ Holocaust encyclopedia ‘Antisemitism: An introduction’.

¹⁷ Favret-Saada s. 335.

¹⁸ Carlsson s. 19.

¹⁹ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 9 och Valentin s. 25 f.

²⁰ Valentin s. 100 ff.

En mer varaktig förändring skedde först under Gustav III. År 1775 fick Aaron Isaac ett kungligt skyddsbrev som gav honom tillåtelse att bosätta sig i Sverige utan att konvertera till kristendomen. Även anhöriga till Isaac fick skyddsbrev, och snart bildade han Stockholms judiska församling. Detta möttes av motstånd hos folket och av pressen.²¹

År 1779 infördes Sveriges första lag om religionsfrihet. Denna innebar att personer födda utomlands fick behålla sin religion när de kom till Sverige.²²

2.3 Judereglementet 1782

2.3.1 Judereglementets införande

När Gustav III tog makten i Sverige var synen på judar ambivalent. Prästerskapet, skråhantverkare, allmogen och borgerskapet såg judar som farliga ekonomiska och religiösa konkurrenter. Andra, främst ekonomer, betraktade dem som potentiellt ekonomiskt nyttiga. Gustav III var en judevänlig kung, påverkad av upplysningsidéer och sympatier för en friare näringslagstiftning.²³

Kommerskollegium²⁴ initierade skapandet av ett svenskt judereglemente 1777, redan innan religionsfrihetslagen antogs 1779. Orsaken var att det hade uppstått osäkerhet kring hur långt skyddsjudarnas²⁵ rättigheter borde anses sträcka sig. I sin argumentation sade kollegiet att judar av naturen tedde sig till handel, att de skulle vara nyttiga för nationen och att de med välanpassad frihet skulle kunna utöva sina ”snillegåvor”. Samtidigt ansågs det nödvändigt att deras närings- och handelsfriheter reglerades genom försiktighetsåtgärder, så att riket inte skulle ”blottställas för deras ocker och bedrägerier”.²⁶

År 1779 överlämnade Kommerskollegium sitt förslag till kungen efter att ha inhämtat yttranden från överståthållaren, magistraten och De Femtio Äldste.²⁷ De Femtio Äldste fann det nödvändigt att judar för sin egen och andras säkerhet skulle bli tilldelade särskilda bostadsområden. De ansåg även att judar borde förses med någon form av igenkänningstecken. På så sätt skulle allmänheten få en påminnelse om att vara på sin vakt i sin handel med dem. Överståthållaren och magistraten instämde i dessa förslag. Kollegiets eget förslag var mer liberalt än så. Det ville undvika allt ”som utmärker ett uppenbart förakt för desse främlingar och en menlig misstanka till deras tro och

²¹ Carlsson s. 34 f.

²² Carlsson s. 35.

²³ Carlsson s. 28 och Valentin s. 137.

²⁴ Anledningen till att Kommerskollegium, som är en finansiell myndighet, behandlade frågan var att judar i ståndssamhället sågs som en grupp med vissa speciella uppgifter, inom främst handel- och finanssektorn. (Carlsson s. 40)

²⁵ Skyddsjudar fick mot en summa pengar ett skyddsbrev, vilket tillät de att bosätta sig i en tillåten stad i Sverige och utöva ett visst specifikt yrke. (Carlsson s. 34)

²⁶ Valentin s. 174 f.

²⁷ Valentin s. 175 f.

heder”. Därmed föreslogs inte igenkänningstecken och flera judefientliga förslag avvisades.²⁸

Med anledningen av kollegiets förslag inhämtade regeringen upplysningar om bestämmelser för judar i Hamburg, Danzig, Preussen och Danmark. Denna information gjorde inte kollegiet mer villig till en liberalare judelagstiftning. Kollegiet lade stort uppmärksamhet vid det preussiska reglementet från 1750, som reglerade judarnas liv strikt. Reglementet syftade till att behålla bemedlade judar och stänga ute mindre förmögna, en ordning som kollegiet ansåg att Sverige borde efterlikna.²⁹

För att eventuella framtida förändringar i reglementet inte skulle väcka alltför stor uppmärksamhet utfärdades reglementet i Kommerskollegiums namn i stället för kungens. Den 27 maj 1782 utgavs ”Kongl. Kommerkollegii reglemente för dem av judiska nationen, som vilja hit i riket inflytta och sig här nedsätta”.³⁰

2.3.2 Judereglementets innehåll

I judereglementets inledning redogjordes för de inskränkningar som judar och andra främmande trosbekännare omfattades av genom 1779 års religionsfrihetslag. De fick inte bli ämbets- eller riksdagsmän, rösta, inrätta offentliga skolor eller genomföra religiösa ceremonier som kunde väcka förargelse. För judar föreskrevs dessutom förbud mot att ha synagogor i andra städer än de hade tillstånd att bosätta sig, samt att sammankomma till bönemöte i sina hem.³¹

Efter inledningen följde 33 paragrafer som reglerade judars närvaro i Sverige. Vid ankomsten till Sverige skulle varje jude omedelbart anmäla sig till myndigheterna och uppvisa ett kapital på minst 2000 riksdaler i specie, vilket motsvarade en mindre förmögenhet. Efter att ha utfört den i reglementet noggrant föreskrivna processen kunde en jude erhålla ett skyddsbrev. Bosättning var endast tillåten i Norrköping, Stockholm eller Göteborg.³² I praktiken kom även vissa judar att tillåtas bosätta sig i Karlskrona.³³

Judars yrkesverksamhet reglerades noggrant. Det fanns restriktioner kring vad de fick arbeta med, var för någonstans, när och med vilka. De var förbjudna att utöva skråhantverk och fick inte anställa svensk arbetskraft, men kunde anställa judar och kristna utlänningar. Judar fick endast gifta sig med andra judar. Judiska grosshandlare fick själva välja var i staden de bosatte sig, medan andra judar var hänvisade till ett särskilt distrikt, en så kallad judegata

²⁸ Valentin s. 176 ff.

²⁹ Valentin s. 179 f.

³⁰ Valentin s. 187.

³¹ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 18 och Valentin s. 188.

³² Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 18 f.

³³ Valentin s. 228 ff.

som myndigheterna skulle utse.³⁴ Denna bestämmelse kom dock aldrig att tillämpas.³⁵

I de tre privilegierade städerna fick judar inrätta en synagoga och anställa en rabbin. Arvstvister skulle avgöras av församlingens rabbinrätt i stället för landets domstolar.³⁶

Reglementet avslutades med en bestämmelse som öppnade för undantag: särskilt förmögna judar eller sådana med unik kompetens kunde få rättigheter utöver reglementet, om deras verksamhet ansågs vara till ”besynnerlig förmön och nytta” för riket.³⁷

Judereglementet var en kompromiss mellan kungens och byråkratins mer juddevänliga åsikter och stånds- och skråsamhällets missaktning mot judarna. Den övergripande principen i reglementet var att judarna var en främlingskoloni i Sverige, med vissa rättigheter men långt fler inskränkningar. Denna syn återspeglas i reglementets benämning av judar som ”av judisk nation”. I ståndssamhället betraktades judar som en grupp med särskilda funktioner, främst inom handel och finans, samtidigt som övriga samhällsgrupper ansågs behöva skyddas från deras påstått skadliga egenskaper.³⁸

³⁴ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 20 ff. och Valentin s. 190.

³⁵ Valentin s. 241.

³⁶ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 23 f.

³⁷ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 25.

³⁸ Carlsson s. 40, Pontin s. 30 och Valentin s. 194.

3 Avskaffandet av judereglementet

3.1 Införandet av juniförordningen 1838

Den 17 februari 1835 beslutade kung Karl XIV Johan att ge Kommerskollegium i uppdrag att utarbeta ett förslag till ett nytt judereglemente. Efter beslutets kungörelse inkom de äldste i Stockholms judiska församling med en skrift till kollegiet där de noggrant kritiserade den gällande judelagstiftningen. De judiska församlingarna i Göteborg, Norrköping och Stockholm instämde i kritiken.³⁹

Därefter bad Kommerskollegium överståthållarämbetet i Stockholm och landshövdingarna i Göteborg, Norrköping och Karlskrona att inhämta magistratens och borgerskapets äldstes mening för att sedan inkomma med utlåtande i frågan.⁴⁰

Blekinges landshövding Johan Otto Nauckhoff jämförde judars rättigheter i Sverige med de i andra länder. Han lyfte att skillnaden mellan judar och icke-judar i flera länder är ”nära nog omärkbar” och att fördomarna mot judar var störst i Sverige och Norge.^{41 42}

I Norrköping uttalade sig både borgerskapets äldste och landshövdingen positivt om judarna i staden. Magistratens majoritet instämde, men poängterade att en utvidgning av judarnas näringsfrihet utöver judereglementet inte skulle vara förenligt med den svenska nationens fördel.⁴³

I Göteborg riktade borgerskapets äldste skarp kritik mot Stockholmsjudarnas argumentation. De argumenterade kring att ”ledamöter av den judiska nationen i Sverige” var främlingar i landet. Samtidigt var de positiva till vissa utökade rättigheter. Magistraten och landshövdingen förordade ett beviljande av judarnas önskade rättigheter. De beskrev judar som laglydiga, fridsamma, sedliga och arbetsamma, samt menade att det var reglementet som skapat judarnas ställning som en ”stat i staten”.⁴⁴

Liksom borgerskapets äldste i Göteborg opponerade sig Stockholms motsvarighet mot Stockholmsjudarnas skrift till Kommerskollegium. De menade att det var judarnas nationalitet, och inte deras religion, som motiverade deras särställning. Som stöd hänvisade de även till Norge, där judar var förbjudna att bosätta sig. Eftersom ett så nära besläktat folk med svenskarna hade

³⁹ Valentin s. 348 och 353.

⁴⁰ Valentin s. 353.

⁴¹ Norge hade ett grundlagsförbud mot judiskt inträde fram till 1851. (Sverdrup-Thygeson s. 121)

⁴² Valentin s. 353.

⁴³ Valentin s. 354.

⁴⁴ Valentin s. 355 f.

”befriats” från judarnas närvaro, ansåg de att samma ordning borde gälla i Sverige.⁴⁵

Stockholms magistrat förespråkade emancipation för inhemska judar. Med emancipation åsyftades likställighet i näringspolitisk hänseendet, men inte fulla medborgerliga rättigheter. Magistraten ansåg att en emancipation överensstämde med tidsandan och humanitetens krav. Stockholms överståthållare J.V. Sprengtporten anslöt sig till samma resonemang. Han beskrev judarna i staden som laglydiga, sedliga och arbetsamma, samt tillgivna landet och regeringen. Sprengtporten framhöll emancipationens lyckade resultat utomlands och menade att judereglementet inte var förenligt med rättvisa och billighet. Vissa inskränkningar ansåg han dock skulle bestå med hänsyn till statsreligionen, som förbudet mot att bygga synagogor i andra än landets större städer. Både magistraten och överståthållaren var samtidigt måna om att inte riskera en massinvandring av fattiga judar.⁴⁶

Den 10 april 1837 framlade Kommerskollegium sitt förslag till ny judelagstiftning, präglad av liberala och emancipationsvänliga ståndpunkter. Kollegiet argumenterade för att främmande trosförvanter antingen borde uteslängas helt eller behandlas som rikets övriga invånare, samt att judar inte borde ha en annan ställning än andra främmande trosförvanter. Kollegiet föreslog att ordet ”jude”, som ofta användes som skällsord, skulle ersättas med ”mosaisk trosbekännare” samt att användningen av uttrycket ”av judiska nation” skulle upphöra.⁴⁷

Den 30 juni 1838 utfärdades ”Kongl. Maj:ts nådiga förordning, angående mosaiske trosbekännares skyldigheter och rättigheter här i riket”, som samtidigt upphävde judereglementet. I ingressen angavs som skäl att reglementet ansågs otidsenligt samt de positiva omdömen om judarna som förelåg. Förordningen kom att kallas emancipationsförordningen av vissa.⁴⁸

Kategorin skyddsjude avskaffades och judar betraktades nu som svenska medborgare av mosaisk trosbekännelse, rättsligt likställda med andra svenska medborgare, med undantag för de inskränkningar som stadgades i andra lagar samt i själva förordningen. Förbudet mot att äga fastighet på landet stadgades fortfarande i förordningen, samt mosaiska församlingars skyldighet att underhålla sina egna fattiga.⁴⁹ De inskränkningar som fortfarande existerade i andra lagar var bland annat kravet på att vara evangelisk-luthersk trosbekännare för att inneha statliga tjänster, rösträtt och riksdagsmannaskap.⁵⁰

⁴⁵ Valentin s. 356 f.

⁴⁶ Pontin s. 40 f. och Valentin s. 358.

⁴⁷ Valentin s. 359 f.

⁴⁸ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 63 och Valentin s. 362.

⁴⁹ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 63.

⁵⁰ Carlsson s. 89. Se kap 5 ”Sammanfattning av reformer i lagstiftningen om judars rättigheter 1840–1870”.

3.2 Reaktionerna mot införandet av juniförordningen

Reaktionerna mot införandet av 1838 års förordning, även kallad juniförordningen, var mycket kraftiga. I Stockholm, där det redan förekom politiska oroligheter, utbröt antisemitiska kravaller i slutet av augusti och i september.⁵¹

Tidningarna gick till hårt angrepp mot regeringen. Enbart en tidning, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, stödde regeringens beslut att upphäva judereglementet. Pressens kritiska hållning berodde delvis på att riksdagens inte hade deltagit i beslutet, men sammanvävdes med antisemitiska argument. Tidningarna Freja och Spegeln utmålade det judiska folket som mänsklighetens fiende och hävdade att judar inte tidigare krävt medborgerliga rättigheter eftersom det inte medförde någon ekonomisk vinning. I Nya Freja 1839 citerades August Blanche: ”[...] Leve de vackra judinnorna, vilkas blixtrande ögon med full valuta och mångdubbel procent skola för oss presentera alla de reverser, deras fäder uppburit, och, framför allt: leve de långa näsorna!”.⁵²

Kungen mötte även motstånd från Stockholms borgerskaps äldste och gav delvis efter för deras krav. Den 22 september 1838 förklarade han i ett kungligt brev, genom en försiktig formulering, att juniförordningen enbart skulle gälla för svenskfödda judar eller de som blivit svenska undersåtar, något som egentligen innebar en inskränkning av juniförordningen. Dagen innan hade en förordning utfärdats som upphävde juniförordningens bestämmelse om fri bosättningsort för judar, där särskilt tillstånd nu krävdes för att bosätta sig i någon annan än de privilegierade städerna.⁵³

⁵¹ Valentin s. 363.

⁵² Valentin s. 364 ff.

⁵³ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 70 och Valentin s. 370 ff.

4 Debatten om ett återinförande av judereglementet 1840—1841

Motståndet mot juniförordningen ledde till en debatt om ett återinförande av judereglementet samt ett invandringsförbud för judar, framför allt inom borgar- och bondestånden.⁵⁴

4.1 Motioner

Den 29 februari 1840 uppläste Fredrik Leonhard Rosenqvist af Åkershult sin motion rörande judelagstiftning i adelsståndet. I sin argumentation framställde han judar som schackrare och beskrev hur det var en vardaglig företeelse att äldre och yngre drabbades hårt av penningtransaktioner med dem. Rosenqvist beskrev judar som en ”farlig stam” och menade att det var en olycka att Gustav III en gång tillåtit deras invandring. Enligt honom bestod judarnas försörjning av lätt arbete som var lönsamt för dem själva men betungande för det infödda folk där de bosatt sig.⁵⁵

Som stöd för sin ståndpunkt hänvisade han till Norge, som han beskrev som ”vårt aktningvärda brödrafolk”. Enligt honom hade man där insett vad han själv hävdade om judar, eftersom inga judar tilläts bosätta sig i landet. Rosenqvist uttryckte oro för att Sverige, genom regeringens sympatier för judar, skulle bli deras ”förlovade land”. Svenskarna riskerade att bli judarnas slavar, bara några ”judemagnater”, det vill säga judiska stormän, tilläts att köpa så mycket fast egendom som de önskade.⁵⁶

Som åtgärd föreslog Rosenqvist att inga judar skulle tillåtas inträde i landet samt att de, efter en övergångstid om tio år efter 1840, inte längre skulle få äga fast egendom. Judar som redan ägde fast egendom skulle vara tvungna att avyttra den inom denna tidsfrist.⁵⁷

Carl Johan Lidbom framlade en motion i samma fråga i borgarståndet, där han förordade ett återupplivande av 1782 års judereglemente. I sin plädering framställde han judar som fullständiga främlingar i Sverige. Han menade att de ursprungligen tillåtit bosätta sig i landet under vissa förhoppningar och förutsättningar: att de skulle bidra med kapital, särskild yrkesskicklighet och främja landets industri, handel och sjöfart. Enligt Lidbom hade judarna inte infriat dessa förhoppningar, varför de inte hade behörighet till utökade rättigheter. I stället hävdade han att de var schackrare som främst ägnade sig åt

⁵⁴ Valentin s. 374.

⁵⁵ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Andra häftet s. 522 f.

⁵⁶ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Andra häftet s. 523.

⁵⁷ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Andra häftet s. 523.

import av ”utländskt kram och fåfängliga lyx- och överflödsvaror”, vilket han ansåg skadade inhemska handlare och ökade konsumtionen av utländska modevaror.⁵⁸

Lidbom använde sig även av föreställningar om judisk makt och korruption. Han menade att judarna, i Sverige liksom på andra håll, hade skapat särskilda relationer till regeringen och myndigheterna, vilket enligt honom placerat dem ”öfver lagen” och gett dem otillbörliga fördelar.⁵⁹

I bondeståndet lade Anders Jonsson fram en motion om ett återinförande av judereglementet, alternativt att kungen i så begränsad utsträckning som möjligt skulle bevilja judar tillstånd att förvärva fastigheter på landsbygden.⁶⁰

Jonsson uttryckte oro över följderna av ”Svenska Nationens brödraskap med Israeliterna, öfver hwilka Guds straffdom om en ewig landsflykt hwilar”. Han hänvisade till flera bibliska föreställningar, som att israeliterna sedan träldomen i Egypten hade undvikit fysiskt arbete. Eftersom Sverige inte var Canaan menade han att judarna skulle fortsätta avstå fysiskt arbete även här, vilket i förlängningen skulle göra kristna till judarnas undersåtar på landet. Jonsson framhöll även en risk för att människor skulle lockas bort från den kristna läran om judar köpte fastigheter på landet och inrättade församlingar och synagogor. I likhet med Lidbom hävdade han att judar sålde utländska varor av ringa värde till höga priser.⁶¹

Den fjärde motionen framlades av Arvid Ribbing i adelsståndet. Till skillnad från de övriga motionärerna använde Ribbing beteckningen ”mosaisk trosbekännare”, i enlighet med juniförordningen. Han framhöll inledningsvis att det generella missnöjet mot judelagstiftningen inte härstammade från religiös intolerans utan något han kallade en ”förnärad medborgerlighetskänsla”. Enligt honom grundade sig motståndet på en känsla av att etablerade samhällsordningar och medborgerliga principer hade åsidosatts.⁶²

Ribbing riktade också konstitutionell kritik mot tillkomsten av juniförordningen, då ständerna inte hade hörts i frågor som rörde rättsförhållandet mellan kristna och judar. Han kritiserade även att lagstiftningen i hög grad byggde på undantagslagar och licenser, vilket enligt honom hade skapat ett system där judar beroende på regeringens godtycke kunde erhålla nära

⁵⁸ Bilagor till välloflige borgare-ståndets protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840 s. 171 f.

⁵⁹ Bilagor till välloflige borgare-ståndets protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840 s. 173.

⁶⁰ Hederwärda bonde-ståndets protocoller wid lagtima riksdagen i Stockholm år 1840. Tredje bandet s. 122.

⁶¹ Hederwärda bonde-ståndets protocoller wid lagtima riksdagen i Stockholm år 1840. Tredje bandet s. 120 f.

⁶² Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Femte häftet s. 54 f.

oinskränkta rättigheter. Vidare problematiserade han det religiösa tillstånd som skulle kunna uppstå i en församling där en jude var den mäktigaste husbonden, som saknade intresse för kristen folkundervisning och försmådde Nya testamentet.⁶³

Ribbing förordade ett upphävande av judelagstiftningen som tillkommit efter 1782 års judereglemente och önskade i stället dess återinförande. Han ansåg att de judar som blivit svenska undersåtar eller förvärvat fastighet borde avsäga sig detta. De judar som bodde i andra städer än de privilegierade skulle få valet att flytta dit eller utvandra.⁶⁴

4.2 Lag- samt allmänna- besvärs och- ekonomiutskottens betänkande

Den 5 mars 1841 behandlade lag- samt allmänna- besvärs och- ekonomiutskotten motionerna i ett betänkande. Utskotten dominerades av anhängare till oppositionen av kungen och regeringen, vilket resulterade i en tillmötesgående hantering av motionerna.⁶⁵

Inledningsvis behandlades frågan om att hädanefter förbjuda judar att resa in i Sverige. Utskotten framhöll att det inte var lika angeläget att ta emot främlingar med en mer ”nomadisk sinnesart”, eftersom en sådan livsform ansågs försvaga individens tillgivenhet för hem och fädernesland. Samtidigt medgav utskotten att ett kringvandrande folk i vissa fall skulle kunna gynna nationen, då främmande grupper över tid kunde anta samma seder och övertygelser som den svenska befolkningen. Denna möjlighet ansågs dock inte gälla judarna. Utskotten menade att judarna i århundranden visat sig omöjliga att assimilera, oavsett om det utsatts för hård behandling eller tillerkänts medborgerlig jämlikhet. En sådan ”folkstam” skulle enligt dem förbli en ”stat i staten”.⁶⁶

Utskotten menade att de saknade skäl att anta att en mer vidsträckt judisk invandring skulle medföra någon större fördel. Som stöd hänvisades till Norge, som uteslöt judar utan att detta ansågs ha medfört någon större olägenhet. Därtill framhöll utskotten att judefientligheten var mer utbredd ute i landet än vad regeringen och myndigheterna gav uttryck för, vilket talade för en restriktiv hållning.⁶⁷

⁶³ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Femte häftet s. 57 ff.

⁶⁴ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Femte häftet s. 60.

⁶⁵ Valentin s. 377.

⁶⁶ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 8.

⁶⁷ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 8.

I avsaknad av både klagomål över judarnas behandling i andra länder och utan tydliga tecken på en större invandringsvilja hos judar fann utskotten ingen anledning att åberopa rätts- och människokänslan. De ansåg det dessutom oförenligt med "statsklokheten" att bevilja rättigheter utan villkor och inskränkningar. Även om många judar i Sverige hade fått positiva vittnesmål, framhöll utskotten att det, liksom i andra grupper, fanns individer som var djupt "förderfvade" och att andra länders erfarenheter gav anledning till "sorgliga misstankar". Utskotten betonade förekomsten av stora grupper av mycket fattiga och trångbodda judiska befolkningar i Europa. Att tillåta dessa att invandra ansågs orättvist mot både de judar som redan bodde i Sverige och mot övriga invånare, som i nödsituationer skulle tvingas bidra till deras försörjning. Därför menade utskotten att endast en individuell och villkorad invandringsprövning var rimligt, men att detta skulle vara svårt att genomföra i praktiken.⁶⁸

Mot denna bakgrund, och med hänvisning till att judarna själva endast begärt utvidgade rättigheter för redan bosatta judar, tillstyrkte utskotten motionen om ett invandringsförbud. De föreslog vidare, som andra moment, att 1838 års juniförordning skulle upphöra att gälla och att 1782 års judereglemente med senare ändringar åter skulle tillämpas för de judar som redan lagligen vistades i landet i avvaktan på en ny lagstiftning.⁶⁹

Flera ledamöter från adels- och prästestånden reserverade sig mot betänkandet. von Kræmer från adelsståndet beskrev förslaget som högst illiberalt och menade att personer av "judiska nationen" inte borde behandlas hårdare än andra utlänningar. Han framhöll judars insatser inom vetenskap och konst, och sade att det därför vore ovärdigt svensk lagstiftning att avvisa en person enbart med motiveringen att han var jude.⁷⁰

Thomander⁷¹ i prästeståndet reserverade sig mot en återgång till 1782 års judereglemente. Han identifierade två legitima orsaker till den oro som uppstått i landet kring juniförordningen: rädsla för en "översvämning" av inflyttade judar och motvilja mot mottagande av judar på landsbygden. Enligt honom skulle redan bosatta judar kunna behålla sina rättigheter om ingen ytterligare judisk invandring tilläts. Om ett invandringsförbud inte antogs förespråkade Thomander ett införande av en ny förordning. Han lade därför fram ett eget utarbetat förslag till förordning. Förslaget innehöll bland annat inget

⁶⁸ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 9 f.

⁶⁹ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 10 f.

⁷⁰ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 11.

⁷¹ Johan Henrik Thomander var en framstående biskop och professor i Lund. Hans hem finns bevarat som Thomanderska huset. Det är efter honom som hans döttrar inrättade Thomanders studenthem. (Lunds ideella turistinformation Destination Lund 'Johan Henrik Thomanders Lund)

förbud för judar att förvärva fastigheter, gjorde ingen skillnad mellan judar som var bosatta i Sverige och judar som var svenska undersåtar samt tillät blandade äktenskap på villkor att barnen blev kristna, men förutsatte kungens bifall till bosättning i andra städer än de tre privilegierade städerna samt Karlskrona.⁷²

Slutligen reserverade sig Hegardt från adelsståndet. Han ifrågasatte hänvisningen till Norge och menade att det inte var visat att landet inte lidit skada av uteslutandet av judar. Ett invandringsförbud vore enligt honom ett steg tillbaka i humanitet och rättvisa. I stället yrkade han på en ny förordning, som skulle ”förlika Judarne med landet och Svenska nationen med dem”.⁷³

Vidare kritiserade Hegardt utskottens framställning av judisk invandring som ett inflöde av ”hela flockar” fattiga eller ”moraliskt förderfvade” judar. Han argumenterade vidare att motviljan mot judar i landet var en följd av statens behandling av dem. Hegardt hänvisade till norska Henrik Wergelands motion i 1839 års storting om ett upphävande av förbudet mot judars vistelse i Norge, där Wergeland hävdade att judars påstådda brister i Europa var en följd av förtryck och statlig diskriminering. Wergeland hade också visat att judisk emancipation i andra länder inte lett till ekonomisk skada, och i vissa fall minskat kriminaliteten.⁷⁴

4.3 Debatter i ståndsriksdagen

Bondeståndet biföll utskottsbetänkandet utan debatt den 1 april 1841.⁷⁵

4.3.1 Prästeståndet

Den 5 april fördes en omfattande och ideologiskt laddad debatt i prästeståndet. Ståndet delade tydligt in sig i två läger: ett restriktivt som stödde utskottens betänkande och ett liberalt som motsatte sig det. Däremellan försökte flera ledamöter inta en mellanposition. Argumentationen rörde ekonomiska farhågor, religiösa föreställningar, nationell identitet och humanitära principer.⁷⁶

Den grupp som stödde utskottsbetänkandet i sin helhet argumenterade således för att judisk invandring skulle förbjudas samt för en återgång till 1782 års

⁷² Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 11 ff.

⁷³ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 17 och 21.

⁷⁴ Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841 s. 17 ff.

⁷⁵ Hederwärda bonde-ståndets protocolle wid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1840-1841. Tolfte bandet s. 43.

⁷⁶ Hederwärda bonde-ståndets protocolle wid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1840-1841. Tolfte bandet s. 132—172.

judereglemente med senare tillägg. Sandberg, Öhrnberg, Lundblad, Laurenus, Nordhammar, Stenhammar och Lyth argumenterade för detta.

Sandberg yrkade av religiösa och statsekonomiska skäl bifall till betänkandets båda moment. Han framhöll att det visserligen var en plikt att bemöta de främlingar som redan fanns i landet med mänsklighet och välvilja, men att ett förbud mot ytterligare invandring kunde införas utan att det innebar en överträdelse av ”mänsklighetens allmänna rätt” om försiktigheten och omsorgen om fosterlandet krävde det. Samtidigt betonade han att judarna, trots att kristna värdesatte deras äldsta skrifter som kristendomens grund, fortfarande utgjorde en folkstam som förnekade Gud och betraktade Guds son som en bedragare. Att bevilja en sådan grupp en utvidgad inflyttningsrätt bland kristna ansåg han därför inte vara klokt. På grund av omskärelsen och det faktum att judar inte försökte göra proselyter⁷⁷ hyste han ingen oro för att kristna skulle övergå till judendomen. Däremot oroade sig Sandberg för att umgänge med judar skulle öka likgiltigheten eller till och med föraktet gentemot kristendomen i landet.⁷⁸

Sandberg medgav att medlemmar av den judiska nationen besatt många aktningvärda egenskaper som flera svenskar saknade: särskilt deras idoghet, sparsamhet, yttre laglydnad och givmildhet. Trots detta ansåg han det inte berättigat ur en statsekonomisk synpunkt att bevilja dem en mer obegränsad inflyttningsfrihet. Han menade att judarnas näringsutövning, som enligt honom främst bestod av procenteri⁷⁹ och importhandel, gjorde att de ”draga till sig all redbar förmögenhet”. Inte heller de betydande rikedomar som vissa judar besatt talade enligt honom för en mer generös politik, då han tvivlade på att de i kritiska tider skulle betrakta Sverige som sitt fädernesland. Han nämnde Polen som ett varnande exempel. På grund av importen och konsumtionen av överflöds- och modevaror ansåg han att judisk inflyttning till provinsstäder och landsbygd skulle vara skadlig, då befolkningen skulle få mer lust för lyx och flärd och ett levnadssätt de inte hade råd med. Judars påstådda sysslande med procenteri och import av utländska varor var ett återkommande argument i debatten. Även Öhrnberg och Laurenus åberopade detta.⁸⁰

Öhrnberg, som föredrog återremiss men inte motsatte sig bifall, ansåg att judars rättigheter snarare borde inskränkas än utvidgas. Han medgav att det fanns judar som gagnade landet och förde ett respektabelt levnadssätt, men trots detta utgjorde ”judeindustrin” inte fler fördelar än nackdelar för landet. Utan att precisera vad han åsyftade nämnde han att det förekommit flera olägenheter i Sverige likt andra länder efter utvidgade rättigheter för judar. Han

⁷⁷ Betyder att konvertera någon. (SAOB, 'Proselyt')

⁷⁸ Högvärddiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet, s. 147 f.

⁷⁹ Procenteri innebär utlåning till oskäligt hög ränta (ockerränta). (SAOB 'Procenteri')

⁸⁰ Högvärddiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 148 ff. och 160.

motsatte sig starkt att judar skulle få bosätta sig andra städer än Stockholm, Göteborg och Norrköping, där de kunde kontrolleras bättre.⁸¹

Nordhammar inledde sitt anförande med att påpeka att varje samhälle hade rätt att skydda sig mot fördärv, varför det var rättsenligt att utesluta vad som kunde vara skadligt för dess existens och trevnad. I religiöst avseende såg han inte judar som skadliga. Ur den synpunkten betraktade han därför medgivande till fördel för judar som oskyldigt och även billigt och rätt, men gjorde en annan bedömning i politiskt och socialt hänseende.⁸²

Samtidigt som han uttryckte viss medkänsla för judarna genom att betona att han hyste ”det största undseende” för dem, beskrev han dem i samma mening som ”det märkligaste af alla folk”. Han framhöll att han inte ville försvara procenteriet för enbart kristna och att konkurrens inom branschen var acceptabelt. Enligt honom skulle det alltid finnas människor som levde på andras pengar, oavsett om det fanns judar i landet eller inte. Han ansåg att konkurrens inom industrin var hälsosam, med undantag för importen av ”skräp som utlandet vill göra sig af med”. Nordhammar fruktade vad som skulle ske om människor som huvudsakligen sysslade med sådan näring spred sig över landet. Den enda rättighetsutvidgningen som han förespråkade syftade till att sprida kristendomen bland judiska barn, då han yrkade på att dessa skulle få ta del av all kristendomsundervisning.⁸³

Stenhammar betonade vikten av att respektera folkets tankesätt, särskilt i religiösa frågor. Samtidigt tog han avstånd från tanken att fördriva redan etablerade och aktningsvärda medborgare enbart på grund av deras tro. Han menade dock att allmänhetens tankar om judarna inte var en blind fördom. Här skilde han sig från Laurenius som också ansåg att man måste beakta det allmänna missnöjet på landet, men som medgav att detta delvis grundade sig i en gammal fördom. Även om många judar var aktningsvärda och nyttiga samhällsmedlemmar fanns det vissa anledningar som kunde skapa oro hos allmogen, sade Stenhammar. Dessa var att judar ibland hade erhållit särskilda handelsprivilegier, att de fått licenser att köpa större jordegendomar än vad lagen medgav, att kommunala och kyrkliga besvär kunde uppstå om exempelvis en rik judisk handlare inte skulle behandla allmogen med varsamhet och att kristna tjänstemän till judar skulle komma att hindras från kyrkogång.⁸⁴

⁸¹ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet, s. 151 f.

⁸² Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet, s. 161.

⁸³ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet, s. 162 f.

⁸⁴ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet, s. 168 f.

Enligt Stenhammar var judendomen till sitt väsende ”particularism”, det vill säga en avskild identitet som önskade separation och självstyre.⁸⁵ Han var fullkomligt övertygad om att den judiska folkklassen inte skulle kunna integreras med ett kristet folk, och att detta låg i judendomens innersta väsen. Han menade att judendomen var skadlig om den inte upphörde att hysa och yttra vedervilja mot kristna eller ”behandla dem med en förslagen slughet”. Om judars rättigheter utvidgades oinskränkt kunde det judiska samfundet bli en skadlig ”stat i staten”. Det judiska folket skulle alltid betrakta sig själva som tillhörande ett annat fädernesland, oavsett bosättningsland. Liknande resonerang om att judar inte skulle kunna integreras i det svenska samhället återfanns hos bland andra Nordhammar, Lundblad och Sandberg. Stenhammar ville ändå poängtera att judar trots detta kunde vara de ”dygdigaste, aktningssvärdaste och gäneligaste för sina yrken”.⁸⁶

Lyth inledde sitt anförande med att försvara sig själv mot anklagelser om intolerans, eftersom han önskade att de judar som redan var etablerade i landet skulle få behålla de rättigheter de fått före 1838. Han uttryckte ett hopp om att dessa, åtminstone i följande generationer, kunde integreras med den svenska nationen, till skillnad från flera andra talare. Däremot ansåg han det riskabelt att tillåta ännu fler judar in i landet eller utöka de redan bosatta judarnas rättigheter ytterligare, eftersom detta skulle kunna locka in fler judar i landet.⁸⁷

Lyth beskrev judarna som ett folk med ”många egendomliga, anti-nationella, religiösa och politiska, opinioner”. Han varnade även för deras ekonomiska konkurrenskraft och det faktum att de snabbt kunde ta över den mest lönsamma näringarna. Dessutom ansåg han att judarna var farliga även i ett religiöst hänseende, då kristna tjänare i judiska hushåll enligt honom hade hindrats från att besöka gudstjänst och läsa kristna böcker.⁸⁸

De talare som intog en mellanposition genom att inte stödja utskottets förslag fullt ut uttryckte likväl i huvudsak judefientliga positioner. Till denna grupp hörde Hallbeck, Agardh, Bruhn och Thomander.

Hallbeck inledde debatten i prästeståndet. Han ansåg att riksdagen, som nationens ombud, borde ha initiativet i frågor rörande judisk lagstiftning snarare än regeringen. I stället för ett absolut invandringsförbud förespråkade han ett system där judisk invandring kunde tillåtas efter kunglig prövning och hörande av berörda myndigheter och församlingar. De judar som beviljades tillstånd skulle endast få bosätta sig i de städer där de redan tidigare haft rätt att

⁸⁵ SAOB 'Partikularism'.

⁸⁶ Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 158, 161 och 168 ff.

⁸⁷ Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 170 f.

⁸⁸ Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 171.

slå sig ned. Bosättning i mindre städer och på landsbygden riskerade enligt Hallbeck leda till att judar genom sina varuartiklar spred en lyxkonsumtion.⁸⁹

Han framhöll att liberalismen hade sina gränser och måste tillämpas så att den inte skadade landets ”egentliga inbyggares” intressen. Han yrkade därför på ett återinförande av 1782 års judereglemente.⁹⁰

Thomander anförde i stort sett samma argument som i sin tidigare utskottsreservation. Som svar på von Kræmer hänvisning till judiska insatser i vetenskap och konst, menade han att inflyttningsrätten hittills inte hade nyttjats av framstående judar inom dessa områden, och att sådana personer dessutom var jämförelsevis få inom den judiska nationen. De judar som fanns i exempelvis Polen och Holland ansåg han inte vara särskilt önskvärda i Sverige, medan de uppskattade och flitiga judarna som fanns i Europa trivdes så väl i sina länder att de inte skulle vilja flytta till Sverige. Thomander framhöll att även om varje land borde bemöta och i möjligaste mån integrera redan bosatta judar, var lagstiftningen inte förpliktigad att uppmuntra eller understödja ”denna nations kringvandringlust”.⁹¹

Bruhn förde en religiöst präglad argumentation, där han kombinerade en kritisk syn på judendomen med uppfattningen att tiden krävde ett närmande mellan judar och kristna. Han talade om judarnas ”icke fördelaktiga egenhet”, deras uråldriga förhoppningar och deras märkvärdiga avskildhet från andra nationer. Samtidigt menade han att det tillhörde ”vår tid” att inte utesluta någon individ från vetenskapens och bildningens framsteg. Han ansåg att det var en medborgerlig skyldighet att knyta judarna närmare samhället, särskild eftersom kristna och judar delade många samfundsförhållanden.⁹²

Judars egenheter sade Bruhn var anledningen till deras osäkra tillvaro i kristna länder. Därför ansåg han att det ålåg de kristna att ”genom öppnade tillfällen till en grundligare Religionsundervisning söka rycka från Juda-folket den bindel, som okunnighet och missledning länge qvarhållit”. Bruhn förespråkade att judiska barn skulle få tillträde till alla offentliga skolor, gymnasier och universitet, och då också delta i kristendomsundervisningen. Genom att judiska barn tidigt integrerades i de kristna bildningsinstitutionerna skulle deras

⁸⁹ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 132 f.

⁹⁰ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 133.

⁹¹ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 133 f.

⁹² Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 136 f.

religiösa inriktning enligt honom försvagas. Umgänge med kristna ungdomar skulle dessutom tränga ut deras ”ensidighet”.⁹³

Bruhn avfärdade oron om att umgänge med judar skulle vara skadligt för kristna ungdomar. Judendomen präglades enligt honom av en så djup historisk okunnighet och så tydliga felaktigheter att en någorlunda kritiskt tänkande kristen ungdom inte skulle påverkas i sin religiösa uppfattning. Han avfärdade även farhågor om konflikter mellan elever, trots den antika antipatin mellan judar och kristna. Som stöd hänvisade han till erfarenheten av döpta judiska barn i skolorna, vars närvaro inte lett till några störningar, även om han poängterade att dopet i sig inte kunde antas undanröja alla ömsesidiga fördomar.⁹⁴

Agardh yrkade att man gentemot detta ”i mer än ett afseende beklagansvärda folk” borde behålla de fristäder som judarna redan tillerkänts och utvidga deras medborgerliga rättigheter, samtidigt som hänsyn måste tas till de särskilda omständigheter som gällde för just judar. Han beskrev judarna som ett folk som isolerade sig själva. Man behövde enligt honom respektera svenska folkets åsikter i frågan och undvika att såra nationalkänslan. Reaktionen på 1838 års förordning visade att allmänheten ännu inte var redo för judisk inflyttning på landsbygden eller i småstäderna.⁹⁵

Likt flera andra talare argumenterade Agardh särskilt hårt gällande judarnas möjlighet till integration. Han hävdade att de aldrig kunde integreras fullt ut eftersom deras nationalitet var dubbel. Till skillnad från andra nationaliteter, så skulle en israelit i alla generationer förbli en israelit. De kunde bli goda svenskar, men skulle alltid förbli judar. En jude var inte bara en medlem av en religion, utan även ett folk och andra nationers medlemmar skulle därför alltid förbli främlingar för dem. Detta gjorde enligt Agardh att man inte kunde behandla dem efter samma allmänna grundsatser som andra främlingar. Samtidigt hedrade Agardh judar ”för denna i alla sekler ådalagda, denna alla förföljelser uthärdande ståndaktighet”. Det var enligt honom något stort och aktningvärt och tydde på något större än det mänskliga.⁹⁶

Med detta som grund anförde Agardh att judar enbart borde få bo där deras ”tvåfaldiga nationalitet” inte sårade nationalkänslan, där de kommunala ärendena var skilda från de kyrkliga och där en mer kosmopolitisk anda rådde. Dessa var handels- och sjöstäderna. Han ansåg att judars frihet borde

⁹³ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 136 f.

⁹⁴ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 138 f.

⁹⁵ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 155.

⁹⁶ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 155 f.

inskränkas till stadsmannanäringar, men att deras rättigheter inom dessa näringar kunde utvidgas betydligt.⁹⁷

De talare som opponerade sig mot utskottsbetänkandet och förespråkade en mer liberal linje bestod av Agrell, Gumælius, Sidner, Hedrén, Wallin och Helén.

Agrell förde en tydligt liberal och humanistisk argumentation och inledde sitt anförande med att uttrycka hur överraskad han hade blivit av betänkandet. Han blev förundrad över att det i ”våra liberala tider” fanns sådan intolerans som kom till uttryck däri. Att förbjuda judisk invandring menade han vore obarmhärtigt. Vidare ansåg han att rädslan för judars inflyttning till Sverige till stor del var obefogad; bland annat på grund av de avskräckande inslagen i övergångsceremonin och omskärelsen skulle judarna inte konvertera många kristna.⁹⁸

Agrell poängterade att de argument som fördes gentemot judarna som handlade om att de genom större industri, omtänksamhet, fintlighet och hushållsamhet kunde samla större förmögenhet och därmed vinna större inflytande än andra, inte var någon nedsättande anklagelse. Det var enligt honom fritt för var och en att tävla med judarna och eventuellt överträffa dem. Han medgav att det fanns ”schackrare, ockrare och bedragare” bland judarna, liksom det fanns bland andra religionsbekännare. Han ansåg att man inte skulle anse ett helt samhälle fördärvat för att det fanns några skamfläckar.⁹⁹

Vidare lyfte Agrell frågan om var ”det arma släktet” skulle finna tillflykt om alla länder i världen förbjöd judars uppehälle. Han anförde: ”På Guds vida jord skulle då för dessa förkastade och förskjutna Israels barn ingen fristad finnas; och för sådan hårdhet vill jag ej beskyllas emot ett folk, hvarifrån vår höge Religions-Stiftare och verdens Saliggörare härstammar”. Däremot förordade han inte judars rättigheter fullt utan inskränkning, varför han godkände Thomanders förslag i utskottsbetänkandet, med undantaget att judisk invandring skulle tillåtas på vissa villkor.¹⁰⁰

Även Gumælius intog en liberal och humanistisk ställning. Enligt honom uttryckte betänkandet intolerans mot en allmän hög och viktig grundsats, som i ”vår tid” ökade i relevans: att människor var medlemmar av ett gemensamt, stort, mänskligt släkte som skulle kunna respektera varandra, umgås med varandra, upplysa varandra och även leva fredligt tillsammans som

⁹⁷ Högvärldiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 157.

⁹⁸ Högvärldiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 134 f.

⁹⁹ Högvärldiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 135.

¹⁰⁰ Högvärldiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 136.

medborgare i ett samhälle sammansatt av olika grupper. I stället för att ensamt förkasta detta folk ansåg Gumælius att man borde använda kristlig nit och människokärlek.¹⁰¹

Han motsatte sig utskottens användande av en allmän vedervilja mot judarna som skäl för deras utestängande. Enligt honom var detta en blind fördom som inte grundades i några verkliga och sannolika skäl. Även Wallin instämde i att en allmän vedervilja inte var en giltig rättsgrund för en författnings ogillande. Gumælius menade att grunden för vederviljan möjligen var judarnas religion, men att judendomen just på grund av denna anledning inte heller var farligt för ett kristet samhälle, då ingen kristen skulle vilja konvertera till judendomen. Att ha judar i Sverige innebar i stället ett tillfälle att sprida kristendomen, betonade han. Enligt honom ville dessutom folk ha så få medtävlare som möjligt så att de kunde anstränga sig så lite som möjligt, varpå vederviljan även grundade sig i motvillighet mot all utvidgning i näringsfrihet.¹⁰²

Han framhöll att det inte var något klandervärt i att judar, som ett närligt och sparsamt folk, samlade vinst när tillfälle gavs och därigenom byggde upp förmögenhet. Det var en fördel för samhället när samhällsmedlemmar kunde försörja sig, och judar var för honom inget undantag.¹⁰³

Gumælius bemötte argumentet om att judars pengar spenderas på lyxvaror och procenter i stället för produktiva yrken genom att först instämma i judar företrädesvis samlar pengar och gärna vill vinna. Men detta berodde enligt honom på att pengar var den egendom som var lättast att gömma och föra med sig, vilket judarna som ett förföljt folk alltid måste vara beredda på. Det bottnade därutöver i att judars näringsfrihet hade varit inskränkt. Han medgav att procenteri förekom i betydande omfattning bland judar, en näring som var vinstgivande men illa ansedd, men Gumælius framhöll att de ofta arbetade på uppdrag av mäktigare kristna huvudmän.¹⁰⁴

Gällande argumentet som framförts om att Norge inte lidit skada av judars utestängande menade Gumælius att det var litet bevisat. I länder där judar hade behandlats som verkliga medborgare och fått utökade medborgerliga

¹⁰¹ Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 139 ff.

¹⁰² Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 140 ff.

¹⁰³ Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 142.

¹⁰⁴ Högvärdiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 142 f.

rättigheter hade de tillåtits erkänna och älska sitt fädernesland, och från de länderna kom inga klagomål på judarnas fel eller brister.¹⁰⁵

Gumælius var tydlig med att han inte yrkade på judisk inflyttning, men att han inte fann några skäl för judarnas undantagsställning. Han menade att en allmän bannlysning vore orättvis och illa passande för Sveriges lagstiftning vad gällde social utveckling. Det var alltså den allmänna mänskliga grundsatsen han försvarade, varmed judarnas rättigheter var av underordnad vikt. Han yrkade på återremiss samt att kungen skulle pröva varje enskilt fall om önskemål av inflyttning för att avgöra om flytten skulle vara nyttig eller skadlig för riket.¹⁰⁶

Sidner inledde med att framhålla att det inte fanns något att frukta i religiöst avseende när det gällde judendomen. Däremot hade enligt honom judendomens ”yttre sida” haft ett avgörande inflytande på stater och samhällen, eftersom de lärt sig att behärska kapital. Detta ansåg han, likt Gumælius, vara något de tvingats till då länder inte hade velat lämna någon plats på jorden åt det judiska folket. Han betonade att judarna inte hade förverkat mänsklighetens allmänna rättigheter, även om ens religiösa känslor hade att anmärka på deras forna beteenden. Judarna i Sverige var enligt Sidner lugna och laglydiga, och borde behandlas så att de så småningom skulle komma närmare att erhålla delaktighet i samhällsrättigheterna, med undantag i grundlagarna och den religiösa lagstiftningen.¹⁰⁷

Hedrén anförde, likt andra liberala talare, att missnöjet med juniförordningen stod i strid med den mer frisinnaade tolerans som Sverige på senare tid hade visat främmande trosbekännare. Han erkände förvisso att samlevnaden med de som förnekade Guds son var mindre behaglig, men detta utgjorde enligt honom inte skäl till att helt och hållet stöta alla främmande trosbekännare ut ur samhället.¹⁰⁸

Mot en mindre restriktiv hållning i judars rättigheter åberopade Hedrén sanningen, rättvisan, människokärleken och Guds ord som lärde att ”älska nästan som oss sjelfva”. Samtidigt såg han judarnas närvaro i landet som en möjlighet att utvidga Kristi rike, och menade att det inte var förenligt med den evangeliska andan att förkasta sådana möjligheter.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 143 f.

¹⁰⁶ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 144.

¹⁰⁷ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 146.

¹⁰⁸ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 152.

¹⁰⁹ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 153.

Hednér menade att man inte på svaga grunder kunde bannlysa ett helt folk, särskilt inte ett som han själv uppfattade som upplyst, redligt och aktningsvärt. Han beskrev judarna som en folkstam som ”haft de märkvärdigaste öden på vår jord”. Vidare anförde han teologiska argument när han framhöll att judarna utgjorde en slags helig påminnelse för kristna om aposteln Paulus försäkran om att Israels folk en dag skulle bli frälst, det vill säga komma till tro på Kristus som Messias.¹¹⁰

Wallin höll ett av ståndens mest judevänliga anföranden. Med hänvisning till sina pastorala erfarenheter framhöll Wallin att de judar han mötte levde moraliskt, fredligt och hjälpsamt. Han menade att detta motbevisade påståenden om att judisk religiös likgiltighet skulle vara farlig. Tvärtom visade deras levnadssätt enligt honom att de hade en moralisk grund och inte utgjorde någon risk för det yttre samhällslivet¹¹¹

Som motargument till att procenteriet skulle vara någon nationalindustri hos judarna återgav Wallin att han fått höra att de dyraste procentarna inte var judiska. Han lyfte samtidigt positiva insatser av judar i Sverige: att de hade satt rörelsekapital i omlopp, skapat arbetstillfällen åt fattigare folkklasser och hade i det avseendet varit svenskarnas föregångare och hjälpt landet framåt. Han godkände Thomanders förslag till förordning med tillägget att även närmaste synagoga skulle höras vid ansökningar om judisk bosättning i andra städer än de förutbestämda.¹¹²

Talaren Helén önskade ett individuellt ansökningssystem för inflyttning, då han påpekade att den sökande händelsevis kunde vara en person med europeiskt anseende i vetenskap eller konst, eller en erkänd kapitalist eller dylikt. Han menade vidare att trots att Jesus såsom straff förkunnade judarnas statsupplösning och dess kringspridande på jorden, så tillät inte Jesus kristna att hata eller förfölja dem. I stället borde kristna även inkludera judar i sin människokärlek.¹¹³

Efter votering bifölls betänkandet i prästeståndet med 23 röster för och 20 röster mot.¹¹⁴

4.3.2 Borgarståndet

¹¹⁰ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 155.

¹¹¹ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 164 f.

¹¹² Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 165 f.

¹¹³ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 166 f.

¹¹⁴ Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet s. 172.

I borgarståndet hölls den 11 mars 1840 en debatt om Lidboms motion om ett återupplivande av judereglementet, nästan ett år före utskottets betänkande.¹¹⁵

De som talade för Lidboms motion var Gustafsson, Brinck, Nordvall och Helsingius.

Även om Gustafsson kallade fördragsamhet en av de vackraste kristna dygerna vore det enligt honom fel om han låta sig förblindas av den genom att tillåta principer som tillerkände främmande trosbekännare större ekonomiska förmåner än "Landets egna barn". Han gav exempel på den judiska mannen Soldin som erhållit vidsträcktare handelsfrihet än vad någon svensk man hittills hade fått, vilket även Brinck hänvisade till. Talaren Nordvall uttryckte vilken orättvisa han ansåg det vara att främlingar erhållit samma näringsrättigheter som svenska medborgare.¹¹⁶

Gustafsson förnekade inte att det bland judar, både i Gamla och Nya testamentet samt senare tid, fanns hedersamma och ädla personer, men detta ändrade inte hans åsikt.¹¹⁷

Brinck avvisade tanken på en allmän människorätt som skulle ålägga en nation att inkorporera ett främmande folk och tillåta "den främmande folkstammen" att konstitueras sig som en "stat i staten". Tvärtom menade han att denna allmänna människorätt och mänsklighetens utveckling fordrade ett avskaffande av sådana uppdelningar och i stället sammansmältning av besläktade folkstammar till en gemensam nationalitet. Sann liberalism och filantropi kunde enligt honom inte förenas med att ett främmande folk gavs rätt att betrakta Sverige som sitt eget och åtnjuta samma näringsfördelar som landets egna medborgare, samtidigt som de fortsatte att leva som ett slutet samfund som betraktade svenskarna som främmande. Staten hade fortfarande rätt att värna om sin nationalitet och suveränitet.¹¹⁸

Brinck betonade att andra främmande trosbekännare kunde bli svenskar, men att detta inte gällde judar. Även när judar var naturaliserade utgjorde de fortfarande en främmande och avskild folkstam med egna lagar, förvaltningar, skolor och språk samt fortplantade sig inom sig själva eftersom äktenskap

¹¹⁵ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 510.

¹¹⁶ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 510 f. och 516.

¹¹⁷ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 511.

¹¹⁸ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 512 f.

med kristna krävde konversion. De var därför en ”stat i staten”, vilket Nordvall beskrev på samma sätt.¹¹⁹

För att befria sig från anklagelser om religiös intolerans poängterade Brinck att frågan om judars rättigheter inte var teologisk utan helt och hållet politisk. Det handlade om judar såsom ett främmande folk, inte som trosförvanter. Bandet mellan den judiska nationaliteten, som gjorde judarna till ett folk, och den mosaiska trosbekännelsen, som gjorde judarna till ett religiöst samfund, var så fast att judarna så länge de bekände sig till den tron skulle förbli ”alltid Jude, aldrig Svensk”. Nordvall argumenterade i liknande drag, och beklagade sig över att man övergått från judereglementet till 1838 års juniförordning, där judar inte längre betraktades som en främmande, avskild folkstam.¹²⁰

Brinck beskyllde även judarna för att genom sin ”afsöndringsanda” och fientlighet delvis ha självförvällat det hat och de förföljelser som hade blivit vanligt att beskylla de kristna för.¹²¹

Brinck hävdade även att judar hade tillfogat Sverige skada. Han hänvisade till de konkurser som följde av kursförändringarna 1812—1814 och menade att en judisk handlare bar ett betydande ansvar, eftersom denne stod bakom vad han beskrev som den största konkursen som dittills förekommit i Stockholm. Ledamoten Rydin svarade Brinck genom att poängtera att en sådan olycka lika gärna hade kunnat inträffa en kristen svensk. Dessutom menade han att orsaken till de stora antalet konkurser inte skulle tillskrivas ”de stackars Judarne”, utan rikets ständers politik.¹²²

Nordvall anklagade judarna för att ha skaffat sig otillbörliga fördelar, bland annat genom att ha fått borgerskap beviljat lagstridigt före 1838. Detta menade han var exempel på hur lite lagen fått gälla beträffande judar och hur de utnyttjat sina kontakter med myndigheter för att främja sina egna intressen.¹²³

Helsingius medgav att vissa judar efter 1782 års judereglemente hade nyttjat rätten till inflyttning och näring på ett förtjänstfullt sätt men anklagade samtidigt vissa judar för att ha missbrukat gästfriheten och mutat auktoriteter och beslagare. Enligt honom hade judarna visat otacksamhet mot Sverige, som i egenskap av en stat med statsreligion hade rätt att kräva att de som fick del av dess skydd och rättigheter också bekände sig till vissa religiösa och

¹¹⁹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 513 och 517.

¹²⁰ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 513 ff.

¹²¹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 514 f.

¹²² Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 526 f.

¹²³ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 517.

moraliska principer. Han frågade sig om det var skäligt att en stat tillät att motta personer, för att inte säga en hel nation, som föraktade den rådande statsreligion, bestämt sig för att behålla sin egen religion, ville fortsätta hålla sin nation kringspridd i alla länder och ändå förbli en egen nation.¹²⁴

Som argument använde även Helsingius det faktum att förordningen hade orsakat ”olycklig sinnesstämning hos folket”. Han anklagade judarna för att ha orsakat andra länder skada. Utan judarnas inträde hade förmodligen Polen inte fallit och Danmarks industri och näringar hade inte varit i förfall. Norge hade heller inte varit så lyckligt som nu om judar fått tillträde. Att judarna hade haft inflytande i Polens undergång och Danmarks finansiella obestånd instämde Brinck i. Han menade att judarnas närvaro i jordbruksnationer utan utvecklad industri ledde till en försvagning i välstånd och beroende, och på sikt nationens undergång.¹²⁵

Schartau intog en mellanposition. Han inledde med att framhålla sin uppriktiga tolerans i religiöst hänseende, men sade att han inte kunde stödja att ge den judiska folkstammen obehindrat tillträde till Sverige så länge detta inte var fallet i alla andra europeiska länder. De judar som redan bodde i Sverige borde få rättigheter men någon ”fri import” av judar borde enligt honom inte tillåtas. Han använde Norge som ett argument, då det var ett liberalt land men förbjöd mot judisk invandring.¹²⁶

Även Christierson intog en mellanposition när han förbehöll sig från att ta tydlig ställning. Han vitsordade god frejd och hedrandeandel hos judarna i Karlskrona, och ansåg att de judar som redan fanns i landet borde åtnjuta fullkomligt skydd efter äldre föreskrifter eller 1782 års reglemente. Judarna i Sverige hade enligt honom visat att de under dessa lagar utvecklat sitt naturliga anlag för industriella företag, samlat ägodelar och lyckats bevara dem. Dessa judar måste enligt honom antas vara fästa vid Sverige. Därför tillstyrkte han att de judar som redan var bosatta i riket skulle få erhålla åtnjutande av svensk medborgarrätt, som vissa judar redan fått genom Kongl. Maj:ts särskilda resolutioner, och bli likställda med andra svenskfödda medborgare inför lagen. Samtidigt menade Christierson att Norge var ett gott exempel att efterfölja, i att förbjuda judar som inte var födda i landet att inkomma och bosätta sig.¹²⁷

¹²⁴ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 519 f.

¹²⁵ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet s. 521 och 525.

¹²⁶ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 521.

¹²⁷ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 523 f.

De mer judevänliga talarna i ståndet bestod av Bagge, Wærn, Lagergren och Ryd.

Bagge instämde med Lidbom om att upphäva 1838 års juniförordning, men inte för att inskränka utan för att utvidga judarnas rättigheter. Han önskade att samtliga förordningar som utfärdats om judar, med undantag för lagstiftning rörande religion, skulle upphöra. Som stöd åberopade han bland annat den kristna kärleken och att judar var de kristnas medmänniskor.¹²⁸

Enligt Bagge stämde det att vissa judar använde sin näringsfrihet på ett sätt som både kristna och många judar fann motbjudande, men framhöll att han kände judar i Stockholm och Göteborg som ”ogillade deras trosförvandters ocker”. För att förebygga detta menade han att judar borde ges sådan frihet att de kunde utveckla en medborgerlig anda och inte vara föremål för förföljelse. Så länge en grupp inte hade getts medborgarrätt ansåg han inte att man kunde förvänta sig att de önskade uppfylla medborgerliga plikter. Även Wærn och Lagergren tillskrev judarnas långvariga förtryck som orsak till de negativa egenskaper som de tillskrevs samt deras segregation, och menade att detta skulle upphöra vid lika rättigheter.¹²⁹

Wærn motsatte sig en återgång till judereglementet som enligt honom i vissa delar stred mot den heliga grundsatsen om alla människors likhet inför lagen. Han menade att motionen var intolerant och att det inte var förenligt med 1800-talets upplysning att förfölja någon för dess tro. Gällande de negativa egenskaper som judar tillskrevs samt att de bildade en stat i staten ansåg Wærn att detta skulle kunna ursäktas av judarnas tusenåriga förtryck och tro-ligen skulle upphöra med detsamma vid erhållande av fulla rättigheter. Han kände till högt ansedda och aktade judar, och sa att de var undantag om de bedrev schacker eller ocker. Gällande den ekonomiska aspekten i frågan bedömde fann han att frihet och konkurrens gynnade allmänheten.¹³⁰

Lagergren talade mycket gott om de judar han kände till och förnekade vad många andra debattörer sagt om judar. Han berättade att judarna i Norrköping främst arbetade som fabrikanter och hantverkare och att de få som sysslade med större handel inte handlade med lyxvaror. De judar som förvärvat större lantegendomar hade bedrivit lantbruk med omtanke och framgång. Lagergren bemötte dessutom de talare som hade hänvisat till Soldin, som de menade fått större handelsrättigheter än någon svensk. Han poängterade att Soldin inte var

¹²⁸ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 510 f.

¹²⁹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 510 f., 515 och 518.

¹³⁰ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 515.

en handlare, som de påstod, utan en fabrikör och därmed erhållit samma rättighet som tillkom alla fabrikörer. Rydin instämde i detta.¹³¹

Carl Gustaf Rydin¹³² förde ett av de mer judevänliga talen i borgarståndet. Han hade tidigare biträtt ett förslag om judarnas antagande till svenskt medborgarskap, då han ansåg detta överensstämma med människorätt och sann kristlig tolerans.¹³³

I sitt anförande bemötte Rydin till stor del vad tidigare ledamöter som biträtt Lidboms motion sagt. Han menade inledningsvis att det var orätt att komma med en anklagelse om att judar kringgick lagar och på ett olovligt sätt förskaffade sig fördelar. Han förnekade inte det direkt, men ansåg att det inte var judarnas fel om inte lagarna var bättre än att de gick att kringgå och auktoriteterna så inkompetenta att de inte kunde stoppa det. Helsingius anklagelser om att judarna hade orsakat samhällsproblem i Polen och Danmark kallade han fullständigt ogrundat. Detsamma gällde att Norges välstånd skulle bero på förbudet mot judar.¹³⁴

Rydin avslutade med att anförda att han ”icke inser, hvarföre ej de Judar som blifvit inom Landet födde, och som således måste anse Sverige för sitt fädernesland, skola ega samma rättigheter och skyldigheter, som hvar och en annan Svensk medborgare”. Detta stod i direkt kontrast till så många andra riksdagsledamöter som ansåg att judarna inte kunde komma att betrakta Sverige som sitt fädernesland.¹³⁵

Den 6 april 1841 återkom debatten om ett återupplivande av judereglementet, samt judars invandringrätt, till borgarståndet efter lag- samt allmänna-besvär och- ekonomiutskottens betänkande. I stora drag repeterade många talare vad de sagt ett år tidigare.

Helsingius, som stödde Lidboms motion, gjorde detsamma med betänkandet. Detsamma gjorde Brinck och Christiernson. De förde inga långa tal och nämnde inga nya saker jämfört med ett år tidigare.¹³⁶

Wallander, som biföll betänkandet, menade att det skulle vara en ren tjänst mot de mosaiska trosbekännarna att återkalla 1838 års förordning på grund av det motvilliga mottagandet av förordningen i landet. Valley angav i

¹³¹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 518 f. och 522.

¹³² Valentin s. 571.

¹³³ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 521 f.

¹³⁴ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 522 f.

¹³⁵ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840. Första bandet, s. 523.

¹³⁶ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet, s. 134 ff.

liknande drag att 1838 års kravaller skulle betraktas som en måttstock för opinionen och skäl att bifalla betänkandet.¹³⁷

Winge liknade judar ”med en mycket afvelsam, men besvärlig insekt”. Likt Winge gav Foenander uttryck för en öppen judefientlighet. Han inledde med att kritisera de som talat för tolerans och framställde tolerans som naivt. Därefter hävdade han att ”egennyttan intar Solens plats i Judiska nationens böjelsers planetsystem”. Sverige skulle enligt Foenander inte kunna locka rika judar, utan skulle i stället ”öfversvämmas af vampyrerne från Hamburgerberg och Amsterdams Judehoek”.¹³⁸

De talare som motsatte sig betänkandet var Lagergren, Hegardt, Petré, Rydin, Ekholm, Geyer, Bagge och Arnberg. Flera talare som egentligen helst hade förordat återremiss framhöll att frågan i praktiken redan var avgjord.¹³⁹

Lagergren beskrev det som oändamålsenligt och omänskligt att förbjuda judisk invandring. Petré sade i sitt korta anförande att han instämde med Lagergren då han tillhörde ”de tolerantas antal”.¹⁴⁰

Rydin förde återigen ett judevänligt tal där han anförde att ett förbud mot judisk invandring stred mot tidens krav, liksom mot billighet och heder. Han menade att antipatin mot judar endast kunde motiveras med religiösa eller statsekonomiska skäl, men att båda saknade grund. Judarna kunde enligt honom varken anklagas för proselytmakeri eller för religiös fanatism. Han avvisade även påståendet om att de skulle utgöra en ”stat i staten”, vilket flera talare hävdade. Även om judar visserligen ägnade de sig åt schackreri och procenteri, ansåg han att detta en följd av de näringsrestriktioner som de kristna ålagt dem.¹⁴¹

Borgarståndet biföll utskottsbetänkandet med 29 röster för och 12 röster emot.¹⁴²

4.3.3 Adelsståndet

Den 24 april 1841 var adelsståndet det sista ståndet att ta ställning till utskottsbetänkandet. Eftersom de tre övriga ständerna redan hade bifallit förslaget var frågan i praktiken avgjord. Utgången i adelsståndet kunde dock

¹³⁷ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet, s. 136 och 138.

¹³⁸ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet s. 136 f.

¹³⁹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet s. 136 f.

¹⁴⁰ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet s. 134 f.

¹⁴¹ Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet s. 135.

¹⁴² Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1841. Sjunde bandet s. 139 f.

fortfarande påverka det slutliga resultatet, eftersom ett avslag där kunde öka sannolikheten för att kungen skulle motsätta sig riksdagens beslut.¹⁴³

Endast tre talare anslöt sig till betänkandet. Lagergren var en av dessa, samtidigt som han också uttryckte missnöje med judereglementet. Han förnekade eventuella anklagelser om religiös fanatism. Med hänvisning till sin erfarenhet som handledare åt flera judiska barn underströk han att deras föräldrar var lika moraliska som de kristna. Samtidigt menade han att staten hade en juridisk rätt att avskilja människor som den inte önskade i samhället.¹⁴⁴

Eftersom judiska barn inte själva valt de hårda förhållanden som deras föräldrar levt under ansåg Lagergren att det saknades skäl att tillämpa judereglementets hårda bestämmelser på judiska barn födda i landet. I stället borde de få grundlagsstadgade medborgerliga fri- och rättigheter. Han sade att bristen i 1838 års förordning låg i dess karaktär som undantagslagstiftning, där flera rättigheter var beroende av kungligt tillstånd. Lagergren önskade en lag som tillerkände alla judar rättigheter direkt genom lagen, oberoende av kungens vilja.¹⁴⁵

Hartmansdorff förde en tydligt judefientlig och nationalistisk argumentation. Han tog tydligt avstånd från de talare som försvarade judars rättigheter och menade att debatten präglades av överdrivna och ”ljungande” angrepp på dem som intog motsatt ståndpunkt. Deras retorik uppfattade han som en form av ofördragsamhet gentemot andra svenskar, samtidigt som den innebar en långtgående tolerans för judars, enligt honom, avvikande tankesätt om både gud och andra folk.¹⁴⁶

Att två ständer, som i andra frågor betraktats som liberala, nu anslöt sig till utskottens linje tog han som bevis för att anklagelser om ”fanatism” och ”barbariska” motiv var obefogad. Snarare utgjorde försvaret av judars rättigheter en ”negativ kärleksförklaring” till judarna, som skedde på andra svenskars bekostnad. Han tog starkt avstånd från deltagande i en sådan kärleksförklaring. Enligt honom kunde inte ett folk som värnade sin nationalitet förhålla sig likgiltigt till ”främlingars inympning på sin gamla stam”.¹⁴⁷

Även Munck af Rosenschöld förde ett tydligt judefientligt resonemang. Han medgav att judar i allmänhet inte begick brott, ”som af lagen äro åtkomliga”, men menade att detta berodde på att endast judar med en viss förmögenhet

¹⁴³ Valentin s. 381.

¹⁴⁴ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 343.

¹⁴⁵ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 343 f.

¹⁴⁶ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 344.

¹⁴⁷ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 344.

fick invandra. Han hävdade vidare att judar ägnade sig åt "vingleri" i penningaffärer och handel samt åt att köpa och smälta "olofligen åtkomna" ädla metaller. Därutöver påstod han att judar genom falskhet och oredlighet försökte göra vinst på infödda medborgares bekostnad. Likt talare i de andra ständerna betonade han även att judar importerade "kram och luxartiklar". Han refererade till Gustaf II Adolf, som hade sagt att judarna hade sitt fädernesland i penningsskrinet.¹⁴⁸

Munck af Rosenschöld önskade att Sverige inte skulle bli som Danmark, där judar erhållit omfattande rättigheter och satt i så stor besittning av rörelsekapitalet att deras utdrivning skulle innebära en nationell olycka. Avslutningsvis anförde han: "Om Judarne äga större friheter i andra länder, så är det ju ett skäl för dem att flytta dit. Vi behöfve dem icke".¹⁴⁹

Desto fler talare motsatte sig betänkandet. Edenhjelm höll ett engagerat och moraliskt präglad anförande till stöd för den judiska emancipationen. Enligt honom stred förslaget mot den kristna kärleksläran och tidsandans liberala principer om likhet inför lagen. Han uttryckte bestörtning över att det fanns människor, även bland ständsrepresentanterna, "som på ett så intolerant sätt önska sina likars förtryck, endast för det att de äro af olika troslära".¹⁵⁰

Edenhjelm gav en positiv skildring av de mosaiska trosbekännare som bodde i Göteborg där han var landshövding. Enligt honom begicks egendomsbrott inte sällan av kristna, medan han aldrig hört att brott av allvarligare slag begåtts av "de främmande religionsbekännare, hvilkas förföljelse till hvarje frihetsälskande menniskas förvåning blivitt ifrågasatt". Vidare beskrev han de som laglydiga, sedliga, arbetsamma och lojala mot både kung och land. De mosaiska trosbekännarna hade, enligt honom, fullgjort sina skyldigheter mot staten och betraktade Sverige som sitt fädernesland.¹⁵¹

Edenhjelm önskade egentligen att ståndet skulle återremittera betänkandet med begäran att utskotten skulle inkomma med ett förslag som "måtte lossa de band, som trycka de mosaiske trosbekännarne lika hårdt som de nedsätta Svenska folket i utländningens opinion". Eftersom betänkandet redan bifallits av tre ständer yrkade han i stället på avslag.¹⁵²

¹⁴⁸ Protocoll, hållna hos höglöflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 345 f.

¹⁴⁹ Protocoll, hållna hos höglöflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 346.

¹⁵⁰ Protocoll, hållna hos höglöflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 323.

¹⁵¹ Protocoll, hållna hos höglöflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 323 f.

¹⁵² Protocoll, hållna hos höglöflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 324.

Hamilton uttryckte sin bedrövelse över att de tre övriga ständerna hade bifallit betänkandet samma dag som det engelska underhuset beslutat att tillåta mosaiska trosbekännare att inneha alla kommunala författningar i landet. Talaren Taube gjorde samma sak. Hamilton ställde detta i kontrast till Sverige, där ständerna i stället hade röstat för att den judiska nationen skulle fråntas rättigheter som den inte hade förverkat då det inte kunnat påvisas att landet lidit någon skada av dess närvaro. Likt Edenhjelm yrkade Hamilton på avslag av betänkandet, som han betraktade som ovärdigt den tolerans och aktning som man var skyldig andras trosuppfattningar så länge dessa inte störde samhällets säkerhet.¹⁵³

Taube motsatte sig kraftigt utskottsbetänkandet. För att underbygga sin ståndpunkt genomförde Taube en historisk genomgång av den svenska lagstiftningen rörande judars rättigheter. Han försökte härigenom visa att det funnits en liberalitet tidigare, genom bland annat 1779 års riksdagsbeslut om religionsfrihet, som han menade vittnade om en högsinhet och fördragshet som hedrade nationen.¹⁵⁴

Han bemötte en rad av utskottens farhågor: att judar skulle fortsätta utgöra en ”stat i staten”, att talrik invandring kunde få äventyrliga följder och att det vore orättvist mot redan bosatta judar att ta emot fattiga judar från utlandet. Taube medgav att det fanns viss sanning i dessa påståenden, men menade att inget av det motiverade ett absolut förbud mot judisk invandring eller gav stöd för någon legitim oro för en ”översvämning”.¹⁵⁵

Taube instämde i att staten hade rätt att avhålla främmande grupper av hänsyn till sedlighet, sundhet och statens enhet, men ansåg att detta inte var tillämpligt i fråga om judar. Svenska medborgares moral eller hälsa skulle inte påverkas av de judar som kungen skulle tillåta flytta in. Han avvisade också utskottens påstående att stater inte borde ta emot personer av ”nomadisk sinnesart” eller från en folkstam vars seder och övertygelser ”angifva sig” vara väsentligen skilda från den kristna världens. Taube kritiserade den vaga formuleringen och underströk att det inte var judarnas natur som hindrat deras införlivning eller orsakat deras tillskrivna negativa egenskaper, utan den omänskliga behandlingen de utsatts för: ”förtrycket alstrar fiendskap mot förtryckaren.” Även Liljenstolpe anförde samma argument, när han poängterade att lagstiftningen utestängt judarna från allt som kunde fästa dem vid det nya fäderneslandet och sa: ”Vi klaga övfver att Judarne bilda ”en stat i staten”, och vi göra än-dock allt för att tvinga dem dertill.” Judarnas påstådda

¹⁵³ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet, s. 325.

¹⁵⁴ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet, s. 326 ff.

¹⁵⁵ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet, s. 329.

penningbegär menade han också berodde på den tvångslagar som tvingat dem till handelsnäring.¹⁵⁶

Mot utskottens påstående att judar inte låtit sig integreras ens under mänskliga behandling återopade Taube erfarenheter från länder där judar erhållit fulla medborgerliga rättigheter, som Frankrike, Sachsen, Belgien och Holland. Att det fanns judiska barn som antagit kristna läran och blivit nyttiga och integrerade medborgare visade enligt honom dessutom att judars ”skaplynn” inte av naturen var så olikt andras. Han framhöll också att även de judar som behöll sin tro i allmänhet erhöll mycket fördelaktiga vitsord från ämbetsmyndigheterna.¹⁵⁷

Taube påpekade att judars positiva bidrag till Sverige inte var ett resultat av någon medborgerlig frihet som skulle ha framtvingat tacksamhet, utan av ”det ädla hjertat” som ingen religion försköt. Han menade att deras förtjänster gentemot landet sannolikt skulle bli ännu större om de förunnades full medborgerlig jämlikhet. Samtidigt medgav han att det även bland judar fanns ”förderfvade varelser”, men betonade att detta var självklart och gällde alla grupper. Han erkände att vissa judar orsakat ekonomisk skada, men framhöll att många tvärtom visat sig hederliga, oegennyttiga och hjälpsamma, ibland mer än kristna kapitalister.¹⁵⁸

Ett svenskt förbud skulle enligt Taube innebära att ”den utmärkte vetenskapsmannen, den idoge fabrikanten eller den rike kapitalisten” avvisades enbart för att de var judar, trots att de dyrkade samma gud som de kristna. Detta var enligt Taube oförenligt med den svenska nationaldygden och gästfriheten. Han avvisade också utskottens hänvisning till en allmän opinion mot judars emottagande och menade att fördomar var som störst där kunskapen var som minst, och att en falsk opinion inte borde tillmätas betydelse.¹⁵⁹

von Rosen ville understryka den motbjudande känsla de tre övriga ständernas votering gav honom. Det var enligt honom inkonsekvent att behandla detta ämne så intolerant och illiberalt när nationen i övrigt önskade liberala åsikter hos regeringen och riksdagen. Han menade att betänkandet snarare passade den spanska inkquisitionen på 1600-talet.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet, s. 329 f. och 335 f.

¹⁵⁷ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 330.

¹⁵⁸ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 330 f.

¹⁵⁹ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 332 f.

¹⁶⁰ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondejerde häftet s. 333.

Mörner anförde att det utgjorde religionsfanatism att försöka utestänga den religionssekt som var minst farlig av alla, då judarnas dogmer förbjöd dem från att göra proselyter. Han beklagade sig även över den skråanda som försökte hindra judar från att konkurrera i industriell verksamhet.¹⁶¹

Liljenstolpe begärde avslag samtidigt som han förespråkade Thomanders förslag till förordning. Han framhöll att frågan var av stor betydelse, då den berörde tusentals individer som ägde anspråk på att betrakta Sverige som sitt egentliga fädernesland. En stor del av den judiska befolkningen, påpekade han, ägde dessutom en betydande förmögenhet och hade investerat stora summor i fabriker och andra nyttiga verksamheter.¹⁶²

Han erkände att han själv tidigare hyst en antipati gentemot judarna, men att denna ”falska fördom” försvunnit efter att ha träffat ”flera rättskaffens, redbare och i allo aktningvärde” judar”. Samtidigt beklagade han sig över att judar inte lät sina barn uppfostras i kyrkan i deras fädernesland. Han betonade dock att han inte ville ge anledning till misstanke om illiberalism eller religionsfanatism. Därefter uttryckte han sin förhoppning om att judar skulle känna sig dragna till att införlivas med de kristna när de fått full medborgarrätt.¹⁶³

Med 47 röster för avslag och 27 för bifall avtog adelsståndet betänkandet.¹⁶⁴

Den 5 maj 1841 avsändes riksdagens skrivelse till kungen, vari det föreslogs att judar hädanefter skulle förbjudas att inkomma i landet samt att 1782 års judereglementet skulle återupplivas. Skälen sammanfattade i huvudsak vad utskotten och de talare som stött förslaget hade anført. Efter att ha varit på remiss hos olika myndigheter föredrogs skrivelsen i statsrådet 1847 och lades därefter ad acta, i enlighet med Kommerskollegiums yttrande om att den inte borde föranleda någon åtgärd av kungen.¹⁶⁵

¹⁶¹ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondefjerde häftet s. 333.

¹⁶² Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondefjerde häftet s. 334.

¹⁶³ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondefjerde häftet s. 335 f.

¹⁶⁴ Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondefjerde häftet s. 346.

¹⁶⁵ Expeditions-Utskottets Förslag till underdånig Skrifvelse N:o 319 och Valentin s. 382.

5 Sammanfattning av reformer i lagstiftningen om judars rättigheter 1840–1870

Efter upphävandet av judereglementet 1838 skedde judarnas emancipations stegvis genom att olika restriktioner successivt avskaffades.¹⁶⁶

År 1849 utfärdades en förordning som gjorde judar vittnesgilla. Genom en kungörelse fick svenskfödda judar 1854 rätt att bosätta sig i alla rikets städer, vilket var första gången en lagändring till judarnas förmån initierades av riksdagen. År 1859 utfärdades en ny läroverksstadga som öppnade läroverken för barn av främmande trosbekännelse. Dessa barn kunde befrias från religionsundervisningen på vårdnadshavarens begäran och i stället provas på annat sätt i religionskunskap.¹⁶⁷

Genom en förordning 1860 fick nu även utlandsfödda judar som var svenska undersåtar rätt att bosätta sig i alla rikets städer. Judar tilläts även att utan kungens tillstånd köpa och besitta fast egendom var som helst i landet. Från 1863 blev det tillåtet för judar och kristna att ingå äktenskap.¹⁶⁸

Under 1860-talet utvidgades judars politiska rättigheter. I 1862 års nya kommunalförfattningar uppställdes inga krav på en viss religion för rösträtt eller valbarhet till kommun- eller stadsfullmäktige. Judar fick rösträtt till riksdagen 1866 när representationsformen ändrades och tvåkammarriksdagen infördes, eftersom de inte längre nämndes som undantag.¹⁶⁹

Genom 1863 års ändring av 28 § RF fick judar tillträde till vissa statliga tjänster, nämligen vid inrättningar för slöjd och skön konst samt som läkare.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Valentin s. 396.

¹⁶⁷ Carlsson s. 87 och Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 75 f.

¹⁶⁸ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 76 f.

¹⁶⁹ Carlsson s. 88 f.

¹⁷⁰ Urkunder till judarnas historia i Sverige s. 85.

6 1870 års ändring av 28 § RF

Efter att personer av annan troslära än den evangeliska genom 1863 års grundlagsändring fått tillträde till statliga anställningar vid inrättningar för slöjd och skön konst samt som läkare, steg förväntningarna om ytterligare framsteg i den judiska emancipationen. Redan vid nästa riksdag, 1865—1866, väcktes motioner av Sigurd Ribbing och Axel Fredrik Liljenstolpe¹⁷¹ om utvidgad rätt för mosaiska trosbekännare och kristna dissenter att söka och inneha stats-tjänst.¹⁷² Konstitutionsutskottet föreslog i sin memorial att judar och icke-lutheranska kristna skulle kunna bli ämbetsmän, med undantag för ecklesiastiska ämbets- och tjänstemän, lärare i folkskolor och elementarläroverk, universitetslärare i religion, filosofi och historia, statsråd och domare.¹⁷³

Två månader före ståndsriksdagens upplösning och tvåkammarriksdagens införande debatterade och röstade ständerna om utskottsförslaget.¹⁷⁴ I adelsståndet bifölls det med 37 röster mot 34.¹⁷⁵ Endast Ribbing och Gumælius¹⁷⁶ talade till förslagens fördel i prästeståndet, som där förkastades utan votering.¹⁷⁷ Borgarståndet biföll enhälligt förslaget, liksom bondeståndet.¹⁷⁸ Efter 46 röster för och 33 röster mot i förstärkt konstitutionsutskott lades den föreslagna grundlagsändringen vilande till nästa riksdag.¹⁷⁹

Den nya tvåkammarriksdagen¹⁸⁰ förväntades vara mer frisinna än ståndsriksdagen. Trots detta röstades förslaget ner i första kammaren med 58 röster mot 43, efter ett rungande ja i andra kammaren. Bland annat argumenterade tre ledande kyrkopolitiker kraftigt mot förslaget.¹⁸¹

Beslutet väckte betydande förvåning och upprördhet både i och utanför riksdagen. Genast väcktes fyra motioner med samma syfte, av Ribbing, Nisser,

¹⁷¹ Som var aktiv även i 1840 års debatt, se 4.3.3 Adelsståndet.

¹⁷² Valentin s. 434.

¹⁷³ Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 10 1856—1866 s. 6 f.

¹⁷⁴ Valentin s. 435.

¹⁷⁵ Protokoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1865-1866. Fjerde häftet s. 313.

¹⁷⁶ Var aktiv i 1840 års debatt, se 4.3.1 Prästeståndet.

¹⁷⁷ Högvördiga preste-ståndets protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1865 & 1866. Tredje bandet s. 454 ff och Valentin s. 436.

¹⁷⁸ Hedervärda bonde-ståndets protokoll vid den lagtima riksdag, som började i Stockholm den 16 oktober år 1865. Fjerde bandet s. 129 och Protokoll hållna hos vällofliga borgareståndet, vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1865 och 1866. Tredje bandet s. 109.

¹⁷⁹ Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 16 1856—1866 s. 1.

¹⁸⁰ Första kammaren var överhuset och den indirekt valda delen av tvåkammarssystemet. Kammaren skulle stå oberoende av egenintressen och kunna motverka radikala reformer, och därmed fungera som en motvikt mot den direktvalda andra kammaren med en ökande politisk representation från flera lager i samhället. (Nilsson och Hägglund s. 7)

¹⁸¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1867, Bd 01; [18 januari-28 februari] s. 230, Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1867, Bd 01; [18 januari-4 mars] s. 259 och Valentin s. 435 ff.

Ridderstad och Beckman.¹⁸² Konstitutionsutskottet föreslog i sitt utlåtande att mosaiska trosbekännare och andra som inte tillhörde den rena evangeliska läran skulle få tillgång till alla rikets ämbeten och tjänster med undantag för statsrådsämbetena, prästerliga tjänster eller sådana som var förenade med undervisningsskyldighet i kristendom eller teologisk vetenskap. Vidare föreslogs att endast personer av den evangeliska läran skulle få delta i handläggning och avgörande av frågor rörande religionsvård, religionsundervisning eller befordringar inom Svenska kyrkan.¹⁸³

Denna gång röstade första kammaren med 44 röster mot 33 för att förslaget skulle vila för grundlagsenlig behandling. Förslaget ansågs bättre tillgodose kyrkans krav på skydd mot inflytande från ämbetsmän av annan trosbekännelse, och det fanns även en oro för att ett avslag skulle leda till ett ännu mer radikalt förslag.¹⁸⁴

Andra kammaren röstade däremot för återremiss med 89 röster mot 69.¹⁸⁵ Detta berodde främst på förslagets religiösa jävsbestämmelse, som kammaren fruktade skulle kunna leda till praktiska svårigheter då främmande trosbekännare skulle kunna söka alla ämbeten men i praktiken få svårare att erhålla dem. Efter att konstitutionsutskottet besvarat andra kammarens farhågor i en memorial röstade även andra kammaren för förslaget att vila enligt grundlagsenlig behandling.¹⁸⁶

6.1 Förslaget antas 1870

Frågan om grundlagsändringen framställdes främst som en fråga om den judiska emancipationen, trots att lagändringen även skulle gälla andra främmande trosbekännare. Även om talarna framför allt nämnde ”främmande trosbekännare” åsyftades i huvudsak judar, vilket flera talare framhöll. Enligt statistiken fanns det 1868 1326 judar, 382 katoliker och 241 övriga dissenter i Sverige.¹⁸⁷

I en ideologiskt laddad tid tillmättes frågan stor principiell betydelse. Biljetterna till riksdagsläktarna hade sålt slut lång i förväg, och man var tvungna att släppa in många åhörare i själv plenisalarna.¹⁸⁸

¹⁸² Valentin s. 437.

¹⁸³ Konstitutions-Utskottets Utlåtande N:o 11 1867 s. 10.

¹⁸⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1867, Bd 03; [4 april-18 april] s. 509 och Valentin s. 438.

¹⁸⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1867, Bd 04; [16 april-5 juni] s. 381.

¹⁸⁶ Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 15 1867 och Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1867, Bd 04; [16 april-5 juni] s. 642.

¹⁸⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 220 och 224.

¹⁸⁸ Valentin s. 440.

Konstitutionsutskottets förslag till ändring i 28 § RF löd:

Till presterligt embete eller till annan tjänst, hvarmed är förenadt åliggande att meddela undervisning i kristendom eller theologisk vetenskap, kan endast den utnämnas, som bekänner den rena evangeliska läran. Till alla ofriga embeten eller tjänster, med det undantag i afseende å Statsrådets ledamöter, som i 4 § stadgas, må bekännare af annan kristen troslära, äfvensom af den mosaiska, kunna nämnas; dock må icke någon, som ej tillhör den rena evangeliska läran, såsom domare eller innehafvare af annan tjänst deltaga i handläggning eller afgörande af fråga, som angår religionsvård, religionsundervisning eller befordringar inom den Svenska kyrkan.¹⁸⁹

6.1.1 Första kammaren

Den 16 februari 1870 debatterades frågan om ändring av 28 § RF i bägge kamrar.

Endast tre ledamöter i första kammaren argumenterade emot förslaget. En av dessa var biskop Beckman. Han var också en av de fyra som 1867 lade varsin motion om ändring av 28 § RF. Hans förslag var emellertid inte lika långtgående som konstitutionsutskottets förslag, och han motsatte sig därför detta. Även om han var nöjd med att Svenska kyrkan enligt förslaget skulle få bestämma själv i sina inre angelägenheter, önskade han att undantagen för främmande trosbekännares rätt att inneha ämbeten var fler.¹⁹⁰

Beckman ansåg att staten inte enbart skulle vara en rättsanstalt utan även en kulturanstalt. Eftersom den religiösa kulturen enligt honom var den mest betydelsefulla ansåg han att staten måste främja religiös bildning och upprätthålla en bestämd religion. Staten borde därför verka för att dess medborgare omfattade en religion i någon form, och företrädesvis ”den fullkomligaste”.¹⁹¹

Samtidigt framhöll Beckman att han ansåg att religiös frihet i möjligaste mån borde tillåtas i det enskilda livet. När det däremot rörde statens verksamhet, särskilt där det religiösa sinnet kunde påverka statsfunktionerna och medborgarnas bildning, ansåg han att företräde måste ges för den evangelisk-lutherska läran, eller åtminstone den protestantiska kristendomen. Han hävdade att hela samhället och alla samhällsförhållanden vilade på den evangeliska kristendomens grund.¹⁹²

¹⁸⁹ Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 1 1870 s. 1 f.

¹⁹⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 207 f.

¹⁹¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 208.

¹⁹² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 208.

Särskilt menade Beckman att domarämbetet och lärartjänster vid "Statens uppfostringsanstalter" krävde evangelisk tro, eftersom dessa var evangeliska institutioner och därför borde undantas i 28 § RF. Statens ändamål och välbefinnande fordrade enligt honom evangelisk-luthersk tro som kompetensvillkor. Han anförde att lärare inte enbart var undervisare utan även uppfostrare, och att de i sin verksamhet måste ge uttryck för sin personlighet, där den religiösa övertygelsen utgjorde en central del. Det vore dessutom enligt Beckman inte kärleksfullt att uppmana främmande trosbekännare att söka en verksamhet, där denne antingen måste bryta mot samhällets lag eller förneka sin tro. Även ledamoten Nordström var kritisk till främmande trosbekännare som lärare på grund av deras roll som uppfostrare, och varnade dessutom för att liknande konflikter som uppstått i länder med större religiös mångfald skulle komma till Sverige.¹⁹³

Beckman hänvisade även till allmänna folkmedvetandet. Han hävdade att svenska folket inte än skulle betrakta en så genomgripande förändring med fördomsfria ögon. Samtidigt som han erkände att missbelåtenheten hos folket delvis grundade sig i fördomar, framhöll han att lagstiftaren inte utan tvingande skäl borde införa lagar som saknade förankring i det allmänna tankesättet.¹⁹⁴

Nordström, tidigare ledamot av prästeståndet¹⁹⁵, motsatte sig också förslaget. Han inledde med att raljera över den samtida pressens "ansträngningar" att framställa förslaget som frisinnat och välgörande samt rättvisa och humanitet som tidens civilisations högsta ideal. Pressen hade, menade han, betonat hur Sverige riskerade att utsättas för hån och kritik från utlandet på grund av sin hårda religionsintolerans, och därigenom gjort antagandet av förslaget till en påstådd nödvändighet.¹⁹⁶

Nordström kritiserade flera talare för att ha "låt it sin ande flyga ut i de abstrakta grundsatsernas högra rymder". Han framhöll att en tid visserligen skulle komma då olika uppfattningar om Kristus skulle upplösas i en högre, gemensam tro och att religionsfriheten var ett medel för att nå dit. Så länge samhället inte betraktade religionen som en uteslutande individuell angelägenhet kunde staten dock inte förhålla sig likgiltig till dess innehåll utan måste utöva tillsyn.¹⁹⁷

¹⁹³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 209, 231 och 239.

¹⁹⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 210.

¹⁹⁵ Svenskt biografiskt lexikon 'Johan Jakob Nordström'.

¹⁹⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 225.

¹⁹⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 226.

Vidare betonade han att religionens normer verkade djupare än den världsliga lagen och i själva verket upprätthöll samhällets sedliga liv. En tvångsfri enhet i tro och lära kunde enligt honom endast bedömas av dem som själva bekände sig till denna enhet.¹⁹⁸

Genom protestantismen hade kungen blivit kyrkans högsta styresman, och kungen och riksdagen var kyrkans ”rätta vårdare och beskyddare”. Denna sammansmältning av kyrka och stat kunde enligt Nordström inte undgå att påverka den världsliga lagstiftningen, utan att detta för den skull lett till någon försämring av sedlighet och allmän välfärd. Samtidigt medgav han att denna sammansmältning historiskt hade föranlett viss ofördragsamhet i fråga om medborgerliga rättigheter i förhållande till religion, men poängterade att sådana lagar numera hade avskaffats.¹⁹⁹

Det aktuella förslaget innebar enligt Nordström inte fullständig religionsfrihet, eftersom flera undantag kvarstod. Utskottet hade, menade han, inte kunnat undgå en viss konservatism och tvingats ta hänsyn till den svenska samhällsordningens säregna karaktär. Förslaget var därmed inte ägnat att motsvara samtidens krav.²⁰⁰

Slutligen uttryckte han missnöje över att andra än evangelisk-lutherska trosbekännare skulle kunna bli domare, i synnerhet ledamöter av Högsta domstolen, eftersom dessa tillsammans med kungen utgjorde högsta domare i alla religiösa och kyrkliga mål. Han kritiserade även den religiösa jävsbestämmelsen, som han menade visserligen var en nödvändig följd av sambandet mellan kyrka och stat, för att skapa oklarhet kring när en mosaisk trosbekännare skulle vara utesluten från att döma.²⁰¹

Mörner, som 1840 i adelsståndet hade motsatt sig det judefientliga betänkandet, yrkade avslag. Han bemötte flera talare som hade yrkat bifall. Först betonade han att lagförslaget inte alls öppnade alla statens ämbeten för varje oförvitlig och redbar medborgare, som svar till Dickson som hade hävdat att varje grundlag som inte gjorde det var en styggelse. Han motsatte sig även Bergstedt påstående om att det inte krävdes en viss religion för statens tjänstemän, utan enbart att de var redbart folk. Huvudsaken var enligt Mörner inte individens rätt till anställning i statens tjänst, utan att statens tjänst sköttes på

¹⁹⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 226.

¹⁹⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 227.

²⁰⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 227.

²⁰¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 228 ff.

bästa sätt. Han ansåg att det vore olämpligt att bekläda domarplatser på landsbygden med främmande trosbekännare.²⁰²

Desto fler ledamöter talade till förslaget fördel. Juristen Hasselrot, tidigare ledamot av borgarståndet, höll ett tal präglat av liberalism och tolerans. Han uttryckte en stark hängivenhet för religionsfriheten och förklarade bland annat att hans ”hjerta vidgar sig vid detta ord”. Det aktuella förslaget förde staten närmare hans mål, som var tolerans och religionsfrihet. Enligt honom var religionsfriheten den heligaste och mest oförytterliga rättigheten och borde stå över alla lagbud, eftersom det högsta budordet var ”att man måste mer lyda Gud än människor”. Därmed betraktade han alla lagar som försökte inskränka människors religiösa liv som utan verkan. Inskränkningarna för andra trosbekännare att inneha statsämbeten ansåg han var ett sådant tvång.²⁰³

Hasselrot talade även entusiastiskt om rättvisa. Han menade att det inte kunde vara rättvist att ”förvitlige, skicklige och redbare Svenska medborgare, som lika med öfriga samhällsmedlemmar draga alla Statens bördor, ej få deltaga i dess förmåner”. Även andra talare, såsom von Stockenström, Hallenborg, Dickson och Printzensköld, upprepade liknande rättviseargument.²⁰⁴

Hasselrot underströk att mosaiska trosbekännare var lika skickliga och lämpliga som domare som kristna var. En människas religion hade enligt honom inget samband med dennes skicklighet eller lämplighet för ett ämbete. Religionen var en ensak mellan människan och Gud, och det förhållandet var av så helig art att ingen människa ”bör tilltro sig att uttala förkastelsesdomen öfver en annans religiösa tro”. Han framhöll vidare att Europas borgerliga lagar ytterst vilade på judarnas religiösa skrifter och de tio budorden, och inte Nya testamentet. Den rättsliga moral som styrde staten var därmed gemensam för både judar och kristna. Arrhenius upprepade Hasselrots argument om det gemensamma erkännandet av Gamla testamentet och de mosaiska sedebuden som de borgerliga lagarna hade sin grund i. Den kristna religionen utgjorde enligt Arrhenius ett fullkomnande av den mosaiska lagen och ingen kristen borde därför vara fientlig mot judar. Bildt använde liknande argument för att visa att invändningarna mot förslaget saknade betydelse. Enligt honom var det centrala att lagstiftningen säkerställde att religiösa övertygelser som avvek från den kristna läran inte störde samhällets angelägenheter.²⁰⁵

Hasselrot bemötte vidare argumentet att lagstiftningen borde ta hänsyn till folkmedvetandet, det vill säga folkets fördomar om judar, genom att hänvisa

²⁰² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 244.

²⁰³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 205.

²⁰⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 205, 226, 232, 241 och 250.

²⁰⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 205 f., 212 och 222.

till sina egna erfarenheter. Han hade anställt en mosaisk trosbekännare som biträde i tingsgöromål. Nämndens och allmänhetens fördomar hade med tiden försvunnit och i stället vann mannen deras förtroende och välvilja. Hasselrot berättade även om mannens bror, som efter att ha köpt egendom i trakten vunnit så stort förtroende att han valdes till landstingsman. von Koch argumenterade liknande då han sade att ett negativt tankesätt mot främlingar och främmande trosbekännare enbart grundade sig på okunnighet och brist på personlig erfarenhet. Även han hänvisade till judar i hans egen kommun, där det rådde stor okunnighet, som hade vunnit över förtroende från allmänheten.²⁰⁶

Avslutningsvis framhöll Hasselrot hur förmånligt det vore för samhället om alla befintliga krafter och förmågor kunde tillgodogöras samt om ”samhällets olika beståndsdelar, genom välviljans och kärlekens band, i möjligaste mån sammanföras till ett levande helt”.²⁰⁷

Bildt höll, liksom många andra talare, ett omfattande anförande. Han talade efter Beckman och menade att denne, trots en möjlig tolerans och stöd för en grundlagsenlig religionsfrihet, utgick från de svenska rättigheterna i sin bedömning. Bildt själv utgick från grundlagen för att tillförsäkra varje samhällsmedlem fullständig frihet att hysa och uttrycka sin religiösa tro, så länge inte trons läror stod ”i strid med eller motverka de medborgerliga dygder, som ett kristet samhälle fordrar”.²⁰⁸

De restriktiva föreskrifterna mot främmande trosbekännare hade enligt Bildt historiskt motiverats av nödvändigheten att skydda ”vår egen trosläras frihet”. Denna nödvändighet förelåg dock inte längre. Han menade att den tidigare hade funnits för att skydda protestantismen mot bland annat prästväldet, men att bestämmelserna nu i stället hade blivit orättvisa och skadliga för samhällsutvecklingen. Bildt noterade att endast ett fåtal europeiska stater, däribland Norge, Finland, Ryssland, Rumänien, Turkiet, Sachsen och Kyrkostaten, fortfarande upprätthöll liknande restriktioner, och uttryckte en önskan att stryka Sverige från den listan.²⁰⁹

Han beklagade att förslaget inte innebar fullständig religionsfrihet, eftersom det fortfarande innehöll några restriktiva bestämmelser som hindrade främmande trosbekännare från att bli fullt likställda med övriga svenska

²⁰⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 207 och 218 f.

²⁰⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 207.

²⁰⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 210.

²⁰⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 210 ff.

medborgare. Exempelvis skulle en mosaisk trosbekännare fortfarande inte kunna bli statsråd.²¹⁰

Bildt uppgav att han bemyndigats att läsa upp en skrivelse från föreståndarna i Stockholms mosaiska församling. I denna uttrycktes en varm önskan om fulla medborgerliga rättigheter och en vilja att inte längre vara främlingar som åtnjöt gästfrihet, utan fullvärdiga medlemmar av nationen. Bildt framhöll den ädla strävan efter rättvisa och den innerliga fosterlandskärlek som kom till uttryck i dessa ord. Han betonade att judar i Sverige, liksom i andra länder, genom sina egenskaper ochandel vunnit aktning och förtroende, och att varje steg mot emancipation hade följts av en önskan om ytterligare framsteg. Sådana goda medborgarkrafter utgjorde enligt honom en vinst för staten. Det var på detta sätt som mosaiska trosbekännare kunnat tvinga ”sina förtryckare att bortta de bojor som genom fördomar och ett kristligt hat fängslat dem sedan sekler tillbaka”. Även talaren Ehrensvärd framställde senare en begäran från den judiska församlingen i hans egen stad, Göteborg, där samma fosterlandskärlek och längtan efter delaktighet i de medborgerliga rättigheterna uttrycktes.²¹¹

Bildt hänvisade till de länder där den judiska emancipationen genomförts och genom detta vunnit tappra soldater, utmärkta administratörer och jurister. Han gav exempel på framgångsrika judar i Belgien, Bayern, Frankrike och Danmark. En judisk domare skulle, enligt honom, inte döma partiskt på grund av sin trosbekännelse, utan efter bästa förstånd. Judiska lärare hade, enligt vad han hört, visat goda resultat i alla ämnen där religion inte ingick.²¹²

Avslutningsvis framhöll Bildt att religionsfriheten var viktig även för de evangelisk-lutherska trosbekännarna själva. Ingen kunde med säkerhet hävda att den lutherska lärans alla dogmer var ofelbara, några kunde mycket väl vila på en felaktig tolkning av Bibeln. Om så var fallet innebar de grundlagsfästa begränsningarna av religionsfriheten att staten lade ”ett fängelse” på den heligaste av alla rättigheter: rätten att bilda sig en självständig religiös övertygelse. Bildt röstade därför med ”den varmaste övertygelse om förslagets nytta och nödvändighet för landet” ja.²¹³

von Koch bemötte föreställningen om judar som hårda procentare, en bild som hade präglat 1840 års debatt om judars rättigheter. Han påpekade att en judisk man, som under de senaste åren valts till ordförande i en kommunalstämma, till skillnad från de flesta evangeliska långivare och många allmänna

²¹⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 212.

²¹¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 213 och 237.

²¹² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 214 f.

²¹³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 215.

inrättningar inte hade höjt räntan. Han hyllade även de mosaiska trosbekännarnas fördragsamhet och nämnde som exempel att en judefientlig författare fått ett inlägg publicerat i en tidning som trycktes vid ett tryckeri ägt av en judisk man, som således tillät att texten trycktes. Vidare underströk han hur avlägsna farorna var, om det ens fann några, med hänsyn till främmande trosbekännares låga antal.²¹⁴

Justitestsatsministern De Geer²¹⁵ poängterade att han skulle hysa misstänksamhet mot förslaget om det innebar att främmande kristna och mosaiska trosbekännare erhöll rätt att befordras till samtliga statliga tjänster som inte uttryckligen undantogs i grundlagen. Detta ansåg han dock inte var fallet. Han menade att det kunde finnas förhållanden som gjorde det olämpligt att befordra en jude till ett ämbete, fastän grundlagen inte uttryckligen förbjöd det och även om ämbetet inte hade med religionsundervisning och religionsvård att göra. Endast om kungen ägde rätt och skyldighet att ta sådana förhållanden i åtanke kunde de Geer tänka sig rösta för förslaget, vilket han ansåg att utskottets förslag gav uttryck för. Han menade att det inte skulle innebära någon skada att anta förslaget, samtidigt som han inte heller skulle ha motsatt sig ett mer inskränkt förslag.²¹⁶

Arrhenius bemötte Beckmans farhåga att staten inte längre skulle kunna uppfylla sin uppgift som kulturanstalt. Eftersom förslaget undantog främmande trosbekännare från prästerliga tjänster, all religionsvård och undervisning i religion delade han inte denna uppfattning.²¹⁷

Han uttryckte sin oförmåga att förstå var oviljan mot mosaiska trosbekännare kom ifrån. De judar han själv mött beskrev han som redbara, anspråkslösa, arbetsamma, samvetsgranna och laglydiga, och han önskade att ”de flesta af våra bröder vore dem lika”. Han ansåg det vore en stor vinst för samhället att tillgodogöra det goda som fanns hos judarna. Arrhenius påpekade att judar aldrig hade försökt göra proselyter. Även andra talare åberopade samma argument, bland annat Raab som i förhållande till judars lämplighet som lärare framhöll den mosaiska lärans förbud att göra proselyter.²¹⁸

När det gällde judars rätt att kunna anställas som lärare poängterade Arrhenius att det saknade betydelse om en kristen eller jude undervisade i till exempel matematik eller latin, och att detta inte skulle störa de ungas religion. Han nämnde en judisk akademiker som hade öppnat en undervisningsanstalt

²¹⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 219 f.

²¹⁵ Valentin s. 441.

²¹⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 220 f.

²¹⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 221 f.

²¹⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 222 f. och 241.

och vunnit allmänt förtroende, vilken även Printzensköld hänvisade till. Rydin förde ett liknande resonemang och menade att främmande trosbekännare inte skulle påverka de ungas religiösa fostran, eftersom den kyrkliga andan var tillräckligt stark för att upprätthålla nit och plikt känsla och statens ämbetsmän oavsett deras trosbekännelse.²¹⁹

I fråga om folkmedvetandet framhöll Arrhenius två grundsatser som enligt honom fanns eller åtminstone borde finnas: rättvisan och kärleken. Rättvisan fordrade att varje redlig medborgare skulle ha rätt att användas i statens tjänst. Kärleken var enligt honom kristendomens grund, vars första bud var "älsker bröderna!". Han menade att det föreliggande förslaget uttryckte dessa två grundsatser.²²⁰

von Stockenström yrkade bifall till förslaget eftersom han ansåg att det grundade sig på rättvisa, var påkallat till statens fördel och inte kunde medföra några avsevärda olägenheter. Enligt honom hade det allmänna tankesättet i landet genomgått en stor, "underbar" förändring och var nu moget för ett sista steg: att erbjuda medborgerliga rättigheter till de främmande trosbekännare i Sverige, som "äro söner af samma fosterland".²²¹

Eftersom de främmande kristna trosbekännarna var få i landet underströk von Stockenström att grundlagsändringen i praktiken avsåg mosaiska trosbekännare. Judarna hade enligt honom gjort sig förtjänta av de hedrande vitsord som tilldelats dem. Han framhöll hur vittnesmålen enhälligt talade till deras fördel genom att framhäva deras laglydnad, sedliga värde och fosterlandskärlek. Mosaiska ungdomar borde, menade han, få samma möjligheter som deras kamrater efter avslutade studier. Staten borde inte heller förskjuta krafter som kunde bidra till landets ära och framsteg.²²²

Avslutningsvis konstaterade von Stockenström att frågan för honom framstod som en tidsfråga och att reformen förr eller senare skulle genomföras. Fäderneslandet borde följa exemplet från nästan hela den övriga civiliserade världen, som redan gett främmande trosbekännare fulla medborgerliga rättigheter.²²³

Hallenborg menade att det saknades skäl att anta en motvilja mot staten skulle väckas hos dessa trosbekännare vid erhållande av medborgerliga rättigheter,

²¹⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 223 ff., 235 och 250.

²²⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 223.

²²¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 223 f.

²²² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 224.

²²³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 225.

när någon sådan motvilja inte fanns under rådande förhållanden. Inte heller fanns det enligt honom anledning att tro att allmänheten skulle utveckla en sådan förkärlek för dem att de skulle väljas till folkombud framför medborgare som tillhörde statskyrkan, eller att skulle kasta sig in på ämbetsbanan och fylla platserna. Han hänvisade till Danmark, där mosaiska trosbekännare sedan lång tid haft fulla medborgerliga rättigheter men fortfarande inte beklätt något domarämbete. För att en främmande trosbekännare skulle kunna inverka på landets angelägenheter krävdes framstående egenskaper, och vid sådana fall hade Sverige inte råd att undvara den kapaciteten. Alla goda krafter borde få samverka till det gemensamma målet, poängterade han.²²⁴

Herman Rydin²²⁵ instämde i Nordströms, som motsatte sig förslaget, uppfattning att samhället var något vördnadsvärt. Han betonade samtidigt att samhället ovillkorligen borde inge en sådan känsla hos varje medborgare, vilken främmande trosbekännare inte kunde ges när de ansåg att lagarna var orättvisa. Vidare ansåg han att ledamöter av Högsta domstolen inte behövde vara evangeliska trosbekännare, eftersom dessa ledamöter ändå kunde vara lagkunniga, insiktsfulla, erfarna och redliga.²²⁶

Rydin höll även med om att hela samhället vilade på evangelisk och statskyrklig grund, men framhöll att man i senare tid ansett det nödvändigt att undvika att sammanblanda statskyrkans angelägenheter med statens. Turen var enligt honom kommen att ta bort undantagen för främmande trosbekännare i 28 § RF.²²⁷

Ehrensverd beklagade att förslaget inte gick längre, samtidigt som han betraktade det som ett stort steg mot fullständig religionsfrihet. I bemötandet av uppfattningen att mosaiska trosbekännare inte borde tillåtas vara domare framhöll han att varje hederlig människa kunde erinra om mened. Dessutom påpekade han att kristna och judar åberopade samma Gud till vittne. Även Raab framhöll han att han inte kunde tänka sig att en främmande trosbekännare skulle ha svårt att uppmana vittnen att följa sanningen, då de själva sökte sanningen.²²⁸

Han instämde i att staten kunde uppställa vissa kompetensvillkor, men framförde att dessa borde vara av sådant slag att de kunde förvärfvas och inte vara medfödda, vilket trosbekännelser kunde anses vara. Den evangeliska läran, menade han, var ett arv från ”våra fäder”, tilldelat utan att individen själv

²²⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 232.

²²⁵ Valentin s. 571.

²²⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-12 mars] s. 233 f.

²²⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 234.

²²⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 235 f. och 241.

prövat om det var den bästa läran. Den kunde vara den bästa, men staten borde enligt honom inte utestänga främmande trosbekännare som befann sig i samma situation.²²⁹

Ehrensverd instämde med en tidigare talare som framhållit att reformen egentligen kunde beskrivas som en judeemancipation, och betonade att frågan ytterst handlade om att utöva rättvisa mot oförvitliga medborgare. Han menade att staten gick miste om många ”i andra verkningskretsar intvingade för- mågor”. Judarna var enligt honom förtjänta av högaktning, och hade gjort sig kända som goda, laglydiga medborgare, vilket hade förskaffat dem erkän- nande inom de verksamhetsområden som stod dem öppna.²³⁰

Ehrensverd hänvisade till Macaulay, som 30 år tidigare i det engelska under- huset hade yttrat att ingen fråga var svårare att uttala sig i än i judeemancipa- tionsfrågan, eftersom rättvisan i judarnas sak var så ofta bevisad att det inte fanns något nytt att tillägga. Han underströk att grundlagsändringar måste vara nödiga, nytta och möjliga att verkställa, vilket han ansåg detta förslag vara. Därmed begärde han bifall till förslaget i rättvisans namn, rättvisan mot främmande trosbekännare, rättvisan mot staten själv och rättvisan i den evan- geliska religionens namn. Han avslutade med att citera Jesus ord: ”Hvad I gören en af dessa minsta, det hafven I och gjort mig”.²³¹

Bergstedt stödde med glädje vad han betraktade som ett framsteg i lagstift- ningen, och förhoppningsvis även i kristendomen. Eftersom det inte fanns nå- gon allmän religion menade han att det var statens skyldighet att ge sina med- borgare rätten att bekänna sig till en religion utan att behöva dölja sin verkliga trosuppfattning.²³²

Även om det inte fanns någon allmän religion menade Bergstedt att det fanns ”en fond af allmänna religiösa föreställningar”. Den kristna religionen hade enligt honom ingjutit sina religiösa idéer i de andra trosbekännelserna, och de religioner som levde sida vid sida med ett kristet samhälle blev med tiden genomsyrade av kristendom. Han hävdade att detta kunde iakttas hos de judar som hade säte i Englands parlament, vilka hade tillgodogjort sig denna all- mänreligiösa bildning.²³³

²²⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 236.

²³⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 237.

²³¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 238.

²³² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 242.

²³³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 242.

Gällande oron för att judar skulle kunna bli lärare, när det enligt skolstadgan ingick religiös vägledning i yrket, framhöll Bergstedt att moderns uppfostrarkall var betydligt viktigare än lärarens. Vid blandade äktenskap mellan judar och kristna menade han att judiska mödrar visat sig kunna främja barnets religiösa utveckling på ett fruktbärande sätt, även när barnet uppfostrades i kristen tro.²³⁴

Cederström avslutade debatten med att citera det kristliga budet: ”Allt det I viljen, att menniskorna skola göra Eder, det gören I ock dem”.²³⁵

Med 93 röster mot 18 biföll första kammaren utskottsförslaget.²³⁶

6.1.2 Andra kammaren

Debatten om grundlagsändringen pågick samtidigt i både första och andra kammaren. På grund av det nära sambandet slogs debatten om ändring av 28 § RF samman med debatten om 26 § Riksdagsordningen om valbarhet till riksdagen för bekännare av annan än protestantisk lära.^{237, 238}

Biskop Rundgren, som redan i prästeståndet motsatt sig den judiska emancipationen, avvisade även det föreliggande förslaget. Han medgav att det upplysta allmänna tankesättet utövade ett starkt tryck för en utvidgning av främmande trosbekännares rättigheter, men kunde ändå inte stödja reformen. Med hänvisning till ett eget tidigare riksdagsanförande konstaterade han att förslaget varken tillgodosåg det allmännas intresse, medförde någon större fördel eller uppfyllde de krav på bestämdhet och otvetydighet som ett grundlagsstadgande borde göra.²³⁹

Rundgren återgav utskottets uppfattning att skicklighet och förtjänst även måste omfatta den omständigheten att en person, till följd av sin trosbekännelse, under vissa förhållanden inte kunde anses skicklig för en befattning, vilket han menade rättfärdigade hans ståndpunkt. Att många ändå var benägna att bifalla förslaget trots dess brister visade enligt honom att det upplysta tankesättet kunde låta sig vilseledas. Han bemötte också vissa ledamöters hänvisningar till andra europeiska länder genom att peka på Norge, där

²³⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 243.

²³⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 244.

²³⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-12 mars] s. 245.

²³⁷ Framställningen fokuserar på ändringen av 28 § RF, även om argumentationen i viss mån överlappar med debatten om 26 § RO.

²³⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 januari-8 mars] s. 200.

²³⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 203 och Valentin s. 430.

endast evangelisk-lutherska trosbekännare fortfarande tilläts inneha statsämbeten. Samma motargument använde Larsson.²⁴⁰

Flera ledamöter hade hävdad att det kunde vara skadligt att undvara statens krafter som främmande trosbekännare kunde bidra med, men Rundgren menade att detta argument var betydelselöst då ämbetsmännens antal begränsades och det redan fanns tillräckligt många kompetenta personer. Larsson, Medin och Jonsson upprepade samma argument. Rundgren ifrågasatte också om toleransen i sig verkligen utgjorde en upphöjd princip eftersträva. Toleransen var enligt honom endast värdefull när den sammanföll med sanningen och kärleken; annars riskerade den att övergå i likgiltighet inför vad han ansåg var livets viktigaste fråga: religionen.²⁴¹

Rundgren menade vidare att det motstånd som fanns hos folket mot att öppna alla statsämbeten för främmande trosbekännare inte borde avfärdas som fördomar. Enligt honom kunde sådana känslor i stället ge uttryck för djupa och genuina religiösa övertygelser. Han kritiserade tidigare talare för att reducerat religion till enbart dogmatiska åsikter och framhöll att religionen var en moralisk och kulturell kraft som förenade hjärta och förstånd.²⁴²

Rundgren kritiserade också att debatten i pressen och vid tidigare riksdagar nästan uteslutande fokuserat på lagändringens betydelse för mosaiska trosbekännare, och inte för främmande kristna. Han fann det anmärkningsvärt att man ville ge judarna fördelar samtidigt som andra kristna trosbekännare åsidosattes.²⁴³

Efter att ha riktat kritik mot både den katolska kyrkan och olika kristna sekter beskrev han judendomen som en protest mot själva kristendomen. Detta var enligt honom ett historiskt faktum som alltjämt bestod. Han framhöll samtidigt att ett starkt rationalistiskt inslag hade utvecklats inom judendomen i modern tid, vilket kunde förklara de sympatier som vissa hyste för judar. Enligt honom berodde ställningstagandet i den aktuella frågan på vilken vikt man fäste vid kristendomen. Han underströk vidare att judendomen inte främst var en trosbekännelse utan en nationalitet, som trängt sig in bland alla folk och nationer utan vilja eller förmåga att assimilera sig.²⁴⁴

²⁴⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 203 f. och 224.

²⁴¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 205, 225, 266 och 274.

²⁴² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 205.

²⁴³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 205 f.

²⁴⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 206 f.

Rundgren medgav att det upplysta allmänna tankesättet även hade påverkat honom, och att det fanns många statliga ämbeten där den religiösa övertygelsen var av mindre betydelse. Däremot ansåg han att domarämbetet och läraryrket inte hörde till dessa. Han betonade att lärare också var uppfostrare, och ur vetenskaplig synpunkt ansåg han att en jude inte skulle kunna undervisa korrekt i exempelvis kristendomens historia. Han framhöll att landsdomaren stod i ett nära förhållande till folket och att många domaruppgifter hade ett nära samband med kyrkliga och religiösa frågor, såsom edgång, äktenskapsmål och den moraliska bedömningen i brottmål. Rundgren avslutade med att poängtera att han skulle ha röstat bifall om lärarbefattningar och domarämbeten hade undantagits. Larsson anförde samma åsikter som Rundgren när han sade att lärare av främmande tro skulle utöva ett skadligt inflytande på barnen tros, då de riskerade att få höra ”hån och förakt för den religion deras föräldrar dyrka och som de af dem lärt”. Även ämbetsmännen på landsbygden skulle inte kunna underlåta att sprida sin trosbekännelse till folket. Medin frågade sig hur den kristna allmänheten skulle kunna hysa förtroende för en domare som måste upprepa vittnesedens ord som för denne saknade betydelse.²⁴⁵

Liss Olof Larsson höll ett omfattande anförande mot förslaget. Genom att göra frågan till en humanitets- och toleransfråga, menade han att man redan på förhand försökt brännmärka minoriteten med ofördragsamhetens stämpel. Man hade enligt honom utmålat försvaret av den evangeliska läran som uttryck för okunnighet och ofördragsamhet. Han framhöll att han försökt ställa sig med de ledamöter som yrkade bifall, men inte hade förmått uppfatta vikten av deras anförda skäl.²⁴⁶

Den föreslagna ändringen var enligt Larsson varken nödvändig eller nyttig, såsom 38 § RO krävde. Han menade att gällande lag inte hade haft några menliga följder för landet samt att utökade friheter till främmande trosbekännare inte visat sig gynnsamma.²⁴⁷

Vidare ansåg Larsson att den lutherska läran var den enda rätta. När man ansåg något vara rätt och gott ville man enligt honom inte släppa in främmande element, utan enighet gav styrka. Den allmänna opinionen tillmätte han också vikt. Hans uppfattning var att svenska folket ännu inte önskade se främmande trosbekännare i de ämbeten som stod i nära beröring med folket.²⁴⁸

Larsson uttryckte farhågan att maktförhållandena skulle kunna skifta i framtiden, varvid lutherska trosbekännare då kunde behöva be främmande

²⁴⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 207 f., 227 f. och 266.

²⁴⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 220 f.

²⁴⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 221 och 229.

²⁴⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 221 och 229.

trotsbekännare om rättigheter. Historien visade enligt honom att varken judar och katoliker hade varit särskilt generösa i frågor om religiös frihet. Han bemötte även påståendet att judar avskräckts från kristendomen till följd av den kristna historiens grymheter. Detta kunde till viss del vara sant, men han invände att varken judar eller katoliker själva hade stått fria från liknande övergrepp, och att kritiken därför inte borde riktas enbart mot den lutherska kyrkans medlemmar.²⁴⁹

Larsson ansåg att de som skulle dra nytta av ändringen inte var berättigade till den. För att förklara sin ståndpunkt använde han en liknelse: han liknade den evangelisk-lutherska staten vid ett ordenssällskap, vars stadgar angav de kvalifikationer som krävdes för att få del av dess rättigheter. Medlemmarna erhöll förmånerna eftersom de uppfyllde dessa villkor, medan ingen tvingades att inträda eller kvarstå. Larsson menade att det vore orättvist om utomstående, det vill säga icke-evangelisk-lutherska trotsbekännare, krävde att dessa kvalifikationer skulle avskaffas för att även de skulle få del av rättigheterna utan att acceptera de skyldigheter som följde av den evangeliska staten. Den som inte ville uppfylla villkoren kunde därför enligt honom inte heller göra anspråk på förmånerna.²⁵⁰

28 § RF utgjorde för Larsson en av de viktigaste grundlagsparagraferna, som han ansåg att samhällsbyggnaden vilade på. Han hävdade att Sverige behållit en olycklig förkärlek för det utländska och främmande, vilket lockat främmande trotsbekännare till landet av ekonomiska skäl. Dessa hade enligt honom redan tillerkänts åtskilliga rättigheter. De hade dessutom tjänat pengar som de kunde ”med dem i sina fickor så lugna och skratta åt vår stora lättrogenhet”. Även om Larsson inte uttryckligen nämnde judar var det tydligt att det var dem han syftade på.²⁵¹

Larsson hävdade vidare att upplysningen ännu inte nått en sådan nivå att lagens skydd för religionsutövning kunde anses obehövligt. Den stora massan av folket behövde enligt honom fortfarande detta skydd. Han avvisade också argumentet att främmande trotsbekännare ändå inte skulle utnämnas till tjänster de saknade kompetens för, då detta innebar att man formellt gav rättigheter som i praktiken inte var avsedda att användas, och att ett sådant ”sken” var ovärdigt riksdagen.²⁵²

Vidare menade Larsson att ändringen ändå inte skulle ge främmande trotsbekännare samvetsfrihet, eftersom judarna hade sabbat på lördagen, men någon

²⁴⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 222.

²⁵⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 222 ff.

²⁵¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 222 och 224.

²⁵² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 226.

ledighet inte skulle kunna beviljas dem. Detta innebar enligt honom ett samvetstvang samt att tvinga dem till ”skrymteri”²⁵³, genom att de måste överträda ett bud i sin egen heliga lag för att erhålla tjänsten. En jude var, framhöll han, bunden av sin egen lag, och en tjänsteman som tvingades svika ett av sina bud för att kunna avlägga ed på statens lag gav enligt honom ingen garanti för att han inte i framtiden kunde åsidosätta andra bud för egen vinning. Att låta främmande trosbekännare bli skrymtare riskerade att orsaka ”större villervalla, om de finge öppet uppträde och håna, häda eller förkasta, hvad vi anse bäst och heligast”.²⁵⁴

Avslutningsvis framhöll han att han var medveten om att många skulle mena att hans åsikter vittnade om enfald och okunnighet, framstod som löjliga och gav uttryck för konservatism och ofördragsamhet. Detta var han dock beredd att acceptera, så länge han handlade i enlighet med sin övertygelse.²⁵⁵

Medin som starkt motsatte sig den föreslagna grundlagsändringen var av övertygelsen att statskyrkan behövde understödjas, inte undergrävas.²⁵⁶

Jonsson ansåg att grundlagsändringen var obehövlig. Samtidigt poängterade han att han inte ville ”frånkänna mosaiska trosbekännare all intelligens”, men tillade att ”förvärfvet är dock deras lifsuppgift och penningen har alltid varit och är fortfarande judarnes älsklingsvara”. Han ifrågasatte varför judar skulle vilja ta emot medborgarrätt i den svenska staten, då de enligt honom alltid måste vara beredd på att fly till sina fäders land, eftersom tron på ett kommande messianskt rike utgjorde en del av judendomen. Trots detta framhöll han att han alltid i viss mån ”högaktat dessa Abrahams barn”. Avslutningsvis önskade han dem bättre lycka nästa gång.²⁵⁷

Gunnarsson bemötte de ledamöter som grundat sin ståndpunkt på det kristna budet ”du skall älska din nästa såsom dig sjelf” genom att åberopa budet ”Låtom oss göra väl emot hvar och en, men synnerligen mot våra bröder i trona”. Därefter gav han, likt andra talare som motsatte sig förslaget, uttryck för en tydligt antisemitisk hållning. För att bemöta påståendet att staten i händelse av krig skulle kunna vara beroende av judars ekonomiska stöd framhöll han att det vore olyckligt, då han förmodade att begäran om bistånd ”skulle blifva allt för dyrköpt”. Han återgav även uppfattningen från sin hemort att

²⁵³ Betyder skenhelighet. (SAOB 'Skrymteri')

²⁵⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 225 och 227 f.

²⁵⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 230.

²⁵⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 265 f.

²⁵⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 274 f.

det räckte att beskriva någon som jude för att väcka misstänksamhet och få andra att vara på sin vakt.²⁵⁸

Många ledamöter talade varmt för grundlagsändringen. Viktor Rydberg²⁵⁹ inledde debatten i andra kammaren med ett entusiastiskt anförande för främmande trosbekännares rättigheter. Han framförde inledningsvis att frågan i praktiken redan var avgjord, både av rättslärda och av de civiliserade folkens rättsmedvetande, till förmån för principen om politisk och social likställighet mellan medborgare oavsett trosbekännelse.²⁶⁰

Rydberg önskade att de fördomar som fanns hos delar av befolkningen inte skulle tas i beaktande. En riksförsamling borde enligt honom inte ta hänsyn till sådana fördomar. Att den var folkvald var tillräckligt för att garantera att beslutet hade stöd i folkopinionen. Han ansåg att riksförsamlingen skulle förlora sin moraliska värdighet om den fäste avseende vid ogrundade farhågor och falska föreställningssätt. Som han uttryckte det: ”respektera icke fördomen! Respektera rättvisan!”. Dahm argumenterade liknande när han kallade en fördom för fiende till förståndet, och sade att det var lagstiftarens skyldighet att inte fästa avseende vid den utan utrota den så snart som möjligt.²⁶¹

Rydberg motsatte sig bekännelsetvångets princip, som han ansåg att den dåvarande lagstiftningen vilade på. Enligt honom måste man välja mellan bekännelsetvång och bekännelsefrihet som grundsats för Sveriges grundlag; ett vacklande mellan dem var fegt och oärligt. Han talade raljerande om att den som inte ville bryta med bekännelsetvånget också borde acceptera dess ”fulla stränghet och fordrar det hårda tryckets, fängelsets och landsflyktens och, hvarför icke, bilands och bålens återinförande”. Vacklandet, menade han, höll på att bli en moralisk omöjlighet. Hela den civiliserade världen med undantag för de slaviska staterna, Rom och Sverige, hade ”utplånat bekännelsetvångets grundsats och fördömt den som en afskyvärd källa till orättvisor, grymheter och brott”. Den ökande kommunikationen mellan folken och den växande migrationen skulle ytterligare göra ett fortsatt vacklande omöjligt, eftersom de gamla religiösa gränserna successivt höll på att utplånas. Han framhöll dessutom att det var ett onaturligt förhållande att en trosbekännelse var giltig inom vissa gränser men förbjuden utanför dem.²⁶²

²⁵⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 275 f.

²⁵⁹ Rydberg var en välkänd författare, journalist och forskare. (Lund ‘Viktor Rydberg (1828-1895)’)

²⁶⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 200.

²⁶¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 200 f. och 233.

²⁶² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 201 f.

Rydberg fortsatte med att kraftigt kritisera bekännelse tvånget, som han beskrev som en ond sak som hade ”befläckat kristendomens rena sköld och fyllt dess häfder med ohyggligheter”. Med hänvisning till egna erfarenheter talade han om mosaiska trosbekännare som lockats till kristendomen genom evangeliet, men sedan avskräckts efter att ha mött kristendomens historia, ”under århundranden besudlad med skändliga förföljelser, med plundringar och mord, begångna i religionens namn på deras fäder”.²⁶³

Han framhöll att det återstående, mildare bekännelse tvånget fortfarande tyngde dissenter och judar genom att sára deras medborgerliga ära, vilken staten hade en skyldighet att skydda. De aktuella bestämmelserna var enligt honom endast lockbeten för att få dem att överge sin tro. Att använda sådana medel var, poängterade han, straffbart när det gjordes av främmande trosbekännare, men borde inte vara mindre fördömligt när det utfördes av kyrkan.²⁶⁴

Avslutningsvis underströk Rydberg att riksdagen nu hade chansen att bejaka kristendomen, som förespråkade bekännelsefrihet eftersom bekännelsen skulle vara ett uttryck för den verkliga tron, rättvisan och ridderligheten.²⁶⁵

Key inledde sitt anförande med att understryka att förslaget i praktiken rörde mosaiska trosbekännare, även om det omfattade andra främmande trosbekännare. Han ville genom en genomgång av utvecklingen i judars rättigheter mäta de framsteg i humanitet och tolerans som hade skett. Genom att markera att han endast gick tillbaka 80—90 år, och därmed undvek ”de tider då judarne brändes lefvande eller då de jagades likt vilda djur, då de anvisades särskilda bostäder i lifvet eller afsides hvilorum i döden”, erkände han det förtryck som judar utsatts för i kristna samhällen.²⁶⁶

Även om den gällande ordningen var bättre än 1782 års judereglemente ansåg Key att flera steg återstod innan full rättvisa uppnåtts. Han antydde också att många stödde förslaget enbart för att Sverige skulle komma i kapp andra civiliserade länder. Som svar på argumentet att Sverige inte låg efter Norge i tolerans hänvisade han till Danmark, som han sa låg långt framför Sverige.²⁶⁷

Key ifrågasatte varför en jude inte skulle kunna döma en kristen rättvist, när det omvända ansågs självklart. Edgången borde inte heller utgöra ett hinder

²⁶³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 202.

²⁶⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 202.

²⁶⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 202.

²⁶⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 209.

²⁶⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 208 f.

eftersom skillnaden i edgången var liten och hans heliga lag som judar svor vid också var helig för kristna.²⁶⁸

Vidare framhöll Key att judarnas ring antal på 1400 inte kunde utgöra någon fara för statskyrkan. Om så vore fallet skulle det betyda att statskyrkans grund var svag. Han påminde också om att judarna aldrig försökt göra proselyter, vilket även Kolmodin, Wijk och Printzensköld betonade. Också Witt framhöll detta, samtidigt som han menade att oron även var obefogad eftersom judendomen i förhållande till kristendomen utgjorde en övervunnen ståndpunkt.²⁶⁹

Key bemötte även påståendet att judar enbart hade fallenhet för köpenskap och merkantil verksamhet och saknade egenskaper för andra yrken. Den överlägsenheten som de visat i de få områden som var öppna för dem utgjorde, menade han, bevis på ”detta underbara folks intelligens”. Han framhöll att judar, överallt där lagstiftningen inte lagt hinder, utvecklat stora statsmannaegenskaper och utmärkt sig inom många branscher. Han gav därefter exempel på framgångsrika europeiska judar.²⁷⁰

Genom att peka på judars språkliga och sociala likhet med majoritetsbefolkningen ifrågasatte Key varför deras mänskliga rättigheter inte också skulle omfatta fulla medborgerliga rättigheter. Han problematiserade även situationen där ett kristet barn från ett blandäktenskap skulle växa upp som en samhällsmedlem med alla medborgerliga rättigheter, medan han såg fadern, som uppfostrade honom, utesluten från dessa.²⁷¹

Likt Ehrensvärd i första kammaren citerade Key den engelske politikern Macaulay, för att understryka att bekännelse tvång och förföljelse hämmade staters utveckling, medan länder med större religionsfrihet, som Belgien, England och Preussen, hade blomstrat.²⁷²

Avslutningsvis varnade Key för att ett avslag skulle innebära en fortsättning på den förföljelse som judar utsatts för de senaste 2000 åren. Han menade att de kristna då själva skulle framstå som oförmögna att leva upp till sin religions ideal om försoning och kärlek. I stället borde riksdagen ge judarna dessa rättigheter och säga att det nu ”är er pligt att leva och dö med oss för det fosterland, som blifvit edert”. I sitt resonemang återgav han samtidigt den

²⁶⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 209.

²⁶⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 210, 216, 219, 251 och 257.

²⁷⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 210.

²⁷¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 211.

²⁷² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 211.

antijudiska myten om judarnas ansvar för Jesus död, men hänvisade till Jesus ord om förlåtelse.²⁷³

Kolmodin, som röstade bifall till förslaget, riktade sitt anförande uteslutande mot Rundgren. Han instämde i att utlandets åsikt inte borde vara avgörande i en svensk grundlagsfråga, men tillade att man ändå kunde hysa aktning för ett upplyst samtidsomdöme. Han delade också uppfattningen att frågan inte borde avgöras utifrån nyttans synpunkt, eftersom det fanns tillräckligt med personer av den evangelisk-lutherska läran att tillgå.²⁷⁴

I stället framhöll Kolmodin att frågan borde ses ur toleransens perspektiv, men inte som likgiltighet utan en tolerans grundad i kärlek och rättvisa. Eftersom tro var en inre övertygelse menade han att yttre tvång mot oliktankande var obefogat och att världsliga lagar inte kunde påverka hjärtats tro. Han betonade vidare att om man hävdade att staten skulle tillämpa kyrkans regler, eftersom kungen var överhuvud för båda, måste man logiskt sett också acceptera att staten använde sina maktmedel för att upprätthålla trosenhet. Detta skulle leda till religionsförföljelse, vilket enligt honom visade att ståndpunkten var principiellt ohållbar. Liksom flera andra talare citerade han Macaulay för att visa hur godtyckligt utestängandet från statstjänster var: ”Om vi skola beträda denna väg, hvar skola vi stadna? Hvarför ej bränna dessa kättare vid sakta eld?”²⁷⁵

Kolmodin bemötte också Rundgrens påstående att den mosaiska trosbekännelsen innebar en protest mot både kristendomen och staten. Enligt honom kunde judendomen i stället betraktas som en övervunnen ståndpunkt i Guds rikes utveckling, snarare än en protest mot själva riket. För att visa att någon oupplöslig motsättning mellan religionerna inte förelåg hänvisade han till en judisk rabbin som hade sagt att judarna skulle erkänna Kristus vid hans återkomst.²⁷⁶

När Rundgren anklagade judarna för att bilda en nationalitet som trängde sig in bland folk utan att assimilera sig reagerade Kolmodin starkt. Han framhöll att judarna inte getts möjlighet att assimilera sig, eftersom samhället ansträngt sig för att hålla dem utanför och inte erkänt dem som verkliga och likvärdiga medborgare. Sigurd Ribbing anförde samma argument, när han sade att judarna genom statens behandling gjorts till ”statens stjuftbarn” (styvbarn). Att vissa ansåg att judarna endast lämpade sig som handlare och schackrare

²⁷³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 212.

²⁷⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 213.

²⁷⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 213 f.

²⁷⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 215 f.

berodde enligt honom på att de utestängs från annan verksamhet. En fortsatt utestängning riskerade att skapa ett främlingskap mot staten.²⁷⁷

För att motbevisa Rundgrens påstående om att judar inte borde undervisa i kristendomens historia hänvisade Kolmodin till den kristna historiken Gibbon. Trots sin skarpa kritik av kristendomen vittnade han ändå omedvetet om dess världsomskapande kraft. På samma sätt skulle en judisk historiker inte kunna undgå att erkänna kristendomens betydelse och segrar.²⁷⁸

Wijk önskade att rättvisan skulle komma att tillfredsställas genom förslaget. Han uttryckte därför sin belåtenhet över att Göteborgs mosaiska församling, som han beskrev som en heder för kommunen genom sin intelligens, arbetsamhet och sitt outtröttliga nit, hade förklarat sig vara fullkomligt nöjda med förslagets ordalydelse.²⁷⁹

Han nämnde hur det tidigare framförts stora betänkligheter kring att mosaiska trosbekännare skulle få besitta jordfastighet, med ”spökrädslan” att de därigenom skulle skaffa sig ett avgörande inflytande över statens öden. Men detta, liksom farhågorna inför mosaiska trosbekännare som lärare och läkare, menade han hade motbevisats. Mosaiska trosbekännare som kommit till besittning av svensk jord hade enligt Wijk medfört sin ovanliga arbetsamhet, sparsamhet och förnöjsamhet, och flera gånger valts till förtroendeposter. Ribbing använde de jordägare som valts till förtroendeposter som bevis på att den allmänna opinionen inte motsatte sig att judar innehade offentliga befattningar.²⁸⁰

Wijk såg gärna andra trosbekännare konvertera till den evangelisk-lutherska läran, men framhöll att detta borde ske via övertygelsens väg och inte genom tvång eller lockelser, något som han ansåg att 28 § RF kunde innebära. Vidare anförde han hur det aktuella förslaget innebar en förbättring i skyddet mot främmande trosbekännares inblandning i frågor som rörde den evangeliska religionen.²⁸¹

Som avslutning påpekade Wijk att religionsfrihetens sak hade vunnit stora segrar i utlandet sedan förslaget antogs vilande vid 1867 års riksdag. I Nordtyska förbundet och till och med i ”ofördragsamhetens forna hemland, i det erke-katolska Österrike och Spanien”, hade religionsfrihetens princip erkänts

²⁷⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 216 och 242.

²⁷⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 216 f.

²⁷⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 217 f.

²⁸⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 218 f. och 242.

²⁸¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 219.

och tillämpats. Skulle Sverige nästan ensamt bland Europas fria stater upprätthålla ett bekenntsetvång, riskerade landet att förlora sin ära. Även von Geijer framhöll att omvärlden hade blicken fäst på den svenska riksdagen, för att se om fördomens makt fortfarande behärskade detta annars så fria folk. Gripenstedt talade om hur beslutet skulle komma att påverka Sverige anseende hos andra civiliserade nationer, som redan funnit liknande bestämmelser oförenliga med tidens och humanitetens krav, vilket Printzensköld upprepade.²⁸²

Dahm uppmanade varje ledamot som hade möjlighet att söka efter sanningen genom hela Europa och världen. Genom ett antagande av paragrafen skulle man enligt honom fortsätta det utvecklingsarbete som de bildade samhällena i Europa hade utfört under de senaste århundranden.²⁸³

Han utvecklade särskilt varför han ansåg att grundlagsändringen var rättvis. De främmande trosbekännarna menade han uppfyllde alla sina medborgerliga skyldigheter och borde därför ha samma rättigheter som övriga medborgare. Frågan handlade inte om staten behövde de främmande trosbekännarna eller att den skulle tvingas på några odugliga personer, utan om att låta staten välja den dugligaste till en tjänst. Grundlagsförändringen skulle därmed tillgodose både samhällets som den enskildes rätt. Han ifrågasatte vidare om det kunde anses högsinnat och rättvist av ett starkt och mäktigt samhälle att vilja förtrycka några få och svaga.²⁸⁴

Dahm bemötte även Larssons påstående att lärare av främmande trosbekännelse inte skulle kunna undgå att utöva religiöst inflytande på sina lärjungar, genom att hänvisa till sina egna erfarenheter som skolmästare. Han framhöll att lärare, när de undervisade i icke-religiösa ämne, varken hade tillfälle eller intresse av att utöva religiös påtryckning. Sina moraliska övertygelser skulle en främmande trosbekännare inte heller påverka andra med, då kristendomen givit hela civilisationen sin prägel och genomträngt bildningen med sina idéer, i sådan grad att ”den bildade juden är kristen mera än han sjelf vet”.²⁸⁵

Därefter tillbakavisade han påståendet att judarna utgjorde ett folk som inte ville assimilera sig. I folkmun, konstaterade han, betecknades som svensk den som var ”född ibland oss, uppfostrad ibland oss, talar vårt språk utan brytning och har samma intressen som vi”. Enligt honom stämde detta överens med de flesta judar i Sverige, och den mörka färgen på ögon och hår uteslöt inte att de var svenskar. Han framhöll dessutom att även många av

²⁸² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 212, 219 f., 250 och 252.

²⁸³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 230 f.

²⁸⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 230 f.

²⁸⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 231 f.

riksdagsledamöterna själva inte kunde räkna sina svenska anor längre tillbaka än vad judarna kunde.²⁸⁶

Han menade att det vore inkonsekvent att utöva tryck eller bestraffa ett folk, ”som under århundrandens lidanden och hemsökelse visat just samma fasthet som de kristliga martyrerne och Luther, och som, om icke med ord dock med handling, oupphörligt förklarat detsamma som vår store reformator i Worms: ”Här stå vi och kunna icke annat. Gud hjälpe oss!””.²⁸⁷

Dahm avslutade med ett retoriskt resonemang där åhörarna uppmanades att föreställa sig själva som kristna i ett främmande land, där de trots språk, laglydnad och uppfyllda medborgerliga skyldigheter nekades fulla rättigheter. En sådan situation skulle enligt honom upplevas som orättvis och förtryckande, varför han, med hänvisning till orden ”vad I viljen att andra skola göra eder, det gören I ock dem”, argumenterade för att främmande trosbekännare borde erhålla fulla rättigheter. Även Pehrsson och Adlersparre, som också hänvisade till den gyllene regeln, målade upp samma scenario.²⁸⁸

Sigurd Ribbing, som några år tidigare hade motionerat om mosaiska och andra främmande trosbekännares utökade rättigheter i adelsståndet, ansåg att sakens framgång var av synnerlig vikt, även om han fann själva ordalydelsen av förslaget formellt bristfällig. Han underströk till en början att frågan inte handlade om att släppa in främlingar till dessa ämbeten, utan redan svenska medborgare som inte ägde samma rättigheter som övriga.²⁸⁹

Han betonade att religionen utgjorde det viktigaste av allt. Därmed skulle han inte rösta för förslaget om det kunde visas strida mot den protestantiska läran eller dess urkunder. Ribbing utgick därefter från en religiös argumentation och framhöll att tolerans inte borde förstås som likgiltighet, utan som en del av den kristna kärleken och därmed en kristlig plikt. Han hänvisade till de kristna buden ”att vi skola älska hvarje menniska såsom vår nästa” och ”hvad I icke hafven gjort en af dessa minsta, det hafven I icke heller gjort mig”. Han poängterade att budet inte sade att från de minsta utesluts personer med en annan trosbekännelse. Detta knöt han till principen om likhet inför lagen, vilken han framställde som en direkt konsekvens av kristen moral.

²⁸⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 232.

²⁸⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 232.

²⁸⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 233 f., 247 och 268.

²⁸⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 234.

Godkännandet av förslaget var enligt honom till och med en fordran av kristendomen och den kristliga karaktären av staten.²⁹⁰

Ribbing framhöll att hans resonemang inte skulle innebära ett krav på fullständig likabehandling mellan alla medborgare. Han menade att principen om likhet inför lagen inte innebar att alla behandlades identiskt, utan att personer i samma situation skulle behandlas lika, medan relevanta skillnader, såsom hederlighet eller kriminalitet, kunde motivera skillnader. Skillnader som saknade betydelse i förhållande till lagens syfte, såsom börd och klass, borde däremot inte påverka rättstillämpningen. I fråga om religion menade Ribbing att denna endast borde tillmätas betydelse i den mån den faktiskt hotade statens kristna karaktär. Samtidigt varnade han för att skyddet mot okristlighet självt skulle kunna leda till okristligt handlande genom att inte uttrycka kristlig kärlek eller erkännande av nästan. Enligt honom bestod statens kristlighet i att alla offentliga och enskilda förhållanden mellan medborgarna överensstämde med kristendomens lära och anda.²⁹¹

Därefter provade Ribbing om de svenska judarna i praktiken kunde anses utgöra ett hot mot statens kristliga karaktär. För att bedöma religionens praktiska innebörd borde man enligt honom se till hur den tog sig uttryck i förhållande till lagar och enskilda mänskliga förhållanden. Mot denna bakgrund framhöll han att de svenska judarna inte hade visat sig som en protest mot de svenska lagarna, de hade inte begått proportionellt fler brott än övriga medborgare och inte heller visat större obarmhärthet eller kärleksslöshet. Han menade därför att de kristna inte hade något övertag över judarna i fråga om religiositet i den mån denna bestod av handling.²⁹²

Ribbing provade även om judar kunde anses hota den kristliga andan som borde finnas i landets lagskipning. Han menade att det inte gick att visa att judendomen hade en mindre utvecklad rättskänsla, eftersom deras religiösa och moraliska lag var densamma, och att den dessutom utgjorde grunden för den juridiska lagen. Ribbing medgav visserligen att det i Nya testamentet fanns en viss försonande och kärleksfull anda som inte fanns i Gamla, men framhöll att de svenska judarna, som levt under inflytandet av den kristna bildningen, besatt den sedliga, religiösa bildning som krävdes för att kunna uppfatta och tillämpa lagen i enlighet med dess bokstav och anda.²⁹³

Han framförde att det följde att förslaget var nyttigt av det bevisade faktum att det var rättvist. Det som var nyttigt för staten och den enskilde var

²⁹⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 235 f. och 241.

²⁹¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 236 f.

²⁹² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 238.

²⁹³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 239.

nämligen enligt honom det som var det rätta. Uppfattningen att ändringen inte skulle vara till någon nytta eftersom antalet främmande trosbekännare var få menade Ribbing vilade på en missbedömning av betydelsen av rättvisa, varmed han framhöll att orättfärdigheten inte förändrades av antalet förfördelade.²⁹⁴

Ehrenborg var inte lika entusiastisk som övriga ledamöter som stödde grundlagsändringen. Han ansåg att medborgerliga rättigheter borde tillkomma alla samhällsmedlemmar oberoende av trosbekännelse, men att främmande trosbekännare inte skulle ges befogenhet att blanda sig i statskyrkans eller statens religiösa angelägenheter. Eftersom förslaget undantog dem från religionsundervisning och religionsvård, ansåg han att det var förenligt med denna princip.²⁹⁵

Beträffande domarämbetet framhöll Ehrenborg att religionsjälv skulle kunna medföra praktiska svårigheter, eftersom ärenden som tillhörde ett och samma ämbete kunde behöva fördelas mellan olika personer. Han betonade att ämbetet bar en tydlig kyrklig prägel, bland annat genom gudstjänster och den kristna vittneseden. Samtidigt ansåg han att främmande trosbekännares möjlighet att inneha ämbetet utgjorde en begränsad risk, eftersom kungen vid utnämningar kunde beakta sådana omständigheter och därmed i praktiken sällan anse personer av främmande trosbekännelse lämpade för tjänsten. Av samma anledning oroade sig inte Staaff för grundlagsändringen. Han förutsatte att vederbörande myndigheter skulle handla förnuftigt och beakta lokala förhållanden, varmed mosaiska trosbekännare inte skulle utnämnas till domare där de inte accepterades.²⁹⁶

Adlersparre höll ett engagerat och retoriskt kraftfullt anförande till stöd för de mosaiska trosbekännarnas rättigheter, i en fråga som han menade gällde att ”på sanningen altare offra sekelgamla fördomar”. Han hänvisade till de mosaiska trosbekännarna i Stockholm som beklagat att Sverige, som de betraktade som sitt fädernesland och för vilket de var villiga att offra allt utom sin religion, förnekade dem rätten att betraktas som fosterländska män och behandlade dem som främlingar.²⁹⁷

Det enda som fick honom att tveka var den svenska allmogens påstådda ovilja mot främmande trosbekännare. Då flera talare från bondeståndet vid 1867 års riksdag förklarat att någon sådan ovilja inte förelåg, ansåg han dock att tiden var kommen att bryta ”denna kvarleva från en rå medeltid”. Oavsett menade

²⁹⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 241.

²⁹⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 243 f.

²⁹⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 245 f.

²⁹⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 246 f.

Adelsparre att den svenska allmogen med sitt naturligt frisinna tankesätt snart skulle inse vilket missbruk det innebar att åberopa Kristi lära till försvar för förföljelser och orättvisor. Även Nils Larsson framhöll att tidigare reformer inte mötts av något egentligt motstånd. Viss religiös intolerans förekom hos den minst upplysta delen av befolkningen, men den skulle enligt honom snart försvinna efter lagändringen. Pehrsson var av samma åsikt, då han sade att allmogens fördom mot judar borde förstås mot bakgrund av folkets bildningsförutsättningar.²⁹⁸

Vidare fann Adelsparre det motsägelsefullt att kyrkan skulle råka hotas av ett antagande av ett bud som den själv dagligen förkunnade. En kyrka som predikade rättvisa men sökte sin säkerhet i världslig makt fruktade han var "en kropp utan anda", något han dock inte ansåg vara fallet med Svenska kyrkan. Om kyrkan vilade på en sann grund och besatt moralisk kraft kunde varken en jude eller katolik skada den.²⁹⁹

Printzensköld framhöll att debatten ytterst handlade om att förkasta eller godta grundsatsen att människovärdet inte borde bestämmas av trosbekännelsen. Han menade att det aktuella grundlagsstadgandet hade hindrat främmande trosbekännare från att efter bästa förmåga gagna det gemensamma fosterlandet, och att staten därigenom utan tvivel gått miste om många personer med administrativ talang. Ett antagande av grundlagsändringen skulle enligt honom innebära ett erkännande av att främmande trosbekännare visat sig besitta den fosterlandskärlek, intelligens, duglighet och rättskaffenhet som borde krävas av statens ämbetsmän, och som staten var skyldig att ta till vara.³⁰⁰

Vidare hävdade han att motståndet mot reformen vilade på fördomar präglade av ofördragsamhet snarare än kristlig kärlek. Han betonade att sådana fördomar främst förekom där främmande trosbekännare saknades och således inte kunnat bli kända för befolkningen. Mot denna bakgrund uttryckte han en förhoppning om att riksdagen skulle visa sin upplysning genom att inte låta sig styras av en missförstådd omsorg för statskyrkan och "en så kallad folkopinion".³⁰¹

Gripenstedt anförde flera principiella skäl för att anta förslaget. Han framhöll toleransens krav, den rättvisa som samhället borde utöva gentemot alla sina medlemmar samt samhällets egen fördel, som förutsatte att medlemmarna

²⁹⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 247 ff. och 268.

²⁹⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 247 f.

³⁰⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 250.

³⁰¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 252.

ställdes i full likställighet inte bara i skyldigheter utan även i rättigheter och möjligheter att gagna det allmänna.³⁰²

Han avvisade tolkningen att tolerans skulle innebära likgiltighet och definierade den i stället som en aktning för människans inre liv, det vill säga dess tankar, tro och övertygelse. Att inte ingripa i detta inre liv genom yttre tvång var enligt honom samhällets skyldighet, och detta var enligt honom tillräckligt för att anta grundlagsförslaget. Han betonade också att reformen låg i samhällets intresse, inte bara genom att staten därmed kunde tillgodogöra sig individernas arbete, insikter och duglighet, utan även att därigenom kunna vinna deras fulla, varma hjärta för det gemensamma fosterlandet.³⁰³

Dessutom underströk Gripenstedt att förslaget inte innebar någon skyldighet att utnämna främmande trosbekännare till ämbeten, utan endast att de inte längre var utestängda enbart på grund av sin trosbekännelse. Han betonade skillnaden mellan medgivande och obligatorisk skyldighet.³⁰⁴

Leffler röstade bifall och anförde att lärare av främmande trosbekännelse inte skulle orsaka någon skada. I stället ansåg han att det utgjorde en större risk med lärare som formellt bekände sig till den evangelisk-lutherska läran men som påverkade eleverna med tvivel och rationalistiska, kristendomsfientliga åsikter, vilket han menade att det inte kunde lagstiftas mot.³⁰⁵

Han hänvisade till lärare av den mosaiska trosbekännelsen som tjänstgjort som filosofie doktorer och visat synnerlig skicklighet och ett utmärkt nit i sina uppgifter, men som trots detta inte kunnat avancera till ordinarie lärare. I stället hade de fått vika för lärare av den evangeliska läran och tvingats söka andra verksamhetsområden.³⁰⁶

Witt, som förespråkade religionsfrihetens princip, framhöll i frågan om judar som domare att lagens grundtanke vilade på det religiösa budet om att "älska Herran Din Gud m.m.", vilken återfanns i judendomen likväl som kristendomen. Han menade därmed att en mosaisk trosbekännare inte saknade förutsättningar att tillämpa lagen rättvist.³⁰⁷

³⁰² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 252.

³⁰³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 252 f.

³⁰⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 254.

³⁰⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 255 f.

³⁰⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 256.

³⁰⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 257.

Leijer hade inledningsvis inte avsett att yttra sig, men beklagade sig över att känslan för frihet och jämlikhet samt medvetande om det rätta inte i den utsträckning han förväntat sig hade genomträngt riksdagsförsamlingen. Mot denna bakgrund valde han ändå att uttala sig i vad han beskrev som en stor kulturfråga.³⁰⁸

Han bemötte Rundgrens argument om att en begränsning av antalet ämbetsmän talade emot reformen, genom att betona att frågan inte handlade om att öka antalet tjänster, utan att åstadkomma en bättre och mer tidsenlig fördelning av krafterna inom ämbetsverken. En god tillgång på dugliga personer kunde enligt honom inte vara en nackdel.³⁰⁹

Beträffande Rundgrens påstående att tolerans egentligen innebar likgiltighet, anförde Leijer att intolerans ofta leder till hat och förföljelser. Det var därför av stor vikt att svenska folket inte längre framstod som en förkämpe för intolerans genom att inte längre kunna misstänkas vilja utöva religiösa förföljelser mot de som inte delade majoritetens tro. Han avfärdade Rundgrens uppfattning om att motviljan mot att släppa in främmande trosbekännare i ämbetena rörde sig om en inre religiös övertygelse, utan kallade det bestämt en fördom.³¹⁰

I fråga om judiska lärares lämplighet framhöll Leijer att om man menade att en judisk lärare inte kunde framställa kristendomens historia korrekt, skulle man inte heller kunna påstå att en kristen lärare kunde skildra judendomens historia. Det vore enligt honom orättvist att tillerkänna endast den kristne läraren tolkningsföreträde.³¹¹

Liksom flera andra talare lyfte Leijer att motsvarande reformer redan genomförts i de flesta civiliserade länder, och att det saknades skäl att anta att riskerna skulle bli större i Sverige än i andra länder.³¹²

Som positiva skäl för reformen anförde han framför allt rättvisa, vilket krävde att staten gav alla medborgare lika rättigheter. Därutöver betonade han Sveriges ställning som kulturstat. Sedan landet inte längre var en stormakt återstod enligt honom uppgiften att framstå som ett ledande bildningsland, vilket förutsatte reformer i linje med rättvisa och tolerans. Ett avslag riskerade enligt honom att skada Sveriges anseende som en av Europas äldsta kulturstater och

³⁰⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 258.

³⁰⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 258.

³¹⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 259.

³¹¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 259.

³¹² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 260.

ge intryck av religiös intolerans, vilket utlandet redan hade uppmärksammat. Leijer yrkade därmed att Sverige, såsom fäderneslandets, rättvisans, frihetens och upplysningens vänner, skulle lämna bifall till förslaget.³¹³

Han hänvisade vidare till sina egna erfarenheter av mosaiska trosbekännare från universitetet och i arbetslivet, som han poängterade ifrågavarande förslag huvudsakligen berörde. Han framhöll att dessa inte uppvisat de negativa egenskaper de ofta tillskrivits, såsom oredlighet, snikenhet, hat, avund, fåfänga m.m. Tvärtom beskrev han dem som präglade av oegennyttig välvilja, vänfasthet, drift, ihärdighet, sparsamhet, flit och stark religiösa övertygelse. Han menade att dessa egenskaper förklarade hur de kunnat bevara en utpräglad nationalitet utan fädernesland, under 2000 år av gräsligt förtryck och olycklig tillvaro. Vidare hänvisade han till ett intyg från en tidigare polismästare i Stockholm, enligt vilket ingen mosaisk trosbekännare under sina 28 år i arbetet dömts för mord, stöld, äktenskapsbrott eller fylleri.³¹⁴

Avslutningsvis jämförde Leijer mosaiska trosbekännare med katoliker, gentemot vilka han uttryckte större skepsis, då han ansåg att dem kännetecknades av sin djupt rotade intolerans, sitt begär att skapa proselyter och obskuran-tism. Trots detta röstade han bifall till hela förslaget.³¹⁵

Winkrans tillstyrkte förslaget och betonade vikten av att beakta utlandets föredöme och omdöme. Han framhöll att det i det civiliserade Europa pågick ett gemensamt kulturarbete, där idéer och framsteg snabbt spreds mellan nationerna. De idéer som nu vann genomslag var religionsfrihet, fördragsamhet och lika medborgerliga rättigheter oavsett trosbekännelse, och dessa hade redan blivit mer eller mindre fullständigt genomförda i de europeiska kulturländerna. Mot denna bakgrund ifrågasatte han rimligheten i att Sverige skulle avvisa andra nationers föredöme, när landet samtidigt strävade mot samma mål och såg sig som en del av samma bildningssamfund.³¹⁶

I fråga om främmande trosbekännare som lärare kritiserade Winkrans motståndarnas resonemang som en felaktig slutledning, då de utgick från att endast bekännare av den evangelisk-lutherska läran kunde vara gudfruktiga och därmed lämpliga som lärare. Han framhöll att han själv erkände vikten av att en lärare var gudfruktig för att utöva ett betydelsefullt inflytande på lärjungarnas utveckling, men betonade att även främmande trosbekännare kunde besitta denna egenskap. Vidare anförde han att vetenskapen borde behandlas vetenskapligt och inte utifrån en kristlig synpunkt. Slutligen framhöll

³¹³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 261.

³¹⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 261 f.

³¹⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 262.

³¹⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 263 f.

Winkrans vad han ansåg vara förslaget starkaste argument: rättvisa och ”likhet i skyldigheter, likhet i rättigheter”.³¹⁷

Även Gustafson betraktade frågan som en stor kulturfråga. Han fann det ovärdigt av staten att ålägga vissa medborgare fulla medborgerliga skyldigheter utan att ge dem lika rättigheter. Därtill menade han att staten led en stor förlust genom att utestänga stora förmågor som inte tillhörde den evangeliska läran.³¹⁸

Ur en religiös synpunkt betonade Gustafson att kristendomen föreskrev kärlek och tolerans, vilket borde omsättas i praktiken genom att bevilja dessa rättigheter. Han avvisade farhågor om att reformen skulle skada statskyrkan och framhöll, med hänvisning till sin övertygelse om sanningen av statskyrkans lära, att sanningen alltid segrade.³¹⁹

Per Nilsson biföll förslaget och framhöll att det upplysta tankesättet i samhället utvecklats i riktning mot ökad tolerans. Han varnade samtidigt för att låta kyrkan bli en för stor makt i staten, då detta historiskt ofta lett till förtryck och förföljelser genom försök att med alla medel skydda den egna läran. Kyrkan borde därför inte skydda sig genom världsliga stadganden, utan i stället genom sin inre kraft och sanning.³²⁰

Han medgav att judarna bildat en nation för sig och inte fullt ut assimilerat sig, men menade att detta berodde på att de hittills förvägrats politiska rättigheter i de samhällen där de levde.³²¹

Hedin framställde frågan som en politisk samvetsfråga för det svenska folkets representation och som en prövning av riksdagens politiska och moraliska omdöme. Avgörandet skulle, menade han, visa om man insett att frågan om verklig frihet framför allt rörde förhållandet mellan individen och statsmakten, där staten alltjämt inkräktade på individens religionsfrihet. Han ansåg att staten borde dra sig tillbaka från de områden där den inkräktade på individens rätt. Även om statskyrkotvånget tidigare kunnat motiveras som ett villkor för statens och folkets politiska sammanhållning, menade han att de religiösa motsättningarna inte längre hade samma betydelse som för 200–300 år sedan.

³¹⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 265.

³¹⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 266 f.

³¹⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 267.

³²⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 269.

³²¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 269 f.

Han nämnde Frankrike och Preussen som exempel på länder som blivit starkare efter att ha medgett lika rättigheter för alla trosbekännelser.³²²

Vidare framhöll Hedin att frågan även utgjorde en prövning av om den nya riksdagen förblev trogen ”den vackra likhets- och förbrödringstanke” som låg till grund för dess uppkomst. Han beskrev skillnader i rättigheter grundade på trosbekännelse som klasskillnader efter religiös bekännelse, och jämförde det med klasskillnader efter börd och förmögenhet. En intolerant statskyrka motiverade likt bördaristokratien och den rike sina medborgerliga företrädesrättigheter genom en påstådd överlägsenhet, i detta fall en ”renare” tro. Ett sådant anspråk var, menade han, inte mer rimligt eller mindre irreligiöst än anspråk efter börd och rikedom.³²³

Hedin framhöll att sanningen för människan endast existerade i form av personlig övertygelse, och att religiös sanning därför inte kunde utgöra grund för rättsliga skillnader mellan medborgare. Frågor om tro hörde till individens inre sfär och kunde inte regleras av staten utan att våld utövades mot den personliga friheten. Han menade vidare att staten, genom att tillerkänna vissa rättigheter utifrån vad man betraktade som ”rätt” tro, i själva verket kränkte sanningen och införde en ”andelig trälldom”, lika förkastlig som det fysiska slaveriet.³²⁴

Slutligen framhöll Hedin att riksdagens beslut skulle visa om det folkliga frihetssträvande som riksdagen representerade enbart avsåg ett egoistiskt majoritetsvälde eller om det erkände och undvek att kränka minoriteternas rätt. Han kallade det en prøvosten, som skiljde det äkta frisinnet från det falska. Hedin uppmanade ledamöterna att pröva frågan genom att föreställa sig själva som tillhörande en förtryckt grupp. Han menade att detta perspektiv tydliggjorde plikten att tillerkänna lika rättigheter, särskilt när denna grupp trots sin ställning visat lojalitet och medborgerliga dygder. Rättvisans betydelse borde enligt honom inte bedömas efter hur många som berördes, utan efter dess principiella värde, som gagnade både mottagaren och samhället i stort.³²⁵

Ahlgren och Sven Nilsson angav kort att de biföll förslaget med hänsyn till kristendomens lära som lärde ut kärlek till alla människor. Rättvisepincipen avgjorde frågan för Ifvarsson.³²⁶

³²² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 270 f.

³²³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 271 f.

³²⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 272.

³²⁵ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 272 f.

³²⁶ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 273 f.

Altin betraktade förslaget som en kulturfråga vars antagande skulle gagna Sverige. Han ville endast kort tillägga ett utestängande av svenska medborgare, med fullt medborgerliga skyldigheter, från rätten att inneha statsämbeten på grund av deras trosbekännelse enligt honom utgjorde en sorts religionsförföljelse.³²⁷

Asker fäste vikt vid den vetenskapliga forskning som visat att flera av de stora religionerna hade ett gemensamt ursprung. Han ansåg att det inte var rätt att förvägra rättvisa åt ett folk vars religiösa föreställningar delvis överensstämde med de kristnas och som delade grunddragen i kristendomen. Vidare framhöll han vikten av att söka en förmedlande enhet mellan olika religionsuppfattningar för att motverka den ofördragsamhet som historiskt splittrat människor.³²⁸

Lithner, som talade utifrån sin ställning som präst, menade att frågan handlade om ifall Sverige skulle omfamna religiös tolerans eller inte. Han ansåg att de egenskaper som borde finnas hos statliga ämbetsmän även kunde finnas hos de med en annan tro än han själv. För honom var den gudfruktiga den bästa medborgaren och den samvetsgrannaste ämbetsmannen, vilket inte berodde på själva trosbekännelsen utan på personens inre religiösa karaktär. Denna religiösa karaktär kunde enligt Lithner återfinnas hos alla trosbekännelser. Med stöd i historien framhöll han att människor i alla tider och kulturer uppvisat drag av patriotism, samvetsgrannhet, oegennytta och uppoftande kärlek.³²⁹

Lithner bemötte invändningen att judar och katoliker inte skulle kunna fullgöra vissa ämbeten av samvetsskäl genom att vända argumentet: detta visade snarare att de besatt en samvetsgrannhet som var stor nog att de inte åtog sig uppgifter som stred mot deras tro. Han vägrade instämma i att främmande trosbekännare skulle vara mindre samvetsgranna än andra och sade att de snarare kunde utgöra en säkrare garanti för en samvetsgrann ämbetsutövning än religiöst likgiltiga personer.³³⁰

Ett avskaffande av de rådande begränsningarna skulle enligt Lithner tillåta individer att öppet erkänna den tro de verkligen tillhörde. Detta kunde,

³²⁷ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 276.

³²⁸ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 277.

³²⁹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 278 f.

³³⁰ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 279.

menade han, motverka religiös indifferentism, som han betraktade som skadlig.³³¹

Lithner avvisade kritiken om att förslaget var inkonsekvent och riktade i stället kritik mot ”järnhårt” konsekvenstänkande, där dogmatiska satser tillämpades strikt i lagstiftning och rättskipning. Han menade att detta synsätt legitimerat all religionsförföljelse i världen och låg nära fanatism, då det saknade hänsyn till människans individuella behov.³³²

Avslutningsvis anförde han ett par religiösa argument till stöd för sin ståndpunkt. Enligt honom gav evangelierna inget stöd för en lagstiftning som uteslöt vissa trosbekännare från medborgerliga rättigheter. Tvärtom hänvisade han till Jesus förhållningssätt till samariterna och berättelsen om den barmhärtige samariten som stöd för en mer inkluderande hållning. Vidare avvisade han uppfattningen att judendomen skulle vara en protest mot kristendomen och framställde i stället, med stöd i den heliga skriften, judendomen som roten på vilken kristendomen var grenarna.³³³

Med 116 röster för och 58 röster mot bifölls den föreslagna grundlagsändringen.³³⁴

Förslaget om icke-statskyrkliga mäns riksdagsmannakompetens bifölls samtidigt i både första och andra kammaren. Kungen sanktionerade riksdagens beslut den 8 april. Svenska judar ansågs nu inneha fulla medborgerliga rättigheter och emancipationen var genomförd.³³⁵ Det dröjde dock till 1952 innan judar fick sitta i regeringen, då kravet på den evangelisk-lutherska tron togs bort.³³⁶

³³¹ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 279.

³³² Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 280.

³³³ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 280 f.

³³⁴ Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd 01; [18 janu-ari-8 mars] s. 282.

³³⁵ Valentin s. 441.

³³⁶ Forum för levande historia ’Judar i Sverige’.

7 Analys

7.1 Debatten om judars medborgerliga rättigheter 1870

7.1.1 Skäl för grundlagsändringen

Riksdagsdebatten 1870 om ändringen av 28 § RF präglades av ideal om liberalism, tolerans och rättvisa. Ideologiska skäl framstår som de huvudsakliga orsakerna bakom det positiva mottagandet av förslaget. Debatten återspeglade det politiska läge som rådde i Europa och flera talare hänvisade uttryckligen till tidsandan som skäl för reformen.

Frågan framställdes av många ledamöter som en oerhört viktig fråga, till och med som en samvetsfråga eller provosten för riksdagen. Framför allt anfördes rättvisan som skäl till att främmande trosbekännare skulle få inneha nästan alla statliga ämbeten och judar därmed erhålla fulla medborgerliga rättigheter. Rättvisan ansågs av många kräva likhet inför lagen och att svenska medborgare som uppfyllde alla sina medborgerliga skyldigheter också skulle få åtnjuta lika rättigheter. Key talade till och med om mänskliga rättigheter och Printzensköld om människovärdet, vilket visar på att humanistiska idéer fick ett tydligt genomslag i debatten. För att belysa orättvisan uppmanade dessutom flera ledamöter andra ledamöter att föreställa sig själva i de främmande trosbekännarnas sits.

Liksom rättvisan var toleransen en drivande orsak till förslagets omfamnande. Enligt talare krävdes tolerans och rättvisa av kristendomen, medan intolerans ledde till förföljelser. Kristlig kärlek och flera olika kristna bud, såsom den gyllene regeln (allt det I viljen, att människorna skola göra Eder, det gören I ock dem”), ansågs till och med fordra en lagändring eftersom den gällande lagstiftningen stred mot den protestantiska läran.

Detta står i tydlig kontrast till reformens motståndare som främst använde kristendomen i ett statskyrkligt och samhällsbevarande perspektiv för att argumentera mot främmande trosbekännares rättigheter, medan reformförespråkarna i högre grad hänvisade till den kristna läran och dess budskap.

Vidare ansågs religionsfrihet av många fordras av kristendomen, vilket också var en följd av tolerans och rättvisa. Vissa talare såg religionsfriheten som en så viktig princip att den i sig tycks ha varit tillräcklig för att motivera ändringen. Detta syns exempelvis i hur entusiastiskt Hasselrot talade om religionsfrihet och hur Bildt och Ehrensverd beklagade sig över att förslaget inte innebar full religionsfrihet.

Resonemangen låg i linje med en modern, individuell syn på tro. Tron skulle komma från den inre övertygelsen, vilket den dåvarande bestämmelsen enligt

emancipationsvänliga talare motverkade. Tron ansågs av många vara en ensak mellan Gud och individen, och inte staten, varför staten inte skulle försöka utöva yttre tvång. Tvång ansågs i stället leda till förföljelser och förtryck och hindra individen från att själv testa vilken religion som var den rätta. Ehrensvärd framhöll exempelvis att tron var något förvärvat och inte något vi själva valt. Bergstedt sade att det inte fanns någon allmän religion, utan att människan skulle få bekänna sig till den som den verkligen trodde på.

I och med denna individuella syn på tron var en önskan om en större separation mellan kyrka och stat återkommande i debatten. Exempelvis menade Per Nilsson att för mycket makt hos kyrkan i staten ofta ledde till förtryck. Samtidigt vidhöll flera talare att samhället vilade på en evangelisk och statskyrklig grund och önskade att det skulle förbli så. De ansåg dock att kyrkan inte borde behöva skyddas genom världsiga stadganden, utan genom sin egen sanning och moraliska kraft.

Många talare uppmärksammade även negativa delar av kristendomens historia och erkände kristna samhällens långvariga förföljelse av judar. De ville nu bryta det kristliga hatets förtryck.

Debatten präglades dessutom av en större öppenhet för att pröva och kritisera den evangelisk-lutherska läran. Vissa talare menade att dess dogmer och bud borde kunna prövas, eftersom vissa kunde vara felaktiga. Detta upplysnings-sätt syns även bland annat i hur Winkrans sade att vetenskapen borde behandlas vetenskapligt och inte utifrån en kristlig synpunkt.

Många talare använde även andra religiösa argument. Det var återkommande att framhålla likheter mellan judendomen och kristendomen. Judar och kristna delade gemensamma religiösa skrifter, Gamla testamentet och de tio budorden, som dessutom utgjorde grunden för den borgerliga lagen. Detta användes för att visa att samma moral styrde judar och kristna och att judar därför inte skulle skada staten i ett religiöst eller moraliskt hänseende. Judar kunde vara gudfruktiga ändå, och exempelvis lyfte Ribbing hur judar inte var sämre i religiositet i handling än evangelisk-lutherska trosbekännare. Lithner ansåg att personer som endast utåt bekände sig till den evangelisk-lutherska läran var farligare än judar, vilket antyder att det inte var full religionsfrihet som han förespråkade. Ett återkommande drag var att de som förespråkade religionsfrihet samtidigt betraktade religiös indifferentism som skadligt, vilket visar att religionsfrihet då inte innebar samma sak som idag.

De religiösa resonemangen användes även som bevis på att judar kunde vara lika skickliga ämbetsmän, särskilt som lärare och domare. Frågan om främmande trosbekännare inom dessa yrken var central i debatten eftersom ämbetena ansågs nära kopplade till religion och moral, åtminstone av reformens motståndare. Liberala talare menade däremot att religion var en fråga mellan människan och Gud och därför inte påverkade en persons lämplighet för ett

ämbete. Flera talare argumenterade vidare att främmande trosbekännare kunde vara lika goda lärare eftersom en lärares religion inte påverkade de ungas religiositet. Detta berodde enligt talarna på flera saker. Delvis att läraren inte hade något intresse av att sprida sin religion, särskilt då judar aldrig hade försökt göra proselyter. Även att den kyrkliga andan ändå var tillräckligt stark, eller att det kristna samhället hade påverkat judar så pass mycket att de var präglade av kristendomen. Leijer ifrågasatte exempelvis varför en jude inte skulle kunna döma lika rättvist som en kristen, eller varför en kristen lärare skulle kunna lära ut judisk historia korrekt men inte tvärtom.

I fråga om varför judar kunde vara lika skickliga domare användes återigen religiösa argument. Eftersom de hade samma religiösa och moraliska grund kunde de tillämpa lagen rättvist, de åberopade samma Gud till vittne och lagen judar svor på var dessutom även helig för kristna.

Samtidigt som man öppnade för en prövning av den evangelisk-lutherska läran och framhävde likheter mellan judendomen och kristendomen ansåg flera talare fortfarande att kristendomens lära borde skyddas. Eftersom judendomen inte ansågs stå i direkt opposition med kristendomen betraktades dock detta inte som något problem. Wijk uttryckte exempelvis fortfarande en önskan att främmande trosbekännare skulle vilja konvertera till statskyrkan tro, men genom den inre övertygelsen snarare än genom tvång. Kolmodin hänvisade till en judisk rabbin som hade sagt att judarna skulle erkänna Kristus vid hans återkomst. Dessutom lyfte flera talare att främmande trosbekännare ändå inte skulle befordras till alla ämbeten, eftersom trosbekännelsen borde beaktas i lämplighetsbedömningen. Hallenborg hänvisade även lugnande till Danmark, där ingen jude trots formell möjlighet hade innehaft ett domarämbete. Flera av de ledamöterna som lyfte sådana argument var samtidigt starka förespråkare för reformen, vilket tyder på att resonemangen kan ha syftat till att lugna reformens motståndare.

Samhällsnyttan anfördes även som skäl till reformen av flera talare. Staten ansågs vinna på att kunna nyttja alla förmågor i samhället och använda de främmande trosbekännarnas kompetens. Dessutom skulle det även enligt flera talare vara nyttigt i hänseendet att det skulle öka de främmande trosbekännarnas fosterlandskärlek. Det skulle därmed minska främlingskap och integrera dem mer, då det var samhällets fel om man ansåg att judar fortfarande inte var integrerade.

Samtidigt var statens nytta för många inget avgörande skäl, då ideologiska skäl framstår som den främsta anledningen till ändringen. Kolmodin menade exempelvis att det redan fanns tillräckligt många kompetenta ämbetsmän av den evangelisk-lutherska läran, men att detta inte var något skäl mot ändringen. Ribbing framhöll på liknande sätt att reformen var nyttig just eftersom den var rättvis.

För att motivera förslagets antagande beskrev en stor del av ledamöterna judar i mycket positiva ordalag. De beskrevs som laglydiga, arbetsamma, flitiga, sedliga m.m. Många talare hänvisade till egna erfarenheter för att bemöta negativa påståenden om judar, bland annat för att visa att de kunde vara goda jordinnehavare, lärare och domare. von Koch ville visa hur judiska långgivare kunde vara givmildare än kristna långgivare och hänvisade till en judisk tryckare för att illustrera judars fördragsamhet. Talare hänvisade inte enbart till sina egna erfarenheter utan även framgångsrika judar i andra länder där emancipation redan genomförts. Något jag finner intressant är även att flera talare framställde svenska judar som föredömen för evangelisk-lutherska svenskar i vissa hänseenden.

Judar sågs vidare som svenskar, som ”söner av fosterlandet”, vilket var ytterligare skäl till att de borde få samma möjligheter som majoritetsbefolkningen. Key och Dahm betonade den språkliga och sociala likheten mellan judar och majoritetsbefolkningen. När Dahm gjorde detta noterade han samtidigt judars mörka hår och ögon, vilket visar att även han bar på vissa fördomar och föreställningar om judar som ett från svenskarna delvis avskilt folk. Vidare underströk Ribbing att frågan handlade om att släppa in svenska medborgare, inte främlingar. Flera talare hänvisade till judiska församlingar som uttryckt sin fosterlandskärlek för att visa att svenska judar var del av samma folk som de evangelisk-lutherska svenskarna.

Allmänhetens negativa inställning till judars utökade rättigheter ansågs vara en fördom som var tvungen att ignoreras, något som egentligen inte existerade längre eller något som snart skulle försvinna. Detta användes främst som ett motargument mot motståndarna som använde folkopinionen som skäl mot förslaget. Flera emancipationsvänliga talare hänvisade till egna erfarenheter för att visa att judar även vunnit landsbygdens förtroende, där de valts till förtroendeposter.

Ett av huvudargumenten för främmande trosbekännares utökade rättigheter och en genomförd judisk emancipation var att nästan hela övriga civiliserade Europa hade genomfört emancipationen. Många talare uttryckte oro över Sveriges anseende och landets ställning som kulturstat. Det civiliserade och bildade Europa ansågs visa vad som fordrades av tiden, och svenska politiker ville inte att Sverige skulle framstå som ociviliserat eller intolerant.

Trots det starka stödet för judars emancipation var förespråkarna inte fria från fördomar. Judar generaliserades återkommande och framställdes som ett kollektiv på ett sätt som evangelisk-lutherska svenskar inte gjorde. Detta kan dock ha varit ett sätt att bemöta motståndarnas negativa ord om judar som ämbetsmän. Det måste även ses i ljuset av tiden. Argumentation för främmande trosbekännares utökade rättigheter framstår för mig som högst tolerant i ljuset av att året var 1870.

Sammanfattningsvis framstår tidsenliga ideologiska skäl, såsom rättvisan, religionsfrihet, tolerans och kristlig kärlek, tillsammans med påverkan från övriga Europas utveckling, som de huvudsakliga orsakerna bakom stödet för den judiska emancipationens fullbordan 1870. Flera andra argument användes för att rättfärdiga reformen och bemöta dess motståndare.

7.1.2 Skäl mot grundlagsändringen

Även om debatten om ändringen av 28 § RF främst genomströmdes av hjärtligt stöd för reformen talade flera ledamöter kraftigt mot denna. Ett huvudsakligt skäl mot reformen bestod av värnande om statskyrkan och staten som evangelisk-luthersk. Staten och kyrkan var sammankopplade genom kungen och man önskade ingen större separation. Samhället vilade på evangelisk grund och staten var en kulturanstalt som skulle främja den rätta religionen. Eftersom den evangelisk-lutherska tron ansågs vara den rätta religionen fick den inte besudlas med främmande element. Därmed oroade man sig över främmande trosbekännares involvering i staten, och flera motståndare ansåg att främmande trosbekännare kunde hota statens evangelisk-lutherska karaktär. Rundgren framställde till och med judendomen som en protest mot kristendomen, vilket tydliggör hur vissa ledamöter betraktade judendomen som en direkt motsättning till en evangelisk-luthersk samhällsordning.

Tron sågs alltså inte som en individuell sak, till skillnad från hos förespråkarna, utan något staten hade ansvar att vägleda och skydda folket i. Liss Olof Larsson sade till och med att rätt lära var en kvalifikation för att få ta del av vissa rättigheter.

Som en följd av värnandet om bandet mellan stat och kyrka och synen på tron som icke-individuell, anförde flera talare kritik mot tolerans och religionsfrihet. Tolerans menade flera talare resulterade i religiös likgiltighet, vilket man betraktade som skadligt. Tolerans betraktades, som Rundgren sade, inte i sig som en princip att sträva efter och hånades av flera talare. Samtidigt var exempelvis Beckman mån om att poängtera att han inte var intolerant, och Larsson beklagade att man tillskrivit oppositionen ofördragsamhet och okunnighet.

Ett annat återkommande argument gällde nyttan för staten och samhället. Flera ledamöter påtalade att det redan fanns tillräckligt många kompetenta ämbetsmän av den evangelisk-lutherska läran och dessutom ett begränsat antal ämbetsplatser, varför staten inte behövde de främmande trosbekännarnas kompetens. Bland annat påpekade Larsson hur gällande lagstiftning inte haft några menliga följder. Människovärdet eller principen om likhet inför lagen var därmed inte något talarna beaktade.

Särskilt ställde sig motståndarna mot främmande trosbekännare som domare och lärare, eftersom dessa yrken ansågs ha en särskild religiös och moralisk koppling. Ledamöterna befarade att lärare skulle påverka ungdomars tro,

antingen med fel tro eller religiös likgiltighet, då lärarnas roll innefattade att vara uppfostrare. Samtidigt medgav många talare att judarna aldrig försökt göra proselyter, men ansåg ändå att de skulle påverka andra med sin tro.

Många ledamöter var emot främmande trosbekännare som domare, av flera anledningar. De ansåg att de inte hade tron för att döma moraliskt rätt och ansåg att de inte borde få vara domare i religiösa och kyrkliga mål, särskilt i Högsta domstolen. Dessutom stod domare på landsbygden nära folket och de menade att domarna skulle påverka folket och inte heller ha deras förtroende. De främmande trosbekännarnas förtroende skulle ytterligare minska eftersom de var tvungna att göra saker som gick emot deras religion, exempelvis arbeta på sabbaten. Detta användes som argument för att judar i andra sammanhang inte skulle gå att lita på och att de kunde göra annat irreligiöst för egen vinning. Vidare ansågs det problematiskt att judar skulle erinra om edgången när de själva inte trodde på det som vittnen svor på.

Synen på judar var även drivande i motståndet mot grundlagsändringen. Svenska judar betraktades av flera ledamöter som främlingar som inte kunde assimileras. Exempelvis ifrågasatte Jonsson varför de ville ha medborgarrätt i Sverige när de alltid skulle vara beredda på att fly till sitt fäders land. Detta skiljde sig starkt från förespråkarna som betraktade svenska judar som folk av samma fädernesland som de evangelisk-lutherska svenskarna. Samtidigt medgav flera reformmotståndare att judar kunde besitta mycket positiva egenskaper, men det gjorde ingen skillnad i frågan för dem.

Motståndarsidans argumentation präglades vidare av ekonomisk antisemitism. Larsson gav uttryck för att judar tjänade pengar genom att lura befolkningen, Jonsson sade att förvärvet var judarnas livsuppgift och penningen deras älsklingsvara. Gunnarsson menade på liknande sätt att hjälp från judar skulle bli ”alltför dyrköpt” och framhöll att det i hans hemort räckte att beskriva någon som jude för att väcka misstänksamhet. Judar kopplades därmed till girighet, ohederlighet och ekonomiskt utnyttjande genom tydligt antisemitiska stereotyper.

Ett av huvudargumenten hos motståndarna var den allmänna opinionen hos folket, som de menade inte var redo för ändringen. Flera erkände att detta grundade sig i fördomar, men ansåg likväl att det skulle tas hänsyn till. Rundgren däremot ansåg att fördomarna i stället var uttryck för genuina religiösa övertygelser. Detta skiljer sig starkt från de talare som menade att den riktiga kristendomen förespråkade kärlek till nästan och rättvisa.

Som motargument till de talare som använde övriga Europa som skäl för reformen hänvisade flera talare till Norge, där judar fortfarande inte fick inneha statsämbeten.

I sin argumentation tog flera ledamöter upp saker som de visste var negativt men som de likväl anförde som skäl mot reformen. Det framstår nästan som att de ville "ansvarsbefria sig". Exempelvis sade Beckman att allmogens opinion grundade sig i fördomar och Nordström medgav att sammansmältning mellan kyrka och stat historiskt lett till ofördragsamhet och restriktioner i medborgerliga rättigheter.

För att undvika att framstå som alltför intoleranta anklagade även Nordström och Mörner förslaget för att inte innebära fullständig religionsfrihet genom att inte öppna upp för samtliga ämbeten. Detta användes paradoxalt nog som argument mot att utöka rättigheterna överhuvudtaget. Flera talare tycks därigenom ha försökt linda in motståndet i någon slags omtanke om de främmande trosbekännarna. Beckman menade exempelvis att det inte var kärleksfullt att uppmuntra främmande trosbekännare att bryta mot samhällets lag eller förneka sin tro, exempelvis genom arbete på sabbaten om de innehade vissa ämbeten.

Sammanfattningsvis präglades motståndet mot grundlagsändringen framför allt av en äldre statskyrklig samhällssyn, där stat, kyrka och medborgarna betraktades som nära sammanbundna. Främmande trosbekännare, i synnerhet judar, betraktades av många som ett potentiellt hot mot statens evangelisk-lutherska karaktär, den religiösa ordningen och folkets tro. Till skillnad från reformförespråkarna betraktade motståndarna inte religion som en individuell fråga, utan något som staten hade ansvar att skydda och upprätthålla. Delar av argumentationen vilade även på föreställningar om judar som främmande, opålitliga och ekonomiskt drivna, vilket visar att motståndet inte enbart grundade sig i principiella argument om stat och religion, utan även i antisemitiska stereotyper och misstänksamhet mot judars plats i det svenska samhället.

7.2 Jämförelse mellan debatten 1840 och 1870

Det ska först påpekas att debatterna 1840 och 1870 inte gällde samma slags lagar. Debatten 1840 gällde ett införande av ett invandringsförbud för judar och ett upphävande av juniförordningen för att återgå till 1782 års judereglemente, vilket skulle innebära en kraftfull återgång i judars rättigheter. 1870 års debatt rörde däremot en utökning av rättigheter genom att alla främmande trosbekännare, inte bara judar, skulle tillåtas inneha nästan alla statliga ämbeten. Samtidigt betraktas båda debatterna som centrala delar av den judiska emancipationens utveckling i Sverige. Juniförordningen kallades exempelvis emancipationsförordningen och 1870 års grundlagsändring har beskrivits som den judiska emancipationens fullbordan i Sverige.

Den tydligaste skillnaden mellan debatterna 1840 och 1870 är nivån av antisemitism och synen på judar. Debatten 1840 präglades i mycket hög grad av antisemitiska föreställningar, medan jude- och emancipationsvänliga argument snarare framstod som undantag, i vart fall i alla stånd förutom adeln. Även om det fortfarande fanns talare som uttryckte liknande åsikter 1870,

som exempelvis Rundgren och Larsson, framstår det som att sådana argument nu i högre grad behövde försvaras eller mildras. Det fanns fortfarande talare som anförde liknande argument bägge åren, men vad jag analyserar här är vad som genomsyrade och återkom frekvent i respektive debatt.

1840 framställdes judar i allra högsta grad som främlingar, en ”främmande, avskild folkstam”. Många riksdagsledamöter menade att de inte kunde integreras i det svenska samhället. De menade att judar bildade en ”stat i staten”, och betraktade sig själva som tillhörande ett annat fädernesland. Man talade om ”medlemmar av den judiska nationen”. Brinck sade till och med att andra främmande trosbekännare kunde bli svenskar, men att detta inte gällde judar. Detta skiljer sig starkt från 1870 års debatt där många talare tvärtom beskrev judar som folk av samma fädernesland och betonade att de delade, språk, kultur och fosterland med övriga svenskar.

Ekonomisk antisemitism dominerade dessutom 1840 års debatt. Judar framställdes återkommande som procentare, schackrare och bedragare. De beskylldes för att sätta vinsten över allt annat och för att genom sitt kapital påverka samhällen och stater, samt påverka samhället negativt med import av lyxartiklar. Det kunde röra sig om mycket grov och explicit antisemitism. Muck af Rosenschöld citerade exempelvis att judar hade ”sitt fädernesland i penningsskrinet”, Winge sade att ”egennyttan intar Solens plats i Judiska nationens böjelsers planetsystem” och Foenander att Sverige skulle ”öfversvämmas af vampyrene från Hamburgerberg och Amsterdams Judehoek”.

Vidare användes judar som syndabockar för samhälleliga problem i Sverige och utomlands. Helsingius och Brinck beskyllde judar för att ha orsakat förfall i Polen och Danmark, och Brinck menade att konkurser i Stockholm till följd av kursförändringar var en judes fel. Dessutom användes klassiska antisemitiska myter om judars makt och korruption. De anklagades av flera talare för att ha förskaffat sig otillbörliga fördelar, nyttjat kontakter för att främja sina egna intressen och för att ha mutat auktoriteter.

Judevänliga talare 1840 instämde ofta delvis i negativa stereotyper om judar, men menade att dessa egenskaper var ett resultat av samhällets behandling av judar och de restriktioner som ålagts dem. Judars ekonomiska konkurrenskraft framställdes dessutom av flera som något positivt snarare än skadligt. Liknande resonemang förekom även 1870, då flera talare menade att det var samhällets fel om judar fortfarande inte var fullt integrerade, även om många samtidigt ansåg att svenska judar redan blivit en del av nationen.

De antisemitiska ståndpunkter som framfördes i 1840 års debatt motsvarar i stor utsträckning de olika former av historisk antisemitism som jag redogjort för i bakgrundsavsnittet på ett sätt som jag finner uppseendeväckande. Denna typ av antisemitism går knappt att överhuvudtaget se i 1870 års debatt. Även om vissa talare uttryckte öppet antisemitiska åsikter framstår det som något

man i högre grad behövde försvara och som framställdes som något att skämmas över, medan det 1840 inte tycks ha varit några problem att öppet uttrycka explicit antisemitism. 1870 var det i stället snarare regel att uttrycka uppskattning och kärlek gentemot de svenska judarna. Man talade då också i stället om mosaiska trosbekännare, vilket gjorde att svenska judar kunde betecknas som "svenskar av mosaisk trosbekännelse", i stället för "medlemmar av den judiska nationen", vilket implicerade att de inte kunde tillhöra den svenska nationen. Antisemitismen tycks dessutom i hög grad 1840 ha grundat sig i synen på judar som folk snarare än enbart deras religion, vilket även Brinck själv betonade när han försökte försvara sig mot anklagelser om intolerans.

En annan tydlig skillnad mellan debatterna gäller synen på religionens roll i staten och individens trosfrihet. I 1840 års debatt sågs den evangelisk-lutherska läran och staten som oskiljbara. Staten ansågs ha rätt, och till och med skyldighet, att skydda och upprätthålla den rätta läran. Helsingius menade exempelvis att en stat med statskyrka hade rätt att kräva att de som tog del av medborgerliga rättigheter även omfattade vissa religiösa och moraliska principer, vilket även Larsson sade 1870, men det hade då inte samma centrala plats i debatten.

Vissa talare framhävde gemensamma drag mellan judendomen och kristendomen redan 1840, men det förekom i betydligt högre utsträckning 1870. Även flera liberala talare 1840 framställde dock fortfarande judendomen som något felaktigt, okunnigt och mindre utvecklat. De såg gärna att deras religiositet försvagades, bland annat genom att judiska barn skulle få tillgång till kristendomsundervisning, och såg judars närvaro i Sverige som en chans att samtidigt sprida kristendomen.

Likt 1870 framhöll flera talare 1840 att judar inte försökte omvända kristna, men de menade att deras närvaro ändå skulle bidra till religiös likgiltighet och försvaga den kristna tron hos befolkningen. Särskild oro uttrycktes över kristna tjänare i judiska hushåll och att judiska jordägare skulle kunna påverka landsbygdsbefolkningen religiöst och moraliskt.

Kristendomen användes 1870 i stor utsträckning på motsatt sätt jämfört med 1840, nämligen som argument för främmande trosbekännares utökade rättigheter i stället för mot. Flera talare vågade dessutom rikta kritik mot kristendomens och kyrkans historia av förföljelse och tvång. 1840 nämnde flera talare det förtryck som judar historiskt utsatts för, men endast enstaka talare kopplade detta till kristna samhällen eller kyrkan.

Vittneseden användes dessutom som argument mot judars utökade rättigheter både 1840 och 1870. Under 1840 års debatt menade flera talare att judar inte kunde avlägga ed på ett trovärdigt sätt eftersom de inte bekände sig till den evangelisk-lutherska läran och därmed saknade den religiösa grund som ansågs nödvändig för edens bindande kraft. 1870 hade judar blivit vittnesgilla

och fick svära på sin egen lag, men i stället ifrågasatte talare om en judisk domare trovärdigt skulle kunna uppmana en kristen åtalad att avlägga vittnesed när de inte själva trodde på orden. Argumentationen visar hur nära kopplad kyrkan och rättsordningen ansågs vara 1840, men också fortfarande av flera ledamöter 1870.

Idéer om liberalism, religionsfrihet, likhet inför lagen och tolerans, som kom att präglade 1870 års debatt, förekom även 1840 hos liberala talare, men i betydligt mindre utsträckning. Det utgjorde ännu inte något som genomsyrade debatten.

Judar betraktades generellt 1840 av talare som skadliga och ett hot mot nationen. Nordhammar menade exempelvis att det var rättsenligt att utesluta allt som var skadligt för ett samhälles existens och trevnad. Förutom att judar enligt många talare skulle påverka folket dåligt i ett religiöst hänseende ansåg många att judars ekonomiska konkurrenskraft var farlig. Rosenqvist uttryckte till och med i sin motion att kristna svenskar riskerade att bli judarnas slavar om judar fick köpa så mycket fast egendom som de önskade. Dessutom befärdades en översvämning och massinvandring av judar, särskilt fattiga, vilket enligt 1870 års debatt inte verkar ha blivit ett problem. Även liberala talare 1840 ville oftast inte heller ha fri invandring av judar utan en individuell prövning.

Det ska noteras att judefientliga talare 1840 ofta lyfte positiva egenskaper hos judar, men detta förändrade inte deras ståndpunkter och gjorde inte deras anföranden mindre judefientliga. Exempelvis sade Lagergren att judiska föräldrar var lika moraliska som kristna, för att samtidigt mena att staten hade en juridisk rätt att avskilja människor som den inte önskade i samhället.

År 1870 framställdes judar av de flesta talare som en tillgång till den svenska nationen, motsatsen till ett hot. Många exempel gavs på framgångsrika judar och flera talare menade att staten förlorade genom att gå miste om deras kompetens i statsämbetena. Dessutom hade nyttan ingen betydelse för många talare, då ideologiska skäl var avgörande. Motståndarna mot grundlagsändringen ansåg samtidigt att judar som lärare och domare riskerade att ge skadligt inflytande, särskilt religiöst, men dessa var i klar minoritet.

Övriga Europa och modernitet användes olika i de två debatterna. Även om flera liberala talare 1840 använde tidsandan och exempelvis England som argument för judars rättigheter, användes andra europeiska länder i högre grad som varnande exempel. Norge lyftes av flera talare, vilket det även gjordes 1870. År 1870 var dock det ”civiliserade Europa” och Sveriges anseende ett av de mest återkommande skälen för främmande trosbekännares rättigheter. Många talare hänvisade till andra europeiska länder för att visa hur nyttiga judars utökade rättigheter varit, i stället för tvärtom.

Återkommande hänvisningar till folkopinionen förekom både 1840 och 1870. År 1840 menade flera talare att man skulle respektera folkets tankesätt och inte sår nationalkänslan. Valley sade exempelvis att 1838 års kravaller skulle betraktas som en måttstock för opinionen. Vad som dock är intressant är att även vissa ledamöter som hänvisade till folkopinionen som skäl för betänkandet medgav att det var fråga om fördomar redan 1840, vilket motståndare till grundlagsändringen gjorde även 1870. Hur talare i adelsståndet bemötte detta argument om folkopinionen 1840 liknar i hög grad hur det bemöttes i riksdagen generellt 1870, när de sade att man inte borde ta hänsyn till detta och att fördomarna berodde på okunskap.

Debatten i adelsståndet 1840 speglar faktiskt i hög grad hur debatten såg ut i riksdagen generellt 1870, där få talare var mot judars rättigheter samt att rättvisa, tolerans och kristen människokärlek förespråkades, även om detta även gjordes av flera talare i präst- och borgarstånden. Det framstår som att det förelåg en skillnad i åsikter om judars rättigheter mellan de som hade en högre och lägre ställning i samhället, då även myndigheterna var betydligt mer liberala än ständsriksdagen när juniförordningen infördes 1838.

Sammanfattningsvis framstår skillnaden mellan debatterna 1840 och 1870 som mycket stor, även om huvuddragen går att återfinna under båda debatterna. Medan 1840 års debatt i hög grad präglades av antisemitism, misstänksamhet och föreställningar om judar som ett främmande och potentiellt skadligt folk, präglades 1870 års debatt i betydligt större utsträckning av idéer om tolerans, religionsfrihet, rättvisa och kristlig kärlek. Judar framställdes inte längre främst som en främmande nation, utan som svenskar av mosaisk trosbekännelse.

Förändringen speglar tydligt de liberala och upplysningsinfluerade idéer som påverkade samhället under 1800-talet. Samtidigt kan skillnaden även delvis förklaras av den rättsliga och sociala utveckling som skett mellan debatterna. När judar inte längre var främlingar enligt lag, successivt erhöll fler rättigheter och i större möjlighet kunde delta i det svenska samhället minskade också de föreställningar som tidigare använts för att framställa dem som ett främmande och skadligt kollektiv. Skiftet från ständsriksdag till tvåkammarriksdag kan också ha bidragit till en större skillnad mellan 1840 och 1870, då tvåkammarriksdagen förväntades vara mer liberal, även om det första förslaget till utökade rättigheter för främmande trosbekännare att inneha statsäm-beten röstades ner i första kammaren.

Avslutningsvis vill jag framföra en reflektion som väckts under min läsning av materialet. Debatterna från 1840 och 1870 påminner till en del om debatter som förs idag om migration och integration, vilket visar hur seglivade vissa argumentationsmönster är och hur djupt integrerade de är i vårt samhälle. Jag har funnit det uppseendeväckande hur vissa argument, med små justeringar,

kunnat låta nästan identiska med en del argument som förekommer i dagens samhällsdebatt.

8 Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Bilagor till välloflige borgare-ståndets protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1840.

Expeditions-Utskottets Förslag till underdånig Skrifvelse N:o 319. Bihang till samtliga riks-ståndens protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1840 och 1841. Tionde samlingen. 1sta afdelningen. Expeditions-utskottets förslag till R:s St:s underdåniga skrivelser till Kongl. Maj:t m. m. jemte riksdagsbeslutet. 1sta bandet.

Hedervärda bonde-ståndets protokoll vid den lagtima riksdag, som började i Stockholm den 16 oktober år 1865. Fjerde bandet.

Hederwärda bonde-ståndets protocoller wid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1840—1841. Tolfte bandet.

Hederwärda bonde-ståndets protocoller wid lagtima riksdagen i Stockholm år 1840. Tredje bandet.

Högvördiga preste-ståndets protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1865 & 1866. Tredje bandet.

Högvördiga preste-ståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1841. Andra afdelningen. Femtonde bandet.

Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 1 1870. Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år ... 1870, Samling 3, Konstitutions-utskottets utlåtanden och memorial [n:is 1-9].

Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 10 1856—1866. Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1865 och 1866. Tredje samlingen. Konstitutions-utskottets memorialer.

Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 15 1867. Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år ... 1867, Samling 3, Konstitutions-utskottets memorial och utlåtanden [n:is 1-15].

Konstitutions-Utskottets Memorial N:o 16 1856—1866. Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1865 och 1866. Tredje samlingen. Konstitutions-utskottets memorialer.

Lag- samt Allm. Besv. och Oeconomie-Utskottens betänkande n:o 54 1840—1841. Bihang till samtliga riks-ståndens protocoll vid lagtima riksdagen i

Stockholm åren 1840 och 1841. Sjunde samlingen. 2dra afdelningen. Lag-
samt allm. besv. och oeconomie -utskottens gemensamma memorial, utlån-
tanden och betänkanden.

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1867, Bd
01; [18 januari-4 mars].

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1867, Bd
04; [16 april-5 juni].

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årAndra kammaren 1870, Bd
01; [18 janu-ari-8 mars].

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1867, Bd
03; [4 april-18 april].

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1867, Bd
01; [18 januari-28 februari].

Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet årFörsta kammaren 1870, Bd
01; [18 januari-12 mars].

Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen
i Stockholm, år 1840. Andra häftet.

Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen
i Stockholm, år 1840. Femte häftet.

Protocoll, hållna hos högloflige ridderskapet och adeln, vid lagtima riksdagen
i Stockholm, åren 1840 och 1841. Tjugondefjerde häftet.

Protocoll hållna hos välloflige borgare-ståndet, vid lagtima riksdagen i Stock-
holm, år 1840. Första bandet.

Protokoll hållna hos vällofliga borgareståndet, vid lagtima riksdagen i Stock-
holm åren 1865 och 1866. Tredje bandet.

Övrigt

Bachner, Henrik, 'Vad är antisemitism?', Sveriges museum för Förintelsen,
2026-03-10 (besökt 2026-05-06), <https://museumforintelsen.se/kunskaps-bank/antisemitism/vad-ar-antisemitism/>

Brå, 'Antisemitiska hatbrott', 2025-06-05 (besökt 2026-05-08),
<https://bra.se/rapporter/arkiv/2025-06-05-antisemitiska-hatbrott>

Det jødiske samfund i Danmark, 'About The Jewish Community in Den-
mark', (besökt 2026-05-08), <https://djs.dk/about-the-jewish-community-of-denmark/>

Forum för levande historia, 'Judar i Sverige', 2024-09-24 (besökt 2025-05-17), <https://www.levandehistoria.se/fakta/nationella-minoriteter-statens-paverkan/judar-i-sverige>

Institutet för framtidsstudier, 'Sverige, världens mest extrema land', 2015-01-27 (besökt 2026-05-21), <https://www.iffs.se/nyheter/sverige-varldens-mest-extrema-land/>

Joods monument, 'The emancipation of 1796', (besökt 2026-05-08), <https://www.joodsmonument.nl/en/page/665/the-emancipation-of-1796>

Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution, "'Admission of Jews to rights of citizenship," 27 September 1791', (besökt 2026-05-08), <https://revolution.chnm.org/d/287>

Lund, Thor, 'Viktor Rydberg (1828–1895)', Litteraturbanken, (besökt 2026-05-21), <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/RydbergV>

Lunds ideella turistinformation Destination Lund, 'Johan Henrik Thomanders Lund', <https://www.turistinformationlund.se/broschyr/thomanders-lund.pdf>

Nationalencyklopedin, 'liberalism', (besökt 2026-05-20), <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/liberalism?isSearchResult=true>

Nationalencyklopedin, 'nationalism', (besökt 2026-05-20), <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/nationalism?isSearchResult=true>

Nationalencyklopedin, 'nationell minoritet', (besökt 2026-05-20), <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/nationell-minoritet?isSearchResult=true>

Nationalencyklopedin, 'upplysningen', (besökt 2026-05-20), <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/upplysningen>

Svenska Akademiens ordbok, 'Partikularism', 1952, <https://svenska.se/?q=partikularism&activeTab=saob>

Svenska Akademiens ordbok, 'Procenteri', 1954, <https://svenska.se/?activeTab=saob&q=procenteri&exactMatch=true&id=9489190&homografNr=0>

Svenska Akademiens ordbok, 'Proselyt', 1954, <https://svenska.se/?activeTab=saob&q=proselytiserat&id=9490786&homografNr=0&highlightLabel=&exactMatch=true>

Svenska Akademiens ordbok, 'Skrymteri', 1973,
<https://svenska.se/?q=skrymteri&id=9604169&homografNr=0&activeTab=saob&exactMatch=true>

Tamsut, Felix, 'Antisemitic violence at record high for Jews outside Israel', DW 2026-04-14 (besökt 2026-05-08), <https://www.dw.com/en/antisemitic-violence-at-record-high-for-jews-outside-israel/a-76781707>

UNESCO, 'UNESCO survey finds antisemitism present in three quarters of EU classrooms', 2026-03-04 (besökt 2026-05-08), <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-survey-finds-antisemitism-present-three-quarters-eu-classrooms>

United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia, 'Antisemitism: An introduction', 2025-01-10 (besökt 2026-05-06), <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/antisemitism>

Svenskt biografiskt lexikon, 'Johan Jakob Nordström', (besökt 2026-05-17), <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8331>

Litteratur

Carlsson, Carl Henrik, *Judarnas historia i Sverige*. Natur & Kultur 2021.

Favret-Saada, Jeanne, 'A fuzzy distinction: Anti-Judaism and anti-Semitism', *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 2014, vol. 4 no. 3, s. 335—340.

Idehval Hagren, Karin och Westberg, Gustav, *Kritisk diskursanalys: en språkvetenskaplig introduktion*. Studentlitteratur 2024.

Musson, Anthony och Stebbings, Chantal, 'Introduction', i: Musson, Anthony and Stebbings, Chantal (red.). *Making Legal History: Approaches and Methodologies*, Cambridge University Press 2012.

Nilsson, Torbjörn och Hägg Lund, Josefin, *Tvåkammarriksdagen 1867—1870*. Santérus Förlag 2021.

Pontin, Constans, *Judarnes emancipation ur svensk synpunkt betraktad, Volym I*. Lundberg & Co. 1847. Santérus Förlag 2021.

Sverdrup-Thygeson, Ulrik, 'Tidligere § 2 fjerde punktum', i: Ola Mestad & Dag Michalsen (red.): *Grunnloven: Historisk kommentarutgave 1814—2020*. Universitetsforlaget 2021.

Valentin, Hugo, *Judarnas historia i Sverige*. Albert Bonniers Förlag 1924.

Valentin, Hugo, *Urkunder till judarnas historia i Sverige*. Albert Bonniers Förlag 1924. Finns tillgänglig online på <https://runeberg.org/utjhis/>.